

**INTERNATIONAL ASSOCIATION FOR EVALUATION OF
EDUCATIONAL ACHIEVEMENTS**

**TALLINNA PEDAGOOGIKAÜLIKOOLI RIIGITEADUSTE
OSAKOND**

Eesti noored ja demokraatia

I osa

14 - aastaste üldkogum

LÕPPRAPORT

**ANU TOOTS
TÕNU IDNURM**

2001

Tänuõnad

Rahvusvahelised uuringud nõuavad rahvusvahelist toetust ja koostööd. IEA Civic Education Study töötati välja ning viidi läbi 28 riigi teadlaste ja haridusekspertide ühistööna. Projekti rahvusvaheline koordineerimiskomitee asus aastatel 1994-1997 Marylandi Ülikoolis USA-s , aastatel 1998 – 2001 Humboldti Ülikoolis Berliinis. Andmetöötlus viidi läbi IEA Andmetöötluskeskuses Hamburgis. Uuringu rahvusvahelisi kulusi aitasid katta Deutsche Forschungsgemeinschaft, William T. Grant Foundation, Bundeszentrale für Politische Bildung, National Center for Education Statistics of the United States Department of Education, Carnegie Corporation of New York, The Pew Charitable Trust of Philadelphia.

Eesti uurimisgrupp töötas Tallinna Pedagoogikaülikooli riigiteaduste osakonna juures. Viie aasta jooksul osalesid projekti erinevate ülesannete täitmisel Maaris Raudsepp, Ülle Lepp, Tõnu Idnurm ja Eve Kuusmann. Projekti esimeses faasis andis väärtusliku panuse uuringu instrumentide väljatöötamisele Rahvuslik Ekspertpaneel, kuhu kuulusid Mare Oja, Sulev Valdmaa, Jüri Ruus, Reet Kandimaa, Kristjan Aiaste, Sergei Teplov. Küsitluse läbiviimise ja andmesisestuse eest oleme tänu võlgu TPÜ sotsioloogia ja haldusjuhtimise üliõpilastele, kelle kohusetundlik töö garanteeris andmebaasi vastavuse IEA kõrgetele tehnilistele standarditele.

Eesti osalust selles rahvusvahelises projektis rahastas EV Haridusministeerium ja Eesti Teadusfond (grant nr 3829, grantihoidja A.Toots). Uuringu edukale läbiviimisele aitas kaasa ka igakülgne korralduslik tugi, mida alati saime EV Haridusministeeriumi peainspektorilt Kristi Merelt.

Lõpuks tahaksime tänada kõigi uuringus osalenud 145 kooli õpilasi, õpetajaid ja administratsiooni. Nende kaasalöömine avas uued perspektiivid kodanikuõpetuse, hariduspoliitika ja demokraatliku ühiskonna analüüsimiseks ülemaailmses mastaabis.

30. aprillil 2001, Anu Toots (TPÜ),

IEA kodanikukasvatuse uuringu Eesti koordinaator

SISUKORD

1. Milleks uurida kodanikukasvatuse seis ja perspektiive?	5
2. IEA Civic Education Study – ülevaade uuringu disainist	8
2.1. CivEd Study IEA teiste uurimuste kontekstis.....	8
2.2. Projekti üldkirjeldus.....	9
2.3. Uuringu instrumentarium.....	11
2.4. Küsitluse valim.....	13
2.5. Küsitluse korraldus.....	14
2.6. Seosed jätku-uuringuga.....	15
3. Eesti rahvusvahelises võrdluses - põhilised sarnasused ja erinevused.....	17
3.1. Kognitiivne kompetentsus.....	17
3.2. Peamised hoiakute skaalad.....	19
3.3. Konventsionaalse ja mittekonventsionaalse osaluse vormid.....	28
3.4. Kokkuvõtteks.....	34
4. Uuringus osalenute põhikarakteristikud	31

4.1. Küsitletute demograafilised karakteristikud ja enesemääratlus.....	31
4.2. Õpilaste sotsiaalmajanduslik olukord	33
4.3. Lapsevanemate haridustase ja laste õpimotivatsioon.....	35
4.4. Vaba aja veetmise viisid ja võimalused.....	38
5. Õpilaste teadmised ja oskused demokraatliku kodakondsuse valdkonnas ..	39
5.1. Ülevaade küsimuste sisust ja raskusastmest.....	40
5.2. Teadmised ja oskused valdkonniti	41
5.3. Oskuste taseme sõltuvus küsimuse tüübist.....	45
5.4. Teadmiste ja oskuste erinevused regiooniti ja koolitüübiti.....	46
5.5. Teadmiste taseme individuaalsed mõjutajad.....	50
5.6. Kokkuvõtteks.....	52
6. Õpilaste hoiakud ja kontseptid demokraatiast.....	53
6.1. Arusaamad demokraatiast kui ühiskonnakorrast.....	53
6.2. “Hea kodaniku” kontseptsioon”.....	55
6.3. Hoiakud demokraatia põhiinstitutsioonide suhtes.....	57
6.4. Hoiakud sotsiaalse võrdsuse suhtes.....	62
6.5. Rahvuslik uhkus ja estotsentrism.....	66
6.6. Hoiakute peamised determinandid.....	68

7. Õpilaste realiseeritud ja planeeritav kodanikuosalus.....	72
7.1. Poliitilise osaluse aktiivsed ja passiivsed vormid.....	72
7.2. Planeeritav käitumine ja kodanikuideaal.....	74
7.3. Noorte kaasatus kodanikualgatusse.....	76
7.4. Kokkuvõtteks.....	79
8. Kool – õpetajad – õpilased kui kodanikuõpetuse võrgustik.....	80
8.1. Eesti kodanikuõpetus rahvusvahelisel foonil.....	80
8.2. Õpilaste ja õpetajate vaatenurgad kodanikuõpetusele.....	83
8.3. Koolidemokraatia seis ja perspektiivid.....	86
8.4. Kokkuvõtteks.....	92
9. Järeldusi ja soovitusi.....	93
10. Lisad	
Lisa 1. IEA Kodanikukasvatuse uuringus osalenud maad	
Lisa 2. IEA Kodanikukasvatuse uuringus osalenud maade makrosotsiaalseid karakteristikuid	
Lisa 3. IEA Kodanikukasvatuse uuringus osalenud Eesti koolide nimekiri	
Lisa 4. Eesti Rahvusliku Ekspertpaneeli liikmed	
Lisa 5. Põhiskaalade psühhomeetriselised näitajad	
Lisa 6. Õigete vastuste osakaal avaldamiseks lubatud kognitiivsetes küsimustes	
Lisa 7. Näidis õpilase küsimustiku III osast	

11. IEA Kodanikukasvatuse uuringuga seotud publikatsioonid

12. Kasutatud kirjandus

1. Milleks uurida kodanikukasvatuse seis ja perspektiive?

Kaasaegsed trendid kodanikukultuuri uurimises

Kodaniku- ehk poliitilise kultuuri uuringutel on pikk akadeemiline traditsioon. 1960-ndatel oli see poliitikateaduses üks lemmikteemasid. XXI sajandi künnisel elavad need teemavaldkonnad üle oma akadeemilist renessansi. See vajadus on kutsunud esile poliitilise ühiskonna, täpsemini demokraatia olulise transformeerumisega postmodernismi ajastul. Ühest küljest jätkub demokraatliku maailma laienemine uute postkommunistlike ja postdiktatorlike riikide arvelt. Teisalt muutuvad normatiivsed paradigmad nn. "vanades demokraatiates". Sotsiaalteadustes on need arengud leidnud edasiarendamist sotsiaalse kapitali käsitlustes (Van Deth, Maraffi, Newton and Whitley, 1999), siirdeühiskondade problemaatikas (Diamond, 1999; Rose, Mishler and Haerpfer 1998, Nagle & Mahr, 1999), postmodernistlike väärtuste diskursuses (Inglehart, 1997) ning demokraatliku kodakondsuse nüüdiskontseptsioonis (Norris, 1999; Vandeberg, 2000).

Need muutused ühiskonnas on suurendanud huvi ka noorte kodanikukultuuri vastu. Kas tulevased kodanikud jagavad demokraatlikke väärtusi, kas nad mõistavad demokraatliku valitsemise mehhanisme ja kodanikuosaluse tähtsust? Kas postmodernne ajastu on vähendanud toetust demokraatia klassikalistele institutsioonidele ja käitumismustritele? Kas tugevad muutused siirdeühiskondades on põhjustanud spetsiifilisi karakteristikuid nende maade noorte väärtusorientatsioonides ja hoiakutes? Kas kool kui ühiskonna integratiivne osa on jätkuvalt domineeriv sotsialiseerimiskuller või üks paljudest agentidest komplekses institutsionaalses võrgustikus?

Sotsiaalteadlased on otsinud vastuseid nendele küsimustele peamiselt kvantitatiivseid uurimismeetodeid kasutades (Angvik & Von Borries, 1997; Furnham & Gunter, 1989, Oswald 1999, Plasser & Pribersky, 1997). Uuringutes, mis keskenduvad kooli ja kodanikuõpetuse mõju hindamisele noorte poliitilise sotsialiseerimise protsessis kasutatakse nii kvantitatiivseid kui kvalitatiivseid meetodeid (Hahn, 1998; Torney-Purta, Schwille, Amadeo, 1999). Tervikuna on kaasaegsetele kodanikukultuuri uuringutele iseloomulik interdistsiplinaarne lähenemine.

CIVICS ja Eesti haridusuuringud

Eesti haridussüsteemi- ja poliitika reformimise tulemusel on meil kujunenud tavapäratu olukord, kus riigis pole ühtki riiklikku (näit. Ministeeriumi struktuuriüksus) või avalik-õiguslikku (näit. Teadusinstituut) asutust, kelle ülesandeks oleks pidev haridusuuringute algatamine ja realiseerimine. Kõrgkoolide juures tegutsevad haridusuuringute üksused on väikesed ning tegelevad peamiselt haridusfilosoofia (TPÜ) või haridusökonoomikaga (TTÜ). Sotsioloogilised haridusuuringud on Eestis jäänud peamiselt bakalaureuse ja magistritööde tasemele, mis määrab ka nende mastaabid.

Valdkond, mis kannab koondnimetust Civics ja hõlmab teadmisi, hoiakuid, arusaamu ja oskusi ühiskonna kohta, pole mainitud põhjustel samuti teaduslikku analüüsi leidnud. Kahjuks pole ka eesti politoloogid Civicsi vallas produktiivsed olnud. Üldpildist rohkem on püütud uurida vene noorte väärtusorientatsioone, hoiakuid ja tulevikunägemusi. Nendest uuringutest tuleks eeskätt mainida TÜ ja TPÜ ühist Vera projekti¹. Hariduspoliitiliste otsuste tegijatel oleks kindlasti kasulik tutvuda ka rahvusvahelise noorsoo ajalooteadvuse uurimusega, kus Eesti osaluse realiseeris sotsioloogiafirma "Saar Poll".²

Noorte sotsialiseerimise uurimist on siiani viljeldud separaatselt kahe teadusdistsipliini raames. Tartu Ülikool on kandnud sotsioloogilist suunda (Titma, Kenkmann, T.Vihalemm), mis näib end nüüd taasavastavat (Auväart, Dsiss jt. 1999). Pedagoogika-alastes uuringutes on esindatud nii Tartu Ülikool (Vassiltsenko, Kalmus) kui ka Tallinna Pedagoogikaülikool (Talts, Niit, Liik).

¹ Vene küsimus ja Eesti valikud. Koostaja M.Heidmets, TPÜ Kirjastus, 1998.

² Youth and History: A Comparative European Survey on Historical Consciousness and Political Attitudes among Adolescents. Ed. By M.Angvik, B.von Borries., Vol.1-2. Hamburg: Körber Stiftung, 1997.

CIVICS ja Eesti üldhariduse õppekava reform

Esimene Riikliku õppekava taasiseseisvunud Eestis võeti vastu 1996. aastal. Käesoleval, 2001 aastal jõustub õppekava redigeeritud variant, paralleelselt käib töö õppekava kardinaalsemal reformimisel. See lühike ajavahemik on siiski piisav, et anda esmaseid hinnanguid koostatud õppekavade kvaliteedile ja kaasaegsusele. Hinnangud võivad rajaneda nii praktiseerivate õpetajate ja õpilaste arvamustel, aga ka Eesti õppekavade kõrvutaval analüüsil rahvusvaheliste trendidega.

Eesti sotsiaalainete õppekavad sisaldavad kõiki olulisi teadmisi, mis peaksid olema vajalikud eluks demokraatlikus keskkonnas. Samas on üpris ilmne, et meie kooliprogramm ei paku õpilastele vajalikke oskusi informatsiooni kognitiivseks ja normatiivseks töötlemiseks, laste väärtushoiakud pigem kujunevad kui kujundatakse õppeprotsessis, demokraatiat tõlgendab õppekava väga kitsalt kui valitsemist läbi mitmeparteilise esinduskogu. Sotsiaalainete õppekava on nii põhikoolis kui gümnaasiumis rõhutatult akadeemiline, ignoreerides tunniväliseid kasvatus- ja osalusvõimalusi. Just nende joonte poolest erineb Eesti lähenemine kodanikuharidusele rahvusvaheliselt domineerivast mallist, mida ametlikult toetab ka Euroopa Nõukogu.³

Kas ja kuidas mainitud metodoloogiline lahknemine mõjutab eesti koolilaste haridussaavutusi selgubki IEA Kodanikukasvatuse uurimusest.

Käesolev uurimus võimaldab meil ka vahetult hinnata kodanikuõpetuse efektiivsust. Nimelt kuuluvad standard-üldkogumisse VIII klassi õpilased, s.o. need, kes pole veel läbinud kodanikuõpetuse kursust. 2000a. kevadel viid läbi IEA Kodanikukasvatuse uuringu jätkuprojekt, kus valim moodustati XII klassi õpilastest. Nende kahe vanusekohordi andmed võimaldada võrrelda teadmiste ja hoiakute muutumist kooliaastate jooksul.

³ Project on "Education for Democratic Citizenship". Resolution adopted by the Council of Europe Ministers of Education at their 20th session. Cracow, Poland, 15-17.October 2000.

2. IEA Civic Education Study – ülevaade uuringu disainist

2.1. CivEd Study IEA teiste uurimuste kontekstis

Alates 1958.aastast on IEA – International Association for Evaluation of Educational Achievements (Rahvusvaheline Haridustulemuste Hindamise Assotsiatsioon) realiseerinud 18 uurimisprojekti. Käesoleval ajal on käimas järgmised projektid:

- TIMSS-R(Third International Mathematics and Science Study-Repeat)
- SITES (Second Information Technology in Education Study)
- PPP(Preprimary Project)
- CES (Civic in Education Study)

IEA liikmesriigid osalevad kõigis või enamikes uurimustes, Eesti jaoks on Civic Education Study hetkel ainuke. (Aastail 1990-1991 osaleti ka Reading Literacy projektis) Tiigrihüppe projekti silmas pidades vääriks tõsist kaalumist ka liitumine SITES uurimusega.

Kodanikuhariduse uuringute vallas omab IEA aastakümnetepikkust kogemust. Esimene ulatuslik võrdlev uurimus viidi läbi 1970-ndate alguses⁴. Kuna 1990-daks aastateks oli märgatavalt teisenenud rahvusvaheline olukord ning moderniseerunud arusaamad demokraatiast ja haridusest, otsustati korraldada teine, eelmisest märksa ambitsioonikam kodanikuhariduse uurimise projekt. Uuringu vajalikkust põhjendades, mainis J.Torney-Purta, et poliitikud ja hariduspoliitika kujundajad räägivad sageli kodanikuhariduse edendamise vajadusest, ent nende sõnavõttud tuginevad ülinappidele statistilistele andmetele kaasaegsest olukorrast. Rahvusvaheliselt võrreldavaid andmeid on kasutada veelgi vähem.

⁴ Uurimistulemused on avaldatud raamatuna - Torney, J., Oppenheim, A., Farnen , R. (1975) Civic education in ten countries: an empirical studie. N.Y. Halsted Press.

Kõik IEA uuringud viiakse läbi vastavalt assotsiatsiooni traditsioonidele ja standartidele⁵.

Nimetagem mõned olulised jooned -

- kindlate rakendussotsioloogia meetodite eelistamine
- kordusuuringute korraldamine
- maksimaalselt ulatusliku komparatsiooni saavutamine (selleks eelistatakse põhiharidust gümnaasiumi tasemele ja kasutatakse ühtset instrumentariumi, küsitluse metoodikat ja andmeanalüüsi meetodeid.)

IEA traditsioonidega seondub ka just nimelt **14-aastaste õpilaste defineerimine standard-üldkogumina**. Esiteks, see vanusegrupp on olnud uuringu objektiks ka teistes IEA uurimustes (sh. TIMSSis). Teiseks, see on viimane vanusegrupp, kes veel kohustuslikult viibib formaalharidussüsteemis enamikes maailma maades. Vanemate õpilaste määratlemine üldkogumina tähendanuks sedavõrd paljusid riike hõlmava uuringu puhul valimi representatiivsuse vähenemist. Nii oligi valimi moodustamise aluseks see üldhariduskooli klass, kus 14-aastaste õpilaste osakaal on suurim. Enamikes haridussüsteemides, s.h. ka Eestis, on selleks VIII klass.

2.2. Projekti üldkirjeldus

IEA uurimisprojektid käivituvad pärast nende heakskiitmist peaassambleel, kus fikseeritakse uurimuse eesmärgid, ajakava, metoodika ning luuakse projekti ametlik rahvusvaheline koordineerimiskomitee. **Civic Education Study sai heakskiidu 1994a. peaassambleel. Projekt koosneb kahest faasist ja kestab 2001. aastani.**

I faasis (1994-1997) viidi läbi kodanikukasvatuse olukorra kvalitatiivne analüüs (eksperthinnangud)

II faasis (1998-2001) realiseeriti kvantitatiivne analüüs (kognitiivne test ja hoiakuid puudutav küsitlus).

Nende uurimismeetodite abil saavutatakse järgmised **põhieesmärgid:**

⁵ Vt. Põhjalikumalt Technical standards for IEA Studies. Ed. By Michael O. Martin, Keith Rust, Raymond

- määratleda kooli vahetu roll kodanikuhariduse andmisel
- määratleda formaalse ja mitteformaalse kodanikuõpetuse sisu, staatus ja vahekord erinevates haridussüsteemides
- kõrvutada, mida erinevad riigid peavad tsiviilhariduse andmisel oluliseks ja millised on nende saavutused sel alal.

I FAAS koosnes juhtumi-uuringutest, kus põhjalikult analüüsiti kodanikuõpetuse staatust ja sisu igas riigis. Selleks koguti ühtsesse andmepanka osalevate maade õppekava-alased dokumendid ja teemakohane teaduskirjandus. Pluralistliku esindatusega Rahvuslikud ekspertpaneelid (Vt. Lisa 1) koostasid analüütilise ülevaate kodanikuõpetuse olukorrast oma maa üldhariduskoolis, mis sisaldas andmeid õpikutest, õppekavadest, õpetamise eesmärkidest, õpetamise metoodikast, kooli ja omavalitsuse suhetest jne. Kodanikuõpetuse sisu analüüsiti kolmes põhivaldkonnas - I demokraatia, II Rahvusidentiteet ja riikidevahelised suhted, III Sotsiaalne sidusus ja pluralism. Ekspertide raportid moodustasid selle allikabaasi, mille põhjal koostati projekti II faasi instrumentaariumi küsimused.

Eesti liitus kodanikukasvatuse uuringuga **alles 1997a. alguses**, täites IEA nõuete kohaselt I faasi lühendatud versiooni. See tähendas kindla skeemi järgi koostatud raporti esitamist Rahvusvahelisele Koordineerimiskomiteele (RKK) USA-s Marylandi ülikoolis 15.maiks 1997.⁶ Raport on valminud Rahvusliku ekspertkomitee arutelu põhjal ja koostatud Projekti rahvusliku koordinaatori Anu Tootsi poolt. Raporti aktsepteerimine RKK poolt oli ühtlasi kriteeriumiks, mille alusel riik sai loa osaleda uurimuse II faasis.

Uuringu I faasi tulemused kajastuvad juhtumi-uuringutest komplekteeritud kogumikus.⁷ Selles on esitatud 24 riigi autorite nägemus oma maa kodanikuõpetuse tähtsamatest probleemidest ja arengutest. Eestit käsitlevat peatükki kogumikus ei ole, kuna avaldamisruumi said vaid need riigid, kes töötasid projektiga selle algusest, s.t. 1994. alates.

J.Adams. IEA,1999.

⁶ Eesti raporti koopia (25lk.) on üle antud Haridusministeeriumile (Mare Ojale), soovi korral saab seda ka TPÜ Demokraatia Uuringute Keskusest.

II FAAS pühendus 14-aastaste õpilaste küsitlemisele. Küsitluse tulemusel saadi andmed õpilaste demokraatiaga seonduvatest teadmistest, oskustest, kontseptidest, hoiakutest ja reaalsest ning potentsiaalsest käitumisest.

Küsimustike koostamisele eelnes põhjalik teoreetiline ettevalmistus, mida juhtis RKK ja milles osalesid kõikide maade projektimeeskonnad. Tagamaks küsitluse kõrget statistilist kvaliteeti, korraldati eelpiloot- ja pilootküsitlused, et kontrollida iga küsimuse valiidsust. Nende kahe eeltesti põhjal koostati põhiküsitluse instrumentarium. Lisaks õpilastele küsitleti ka nende õpetajaid ning koolijuhti, et kaardistada respondentide mikrokeskkond ning kõrvutada õpilaste ja pedagoogide hoiakuid ning arusaamu.

Küsitluse etapid ja valimi suurused (N)

1997 nov.- dets.	eelpilootküsitlus (N= 220, 10 kooli)
1998 mai	pilootküsitlus (N= 529, 20 kooli, 28 õpetajat)
1999 aprill	põhiküsitlus (N=3826, 145 kooli, 435 õpetajat)

2.3. Uuringu instrumentarium

Kõik küsimustikud on valminud IEA Civics in Education Study osalevate riikide teadlaste koostöös.

Õpilase küsimustik koosneb kolmest osast ning isikuandmete blokist. Esimene osa sisaldab vastusevariantidega küsimusi, mille kaudu uuritakse õpilaste teadmisi ja arusaamu demokraatiast. Teine osa on rajatud 4 astmelistele skaaladele, selgitamaks välja õpilaste hoiakuid demokraatliku ühiskonna, valitsemise ja rahvusidentiteedid osas. Testi kolmas jagu võis riigiti varieeruda. Valida võis kas rahvusvahelised valikküsimused, regionaalsed küsimused või rahvuslikud, s.t. riigiomased küsimused. Regionaalsete küsimuste blokkidest kaalusime nii Ida-Euroopa, s.t. postkommunistliku regiooni, kui ka Skandinaavia valikut. Lähtudes küsimuste kvaliteedist ja Eesti ühiskonnale aktuaalsetest probleemidest tegime valiku Skandinaavia regionaalsete küsimuste kasuks, mida

⁷ Torney-Purta, J., Schwille, J., Amadeo, J-(eds.). Civic Education across Countries: Twenty-four national case studies from the IEA Civic Education Project. Amsterdam: IEA,1999.

kohandasime vastavalt Eesti oludele. Regionaalsed küsimused kujutavad endast skaala-küsimusi sotsiaalsete lõhede ja rahvusliku identiteedi kohta.

Vastavalt projekti teoreetilisele kontseptsioonile sisaldab küsimustik viit liiki küsimusi, mille jaotusmaatriks on näha joonisel 2.1. Koos isikuandmete blokiga sisaldas õpilase küsimustiku rahvusvaheline osa 187 ühikut. Põhjamaade blokis oli lisaks veel 86 ühikut.

	TEADMISE D	OSKUSE D	KONTSEPTI D	HOIAKU D	KÄITUMIN E
DEMOKRAA TIA	19	10	39	14	17
RAHVUSIDE NTITEET	2	3	3	12	0
SIDUSUS & PLURALISM	4	0	19	26	2
KOKKU KÜSIMUSI	25	13	61	52	19

Tabel 2.1. Õpilase küsimustiku valdkondade ja mõõdetavate intellektuaalsete võimete maatriks (ilma isikuandmete ja Põhjamaade küsimusteta)

Õpetaja küsimustik on sisuliselt seotud õpilase omaga. See tähendab, et õpilastele ja õpetajatele on esitatud samu küsimusi koolidemokraatia ja õpetamise metoodika kohta. Lisaks tuli õpetajatel anda eksperthinnang kodanikuõpetuse koha, olukorra ja perspektiivide kohta riigi haridussüsteemis.

Kooli küsimustik on mahult kõige lühem ja peab uurimuse varustama sotsiaalse taustinformatsiooniga. Viimane näitab, millise kooliga (kui suure, mis haridustaseme, millises paikkonnas asuva jne.) on tegemist ja millised on tema siseelu probleemid

(narkomaania, rassism, popitegemine, vara lõhkumine, erinevad vaatenurgad koolielu korraldusele jne) .

Ei õpetaja ega kooli küsimustik uuri pedagoogide eneste teadmisi või hoiakuid. Nagu juba öeldud, see on taustinformatsioon, mis peab aitama paremini mõista õpilaste teadmisi, hoiakuid ja oskusi.⁸

2.4. Küsitluse valim

Valimi koostamisel kasutati **kahetasandilise klastervalimi** meetodikat. Esimese tasandina defineeriti juhuvalimi meetodil kool, teise tasandina – testitav klass konkreetses valimisse sattunud koolis. Juhuvaimi põhimõtte tähendab seda, et igal Eesti üldhariduslikul põhikoolil ja gümnaasiumil, ning igal valitud koolide VIII klassil oli võrdne shanss osutada valituks. Valimi koostamisel kasutati juhuarvude tabelit.

IEA statistilise kvaliteedi reegleid arvestades kujunes 14-aastaste põhiküsitluse **valimi suuruseks 3938 õpilast**. Seega osales uuringus **iga viies VIII klassi õpilane**. (19 684 õpilast õppis VIII klassides 1998/99 õppeaasta algul) Igast koolist kuulus valimisse vaid üks klass (keskmiselt 23 õpilast), kokku osales uuringus 145 kooli. Valimis on loodud **7 eksplitsiitset kihti** (regioonid, väikekoolid ja suurkoolid) ning **4 implitsiitset kihti** (eesti linnakoolid, eesti maakoolid, vene linnakoolid, vene maakoolid ja eesti-vene õppekeelelega koolid).⁹

	Implitsiitsed kihid					
	Eesti	Vene	Eesti - vene	Eesti	Vene	Kokku
Eksplitsiitsed kihid	linnakoolid	linnakoolid	linnakoolid	maakoolid	maakoolid	

⁵ Kuna küsimustikud on IEA intellektuaalne omand ja kaitstud *Copyright* õigusega, pole nende täielik avaldamine lubatud

⁹ Eesti-vene linnakoolides olid 6 küsitletud klassist 5 eesti õppekeelelega.

Kesk – Eesti	285	17	33	103	0	438
Kirde – Eesti	62	442	41	100	0	645
Lõuna – Eesti	423	54	28	133	0	638
Lääne – Eesti	199	57	25	102	0	383
Põhja – Eesti	617	353	31	138	16	1155
Suured koolid	64	435	0	0	0	499
Väikesed koolid	0	0	0	68	0	68
Kokku	1650	1358	158	644	16	3826

Tabel 2.2. Õpilaste jagunemine valimi kihtide lõikes

Civic Education Study üheks huvitavamaks jooneks tuleb pidada **foonvalimi** moodustamist. Sellesse kuuluvad **põhivalimi klassiga seotud õpetajad ja koolijuhid**. Ühe testitava klassi kohta küsitleti 3 õpetajat. Õpetajate valiku kriteeriumiks oli nende poolt õpetatavate ainete kokkupuutepunktid kodanikuõpetusega (nn. civic-related subjects). Rahvusvaheliselt eeldati, et nendeks võiks olla (lisaks kodanikuõpetuse õpetajale) emakeele, ajaloo ja geograafia õpetajad. Valimisse võis kuuluda ka testitava klassi juhataja. Lõplik valik tehti iga riigi poolt õppekava analüüsi põhjal. Eestis osutasid kodanikutemaatikaga kõige tihedamalt seotuteks ajalugu ja emakeel. Nii palutigi küsimustik täita kodanikuõpetuse, ajaloo ja emakeele (vene koolides eesti keele) õpetajal ning klassijuhatajal. **Kokku jagati ankeete 432 õpetajale**. Kooliküsimustiku respondendiks oli kooli direktor või õppealajuhataja.

2.5. Küsitluse korraldus

Testi administratiivne dokumentatsioon

Rakendusotsioloogiline uurimus nõuab piinlikult täpset küsitluse käigu protokollimist. Vastasel juhul pole korrektne andmetöötlus võimalik. Rahvusvahelise uuringu puhul on obligatoorne seegi, et dokumentatsioon ja kodeerimisväljad oleksid kõikides riikides identsed. Seetõttu saadeti kõik asjakohased vormid ja koodid projekti koordineerimiskeskuse poolt. Käesolevas uuringus kasutati 6 erinevat protokollivormi, mis olid hiljem abiks küsimustike andmete verifitseerimisel, andmete kaalumisel ja õpetaja-õpilase vaheliste seoste fikseerimisel.

Kodeerimisel on teinegi eesmärk - niimoodi tagatakse respondentide anonüümsus, kuna koodivõtmeid teab ainult projekti meeskond.

Testi läbiviimine

Küsitluse läbiviimiseks kasutati TPÜ sotsioloogia ja haldusjuhtimise eriala üliõpilasi, kes olid eelnevalt läbinud vastava koolituse. Küsitlus toimus 2 koolitunni jooksul. Tõsiasi, et küsitlus viidi läbi testi administraatorite juuresolekul, tagas küsimustike kõrge täitmis- ja tagastamisprotsendi. Klassides, kus oli kohal alla 85% õpilastest, viidi läbi täiendav testimine. Nende protseduuride tagajärjel osutus küsitluses **osalemise määr** väga kõrgeks - 3826 valimisse sattunud õpilasest täitis küsimustiku 3434 (**87,2%**). Õpetajate ja koolijuhtide küsimustikud saadeti postiga, tagastamine toimus osalt postiga, osalt õpilaste testimise ajal. See oli üks põhjus, miks õpetajate osalusmäär jäi õpilaste omast madalamaks (**71%**). Teise põhjusena mainigem kooli õppekava äärmist ainekesksust, mistõttu õpetajad, kes ei anna kodanikuõpetuse tunde, ei pidanud küsimustikku endale relevantseks. Koolijuhtide küsimustikud tagastati **100 %**.

Andmete sisestamiseks kasutati IEA poolt saadetud DOS-i põhist tarkvara Data Entry Manager. Kõigi osalejamaade andmefailid läbisid kvaliteedikontrolli IEA andmetöötluskeskuses. Kaalutud andmed koos lisatud rahvusvaheliste skaalade statistikaga tagastati SPSS formaadis. Andmekäsitluse statistilised protseduurid on täpsemalt kirjeldatud IEA Civic Education Study lõppraportis (Torney-Purta, Lehmann, et al., 2001) ja uuringu tehnilises köites (Lehmann, Schulz et al., 2001).

2.6. Seosed jätku-uuringuga (18-aastaste õpilaste üldkogum)

Nagu eespool märgitud, viiakse IEA uuringutes tihti analoogiline küsitlus läbi ka vanema üldkogumiga või teatud aja möödudes. Kodanikukasvatuse uuringul lisandus 14-aastaste õpilaste üldkogumile samuti vanemate õpilaste üldkogum. Kuna siin polnud tegu standardkogumiga, otsustasid osalejamaad ise, milliseid õpilasi vanuses 16-18 aastat nad küsitلهa hakkavad. Eestis **defineeriti vanemaealiste kogumina 18-aastased, st. XII klassi õpilased**. See valik oli **tingitud kahest asjaolust**. Esiteks annab see hea võimaluse analüüsida kodanikuõpetuse kursuse efektiivsust. Nimelt pole VIII klass (14-aastased) veel kodanikuõpetust iseseisva ainenä õppinud, XII klass seevastu on läbinud kõik riikliku õppekavaga ette nähtud ühiskonnaõpetuse kursused. Teiseks, kõik jätku-uuringus osalevad Põhjamaad valisid üldkogumiks samuti 18-aastased noored. Käivitunud Põhjamaade koostöö lubab meil võrrelda noorte haridussaavutusi erinevates riikides ning teha järeldusi saavutustaseme determinantide kohta.

Teine IEA uuringute tunnusjoon, mille eespool välja tõime, on maksimaalselt paljude võrdlusvõimaluste loomine uuringute sisu silmas pidades. Kodanikukasvatuse vanemaealise üldkogumi (older population) küsimustik sarnaneb oma ülesehituselt ja sisult paljuski 14-aastaste küsimustikule. Tabelis 2.3. on näha kahe vanusegrupi küsimustike sarnasused ja erinevused. Kõige suuremad on muutused kognitiivsete küsimuste blokis, kuhu lisandus peamiselt majandusvaldkonna küsimusi ning Põhjamaade blokis. Viimases asendusid noorematele mõeldud koolidemokraatia küsimused gümnasistide eluplaane puudutavate tunnustega.

Küsimuste tüüp	14-aastaste küsimustik	18-aastaste küsimustik
Kognitiivseid küsimusi	38	43 (neist 18 samad)
Isikuandmete küsimusi	17	18 (neist 17 samad)
Hoiakute küsimusi	179	205 (neist 179 samad)

Põhjamaade küsimusi	56	54 (neist 20 samad)
KOKKU	290	320

Tabel 2.3. Küsimuste osa- ja koguarvud 14-aastaste ja 18-aastaste õpilaste küsimustikes.

Vanemate õpilaste küsitlemisega ei kaasnenud enam õpetaja ankeeti. Kuna valim on mõlemas vanusegrupis koolide lõikes suurel määral kokkulangev, võib teha üldistusi ka standarduuringus kogutud õpetajafailide põhjal. 18-aastaste üldkogumi küsitlus toimus 2000a. mais, uuringu selle osa lõppraport peaks valmima 2001 a. lõpus.

3. Eesti rahvusvahelises võrdluses - põhilised sarnasused ja erinevused

Uuringus osalenud riigid erinevad üksteisest oma arengutaseme ja poliitiliste traditsioonide poolest. Ka haridussüsteemid ning õpetamistavad on üpris mitmekesised. Küsimustiku koostamisel kaaluti hoolikalt iga küsimuse sisu ja sõnastust, et sõeluda välja niisugused, mis oleksid kasutatavad kõikides maades ning mille põhjal oleks võimalik rahvusvaheliselt võrrelda kodanikukasvatuse edukust.

Andmete üldistava analüüsi tarbeks konstrueeriti kinnitava faktoranalüüsi meetodil (confirmatory factor analysis) 3 kognitiivse kompetentsuse skaalat ja 11 hoiakute skaalat (Vt. Lisa 5)

3.1. Kognitiivne kompetentsus

Kognitiivse kompetentsuse üldise taseme hindamiseks moodustati kaks alaskaalat – üks teadmiste ja üks oskuste kohta, ning kodanikukompetentsuse koondskaala.. Skaalade keskväärtuseks määrati 100 punkti. Joonisel 3.1. on näha riikide asetus skaalal vastavalt skaalapunktide tasemele.

Kodanikukompetentsuse koondskaala

Koondskaala baseerus 38 valikvastustega küsimuse statistikale, millest 25 olid teadmisi ja 13 interpretatsioonioskusi mõõtvad ühikud.

Üldkokkuvõttes **osutus riikide saavutustase üpris ühtseks**. Kõik riigid, välja arvatud esikohale asetunud Poola ning viimasteks jäänud Tshiili ja Kolumbia, erinevad rahvusvahelisest keskmisest vähem kui pool standardhälbe määrast (pluss-miinus 10 punkti). **Eesti jagab 28 riigi järjestuses 23-24. kohta** Leeduga ning sarnaneb saavutustasemelt Bulgaaria, Portugali, Belgia, Läti ja Rumeeniaga.

Kõrgema saavutustasemega riikide hulgas leidub nii pikaajaliselt stabiilseid demokraatiasid (Soome, USA, Itaalia, Norra, Austraalia) kui ka suhteliselt noori demokraatiasid (Poola, Kreeka, Slovakkia, Tsehhi, Ungari, Sloveenia).

Siaa gruppi kuuluvates postkommunistlikes riikides mobiliseeriti sotsiaalse siirde protsessi laiad demokraatlikud liikumised, kelle mõjutusel pandi suurt rõhku ka kooli kodanikuõpetuse programmide väljaarendamisele.

Skaala alumise osa moodustab oma arengult homogeensem riikide rühm. Siin domineerivad lühikese demokraatia ajaloo ning madalama elatustasemega riigid, vaid Belgia on erandiks. Arenenud riikidest jäävad 1-2 skaalapunkti võrra rahvusvahelisest keskmisest alla Inglismaa, Rootsi ja Shveits.

Teadmiste ja oskuste alaskaalad

Kaasaegsete demokraatliku kodakondsuse kontseptsioonide järgi peaks kodanik lisaks teadmistele poliitikast ja ühiskonnast evima ka oskusi sotsiaalseks käitumiseks. Seepärast sisaldas IEA küsimustik interpreteerimisoskusi mõõtvaid küsimusi, kus tuli tõlgendada valimisreklaami ja poliitilisi karikatuure ning eristada fakti arvamusest või poliitiku lubadusest. Teadmiste skaala konstrueeriti küsimuste põhjal, millele vastamiseks pidi teadma demokraatia põhiinstitutsioone ja toimemehhanisme.

Eesti koolile on sageli heidetud ette orienteeritust tuupimisele, aga mitte oskuste arendamisele. Käesolev uuring näitas, et niisugune kriitika pole õiglane. (Vt. joonis 3.1).

Eesti õpilaste kodanikuoskused osutusid ühe skaalapunkti võrra kõrgemateks teadmistest. Eestiga samale kodanikuoskuste tasemele (95 punkti) asetusid Bulgaaria ja Portugal.

Jooniselt 3.1. nähtub, et niisugune **teadmiste ja oskuste võrdne tase pole iseloomulik sugugi kõikidele riikidele.** Pooltes osalejariikides oli teadmiste ja oskuste tasemete vahe 4 või enam skaalapunkti. Sealjuures riigid, kus õpilaste teadmiste tase ületab oskuste nivoo, kuuluvad kõik posttotalitaarsete hulka. Eriti suur – 6 punkti - on see erinevus Poolas ja Venemaal. Vanades demokraatiates on olukord vastupidine. Nii oli USA õpilaste oskuste tase 12 punkti võrra kõrgem teadmiste omast, Inglismaal oli vahe oskuste kasuks 9, Austraalias 8 punkti.

3.2. Peamised hoiakute skaalad

Kõigile demokraatiaga seonduvatele küsimustele ei ole üheselt õigeid või valesid vastuseid. Seepärast koosnes õpilase küsimustiku teine, oluliselt mahukam osa väidetest, mille suhtes vastajad pidid väljendama oma nõustumist või mittenõustumist. Iga väite juures oli võimalik valida seisukoht 4 – punktilisel skaalal (Näit. “pole üldse nõus” – “pole nõus” – “nõus” – “täielikult nõus”). Oli antud ka valik “ei tea/ei saa aru”.

Ühe valdkonna väidete põhjal moodustati kinnitava faktoranalüüsi meetodil 11 skaalat (vt. Lisa 5), mis käsitlesid järgmisi demokraatia dimensioone:

- kodakondsuse kontseptsioon
- valitsuse kohustused
- riigivõimu institutsioonide legitiimsus ja patriotism
- sotsiaalne sidusus ja tolerantsus
- demokraatlik kliima koolis
- poliitiline osalus

Hoiaku-skaalade rahvusvaheliseks keskväärtuseks määrati 10 ja standardhälbeks 2. Esitatud joonistel on toodud riikide keskmised skaalapunktid ja asetus rahvusvahelise

keskväärtuse suhtes. Juhul kui riigi keskväärtus skaalal erineb märgatavalt rahvusvahelisest keskmisest, on see märgitud kas üles- või allapidi sihitud kolmnurgaga.

Teine analüüsiks kasutatav meetod võrdles demokraatia mõõdetavaid dimensioone lähtuvalt konsensuse määrast, mille üks või teine väide saavutas riikide keskväärtusi kõrvutades (Torney-Purta, Lehmann et al, 2001, 73). Seda printsiipi rakendati eeskätt demokraatia üldkontseptsiooni analüüsiks, lükates edasi esialgse taotluse testida noorte toetust D.Heldi demokraatia mudelitele (Held, 1996).

Demokraatia kontseptsioon

Valitsemisrezhiimi poolest võib kõiki uuringus osalenud riike lugeda liberaalseteks demokraatiateks. Millised on aga nende maade 14-aastaste noorte arusaamad sellest, mis on demokraatiale hea ja mis halb? Kas õpilased oskavad näha faktoreid, mis garanteerivad/tugevdavad demokraatiat ja neid, mis seda ohustavad?

IEA rahvusvaheline raport jagab demokraatia olemust puudutavad väited kolme kategooriasse olenevalt konsensuse määrast.

TUGEV KONSENSUS (riikide keskväärtuste erinevus alla .70) kujunes 7 väites, neist 3 sisaldavad positiivset hoiakut (“hea demokraatiale”) ja 4 negatiivset hoiakut (“halb demokraatiale”). Enamik vastajaist olenemata riigist usub, et demokraatiale on hea kui eksisteerivad vabad valimised, tugev kodanikuühiskond ning naised osalevad poliitikas võrdselt meestega. Noorte arvates on halb, kui valitsuse kritiseerimine pole lubatud, kohtud on poliitikute kontrolli all ning rikkad omavad ebaproportsionaalselt suurt mõju valitsusele. **Tunnuseid, milles noored on üksmeelsed, peetakse olemuslikult tähtsateks atribuutideks ka demokraatia teooriates** (Dahl, 1998).

MÕÕDUKAS KONSENSUS (riikide keskväärtuste erinevus .70-1.00) iseloomustab väiteid piirangute otstarbekusest massimeedias ja ettevõtluses. Noored eri maades hindavad erinevalt ka seda, kas demokraatiale tuleks kahjuks kui poliitilised liidrid võtavad tööle eeskätt oma sugulasi. Peaaegu kõik väited kodanike osalusest poliitilistes aktsioonides ja suhtumisest immigrandide õigustesse kuulusid siia gruppi. Ühtedes

riikides leiti, et kodanike aktiivne sekkumine poliitikasse on hea demokraatiale, teistes maades ei peetud neid jooni tugevale demokraatiale olulisteks.

PUUDULIK KONSENSUS (riikide keskväärtuste erinevus üle 1.00) ilmnes väidetes kodanikuõiguste ja –kohustuste, aga ka kiriku rolli kohta ühiskonnas. Siia kuulus osa seisukohti erakondade funktsioonidest ja tingimusteta lojaalsusest valitsuse suhtes. (Torney-Purta, Lehmann et al, 2001, 74)

Kokkuvõtvalt võib öelda, et **14-aastased noored mõistavad demokraatia põhiolemust**, mis nende jaoks tähendab mitte ainult võrdsust ja valitavust poliitikas vaid ka pluralistlikku kodanikuühiskonda. Samas on noorte **ettekujutused mitmetest konkreetsetest demokraatia mehhanismidest vastuolulised** ja mitte nii selged. Siia kuuluvad näiteks massimeedia roll ja sotsiaalse turumajanduse tunnused.

Kodakondsuse sotsiaalsed representatsioonid

Kaasaegsetes poliitilistes teooriates on kodakondsuse analüüs omandanud väga olulise koha (Dalton, 1998, Norris, 1999, Janowitz, 1985; Fuchs & Klingemann, 1995, Janoski, 1995). See on põhjustatud eeskätt kahest asjaolust. Esiteks, demokraatia formaal-institutsionaalne struktuur on juba kristalliseerunud. Terve XX sajand pole siin olulisi muudatusi kaasa toonud, v.a. ombudsmani institutsiooni laienemine. Seevastu arutlused kodanike rollidest ja sotsiaalse osaluse vormidest on päevakorral nii uutes kui vanades demokraatias. (Seda kinnitavad kasvõi 14-aastaste erinevad nägemused kodanikukohustest, millest oli juttu eelmises alajaotuses) Teiseks, valitsemisüsteem, kus võimuinstitutsioonid on küll demokraatlikult üles ehitatud, kuid avalikkust/kodanikkonda integreerida ei suudeta, jääb vaid elutuks demokraatia karkassiks. Näiteks Rootsi valitsusraportis nähakse nüüdisaegsete kodanikuosaluse vormide edendamises ühte olulist demokraatia jätkusuutlikkuse tagamise mehhanismi (En uthallig demokrati, 2000, 42).

Käesolevas uuringus oli demokraatliku kodakondsusega seonduvaid teemasid nii küsimustiku testi kui ka skaalade jaos. Õigete-valede vastuste järgi testiti noorte teadmisi

kodaniku õigustest. Kodaniku kohustuste osas pole nii selgepiirilist üksmeelt selles, mida üks korralik kodanik peaks tegema. Nii otsustatigi noorte hoiakuid kodanikukohutuste suhtes analüüsida väidetega atribuutidest, mis peaks kuuluma hea kodaniku tunnuste juurde. Respondentidel oli võimalik 4 –pallilisel skaalal valida, mil määral nad pakutud väitega nõustuvad. Nagu demokraatia kontseptsiooni puhul, nii võib ka siin rääkida erinevast konsensususe määrast riikide vahel.

KÕRGE KONSENSUS (riikide keskväärtuste vahe alla .70) ilmnes vaid kahes küsimuses. Kõrgeima reitingu sai väide “hea kodanik täidab seadusi” (rahvusvaheline keskmine 3,65), väidet “hea kodanik osaleb poliitiliste diskussioonides” hindasid erinevate maade noored samuti ühtlaselt, kuid madalamalt (keskväärtus 2,37).

KONSENSUS PUUDUS (riikide keskväärtuste vahe suurem kui 1.00) sellistes heale kodanikule pakutud karakteristikutes nagu lojaalsus oma riigi ja riigiametnike suhtes, soov teenida sõjaväes, vajadus tunda kodumaa ajalugu, valmisolek kõvasti tööd teha.

Selleks, et saada üldpilti kodakondsuse sotsiaalsetest representatsioonidest riigiti, konstrueeriti faktoranalüüsi abil 2 skaalat. **Konventsionaalse kodakondsuse skaala** koondab endas 6 väidet, mis peegeldavad kodanikukohustuste klassikalist tõlgendust - korralik kodanik käib valimas, kuulub erakonda, jälgib poliitikat ja osaleb aruteludes, näitab üles respekti võimukandjate suhtes. **Mittekonventsionaalse kodakondsuse skaala** 4 väidet on seotud mitteformaalsete aktiivsuse vormidega nagu kodanikualgatus, osalus rohujuure-tasandi sotsiaalsetes ja heategevuslikes aktsioonides jms.

Kogu rahvusvahelise valimi põhjal näib noorte toetus mittekonventsionaalsele kodakondsusele olema mõnevõrra kõrgem kui konventsionaalse osaluse vormidele. Väited, mida toetas 80% või enam vastanutest, kuulusid kõik peale ühe (“hea kodanik käib iga kord hääletamas”) mittekonventsionaalse kodakondsuse skaalasse.

Riike kõrvutades näeme, et ühtedes on suurem toetus antud konventsionaalsele kodakondsusele, teiste jälle mittekonventsionaalsele kodakondsusele. (Vt. joonised 3.2 ja 3.3)

Konventsionaalne kodakondsus on kõrgemalt hinnatud eeskätt nendes maades, mis lähiminevikus on üle elanud dramaatilisi poliitilisi muutusi. Muutuste käigus on

tugevnenud ka formaalsed poliitilised institutsioonid, saades kodanikuosaluse põhikanaliteks (Tshiili, Kolumbia, Küpros, Poola, Rumeenia). Rahvusvahelisest keskmisest märkimisväärselt madalam oli toetus sellel skaalal Põhja-Euroopa stabiilsetes demokraatiates aga ka Eestis ja Tsehhis.

Mittekonventsionaalne kodakondsus on eriti väärtustatud Kolumbia, Küprose ja Kreeka noorte hulgas. Need riigid paistavad mitmel skaalal silma väga intensiivsete/ aktiivsete hoiakutega poliitika ja poliitilise tegevuse suhtes. Üle rahvusvahelise keskmise on toetus mitteformaalsele kodakondsusele ka Leedus, Portugalis, Rumeenias, Slovakkias ja USAs.

Kahe skaala andmeid ühendades võib riigid jagada kolme kategooriasse.

1. riigid, kus noorte hulgas on hinnatud mõlemad kodakondsuse tüübid (Tshiili, Kolumbia, Küpros, Kreeka, Leedu, Rumeenia, USA);
2. riigid, kus toetus kodakondsuse tüüpidele on oluliselt erinev (Norra, Poola);
3. riigid, kus **noored ei avalda tugevat toetust kummagi kodakondsustüübi suhtes** (Austraalia, Belgia, Taani, Inglismaa, **Eesti**, Soome ja Sloveenia).

Postkommunistlikke riike jagub kõigisse kategooriatesse, seega ei saa erisusi seletada hiljutise poliitilise režiimiga. Küll aga paistab silma maade koondumine regiooniti. Ladina kultuuriga maades on noored märksa enam orienteeritud aktiivsele osalusele kodanikuühiskonnas kui Põhjamaades.

Suhtumine valitsuse kohustustesse

Üldhariduskooli kodanikuõpetuses käsitletakse demokraatiat reeglina kui poliitilist kontseptsiooni, mis sisaldab teemasid valitsemiskorraldusest, poliitilistest institutsioonidest ja organisatsioonidest ning rahva osalusest. Demokraatia sotsiaalmajanduslik dimensioon, mis käsitleks küsimusi majanduslikust ebavõrdsusest ja valitsuse kohustustest ühiskonna sotsiaalsel integreerimisel, on õppekavades siiani suhteliselt vähe arenenud. Seepärast osutus IEA uuringus võimatuks lülitada küsimustiku esimesse, kognitiivse testi ossa, küsimusi valitsuse majanduslike või

sotsiaalsete kohustuste kohta. Kuna arusaamad ühiskondliku heaolu korraldamise põhimõtetest on demokraatia kontseptsioonis siiski väga olulised, formuleeriti 12 väidet õpilaste hoiakute analüüsimiseks. Õpilastel tuli vastata, kas üks või teine funktsioon peaks nende meelest olema valitsuse kohustus. Faktoranalüüs andis kaks skaalat :

- Valitsuse majanduslikud kohustused (5 väidet)
- Valitsuse sotsiaalsed kohustused (7 väidet)

Kaks kõige sagedamini valitsusele omistatud kohustust on “garanteerida rahu ja kord riigis” ning “tagada kõigile tasuta põhiharidus”. Kõige vähem toetati seisukohti, et valitsus peaks “vähendada erinevusi inimeste sissetulekutes ja jõukuses” ning “toetama tööstust nii, et see saaks areneda”. Täiskasvanute seas korraldatud rahvusvaheliste uuringute põhjal (International Social Survey Project jt.) võib öelda, et teismeliste hoiakud on üpris sarnased täiskasvanute omadele.

Kõrvutades riikide näitajaid kahel valitsuse kohustusi mõõtväl skaalal (joonised 3.4 ja 3.5) on näha, et **majanduslike kohustuste puhul on riikide keskväärtused homogensemad**, st. koondunud skaala keskpunkti (10,0) lähedusse. Valitsuse sotsiaalsete kohustuste skaala jaotus on märgatavalt hajusam.

Riigid, kus õpilased pooldavad intervensionistlikku riiki, on valdavalt postkommunistlikud (Bulgaaria, Venemaa, Poola, Rumeenia, Slovakkia, Ungari, Leedu). Üle rahvusvahelise keskväärtuse asuvad ka sotsiaaldemokraatlike healuriikidena tuntud maad (Soome, Rootsi). Ootuspäraselt oli toetus valitsuse majanduslikele kohustustele madalaim USA-s, mis on tuntud liberaalse heaolumudelina.

Eesti keskväärtus on mõlemal skaalal üpris lähedane rahvusvahelisele, kuigi valitsuse majanduslike kohustuste skaalal 0,4 punkti võrra kõrgem sotsiaalsete kohustuste skaalast. Eesti õpilaste nägemus valitsuse majanduslikest funktsioonidest sarnaneb Tshiili, Kolumbia, Inglismaa, Küprose, Ungari, Itaalia, Leedu, Portugali ja Sloveenia noorte omaga (keskväärtuste erinevus kuni 0.2). Need kõik on keskmise majandusliku arengutasemega riigid, kusjuures mitte ühtki neist ei saa pidada universaalse heaolusüsteemiga maaks.

Lojaalsus ja patriotism noorte silmade läbi

Teadmised ja kodanikuoskused on vajalikud, kuid ebapiisavad atribuudid ühiskonna stabiilseks toimimiseks. On samamoodi oluline, et valitsemisinstitutsioonid oleksid rahva silmis legitiimsed ning isamaalised väärtused leiaksid avalikkuse toetust. Milline on noorte usaldus oma riigi ja riigivõimu struktuuride vastu?

Kõige enam usaldavad noored kohut ja politseid. Kogu rahvusvahelises valimis usaldas neid institutsioone “alati” 20-25%, “enamasti” 40-45% . **Kõige vähem usaldati poliitilisi parteisid.** Vaid 4% märkis, et usaldab erakondi “alati” ning 24% väitis seda tegevast “enamasti”. Väärrib märkimist, et parteid pälvisid väga madala reitingu ka kodakondsuse skaalal, teismeliste suhtumine neisse kui demokraatia garanti kujunes aga vastuoluliseks.

Riikidevahelisi erinevusi peegeldab joonis 3.6. Kõige enam usaldavad valitusinstitutsioone Taani, Norra ja Sveitsi noored. Keskmisest märgatavalt madalama toetus on Sloveenia ja Bulgaaria noortel. **Eesti keskväärtuseks kujunes 9,7**, mis on sama kui Tsehhiil ja 0.1 võrra kõrgem kui Portugalil. Riikide võrdlus näitab, et **toetus võimuinstitutsioonidele on mõjutatud demokraatliku valitsemisperioodi pikkusest.** Riikides, milles katkematu demokraatia ajalugu küündib 1950-ndast aastast kaugemale, on noorte usaldus demokraatia institutsioonide vastu kõrgem. **Lühikese demokraatia ajalooga, peamiselt postkommunistlikes riikides on usaldus madalam** kui skaala rahvusvaheline keskväärtus, v.a. kaks erandit – Rumeenia ja Slovakkia. Mõlemas riigis kehtis veel 1990-ndate lõpus neototalitaarne rezhiim. Totalitaarsed rezhiimid on aga kõik tuntud efektiivsete propagandateenistuste poolest, mille abil tagatakse võimu kõrge legitiimsus.

Usaldusega seotud hoiakute rigiidsust näib kinnitavat ka see, et kiirema majandusarenguga Kesk- ja Ida-Euroopa noortes demokraatiate hulgas leidub nii kõrge (Ungari) kui ka madala (Sloveenia) usaldusnäitajaga riike. Seega ei teeni võimuinstitutsioonid noorte usaldust üksnes efektiivse valitsemisega käesoleval hetkel.

Oluline on märkida, et kõrvutades IEA uuringu andmeid erinevate avaliku arvamuse küsitlustega (1990-1 World Values Survey; McAllister, 1999; Riik & rahvas, 1998-2000) ilmneb teismeliste ning täiskasvanute hoiakute sarnasus usalduse küsimuses.

Patriootiliste hoiakute kujundamisel näib valitsemisrezhiim olevat irrelevantne (joonis 3.7). Demokraatia pole mänginud rolli isamaalisuse tõstmisel ega vähendamisel. **Skaala rahvusvahelisest keskväärtusest oluliselt madalamaks** (0.5 punkti ja enam) kujunesid positiivsed hoiakud oma kodumaa (ones nation) suhtes Belgias, Inglismaal, Eestis, Saksamaal, Hong Kongis, Itaalias, Lätis, Rootsis ja Sveitsis. **Kõiki neid riike iseloomustab kas mittepõlisrahvusest elanike suur osakaal või territoriaalse identiteedi probleem.** Väga iseloomulikud on siinjuures Balti riikide tulemused. Kui enamikel skaaladel asetsevad kõik kolm maad lähestikku, siis patriotismi skaalal on Leedu 0.5 punkti võrra kõrgem. Kodanikud moodustavad Leedus 98% , Lätis aga 74% rahvastikust (The Baltic and the Nordic countries, 2000, 33). KMA mitteametlikel andmetel on EV kodanike osakaal Eesti rahvastikus ca.78% (2001a. alguses)

Eesti ja Läti olid 28 riigi hulgas ainsad, kelle keskväärtus jäi nii usalduse kui patriotismi skaalal rahvusvahelisest keskväärtusest märgatavalt madalamaks. Need tulemused annavad põhjust rääkida tõsisest poliitilisest võõrandumisest teismeliste noorte hulgas.

Hoiakud diskrimineerimisriskis olevate gruppide suhtes

IEA uuringu disainimisel tõlgendati demokraatiat kui ühiskonnatüüpi, mitte pelgalt kui valitsemiskorraldust. Seepärast läbisid kogu küsimustiku teemad sotsiaalsest sidususest, meeste ja naiste võrdõiguslikkusest ning vähemusrühmade õigustest. Hoiakute

blokis moodustati kaks skaalat, üks neist mõõtis suhtumist immigrandidesse, teine suhtumist naiste poliitilistesse õigustesse.

IMMIGRANTIDE ÕIGUSED

Kõige positiivsemalt olid osalevate maade noored meelestatud immigrantide õigusse saada samaväärset haridust (40% “täielikult nõus” ja 50% “nõus”). Enam kui kolmveerand respondentidest toetas ka immigrantide õigusi säilitada oma keel ja kombed ning osaleda poliitikas. Need tulemused harmoneeruvad noorte demokraatiapildiga, mille kohaselt rahvuslike juurte hävitamine oleks halb demokraatiale.

Kõige positiivsem on suhtumine immigrantidesse Kolumbia, Küprose, Kreeka, Poola ja Rootsi noorte seas (joonis 3.8.). Kõige vähem toetavad immigrantide õigusi Saksa¹⁰ ning üllatuslikult ka Sloveenia ning Sveitsi teismelised. Seejuures on oluline tähele panna, et nendes maades on hoiakud vähem toetavad kui teistel, st. nad on siiski positiivsed, mitte immigrantidevastased. **Eesti keskväärtus (9.7)** jääb 0.3 skaalapunkti võrra alla rahvusvahelisest keskväärtusest. Samasuguseks kujunes tulemus ka Bulgaarias ning Inglismaal.

Tüdrukute hoiakud immigrantide suhtes olid enamikes riikides (eriti Skandinaavias) märgatavalt positiivsemad kui poistel. Vaid 5 riigis 28-st polnud sooline vahe statistiliselt oluline. **Hoiakud immigrantide ja naiste poliitilise osaluse suhtes olid ainsad, mille puhul saab kogu rahvusvahelise valimi ulatuses rääkida soolisest erinevusest.**

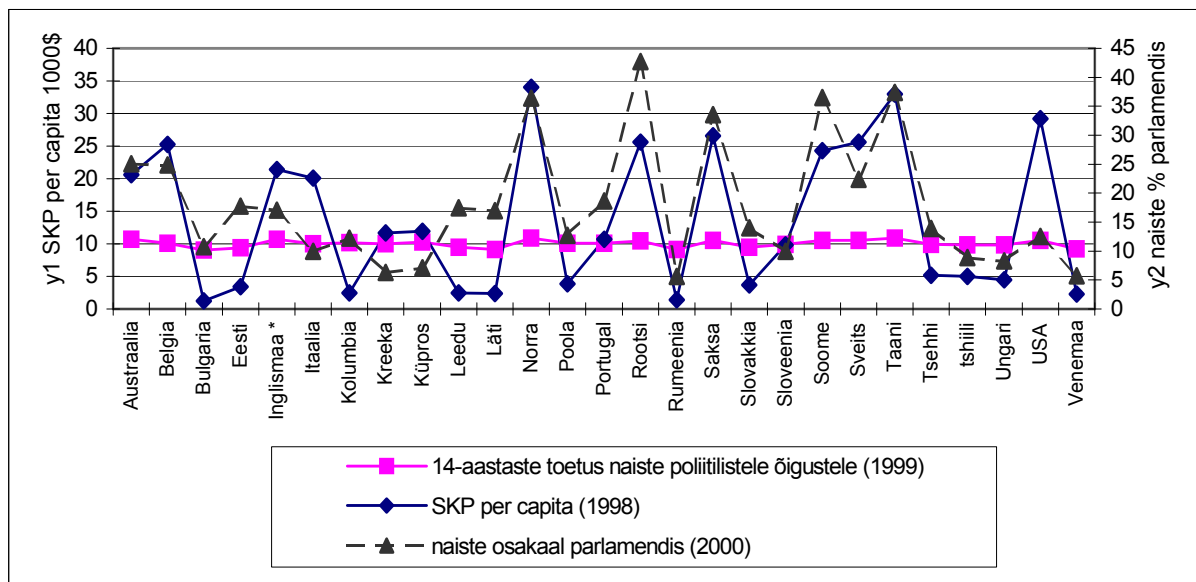
NAISTE ÕIGUSED

Üldine toetus naiste õigustele on tugev. Kuid siiski, erinevate väidete puhul toetus varieerub. Väga tugeva toetuse (90% “nõus” ja “täielikult nõus”) pälvis seisukoht, et meestel ja naistel peaksid olema võrdsed õigused ning et nad peaksid saama võrdse töö eest võrdset palka. Teisalt oli üpris palju (25-28%) neid, kes uskusid, et töökohtade nappuse korral peaks need kuuluma eeskätt meestele ning et mehed on poliitilise liidri ametiks paremini ette valmistatud.

Riikidevahelised erinevused feministlike hoiakute osas on esitatud joonisel 3.9, mis ühtlasi annab ülevaate ka poiste-tüdrukute erinevast suhtumisest naiste õigustesse.

¹⁰ Saksa küsimustikes oli sõna “immigrant” tõlgitud kui “Ausländer” (välismaalane)

Kõrgeim toetus naiste õigustele ilmnes Austraalias, Taanis, Inglismaal ja Norras. Kõigi postkommunistlike riikide keskväärtus (v.a. Poola 10,1) jäi alla rahvusvahelist keskmist. Kuigi ilmneb teatud korrelatsioon naiste parlamendiesindatuse ja noorte feministlike hoiakute vahel, ei maksaks poliitiliste faktorite mõju üle tähtsustada. Olulisemaks hoiakute determinandiks on majanduslik arengutase. **Kõrgema heaolutasemega riikides pooldavad noored tugevamalt sugupoolte võrdõiguslikkust kui majanduslikult vähemarenenud maades.** Näiteks oli toetus naiste poliitilistel õigustele väga madal Bulgaarias, Rumeenias ja Venemaal, kuid mitte Küprosel, Kreekas ja Ungaris, kuigi naiste osakaal parlamendis on igas nendest riikidest madal (5,6-8,3%). Illustratiivselt on mainitud muutujate seosed esitatud joonisel 3.10.

Joonis 3.10. Teismeliste hoiakud naiste poliitilise osaluse suhtes.

3.3. Konventsionaalse ja mittekonventsionaalse osaluse vormid.

Analoogiliselt kodakondsuse tüüpe, seati ka kodanikuosaluse analüüsimisel eesmärgiks selgitada, kui suur on noorte toetus klassikalistele poliitilise aktiivsuse vormidele nagu hääletamine, osalus erakondades jmt. Vastukaaluks nendele seati niisuguseid osaluse vorme, mis on vähem institutsionaliseerunud ning seonduvad eeskätt kodanikuühiskonna ja rohujuure-tasandi demokraatiaga.

Noorte **toetus konventsionaalsele osalusele oli** kõikides riikides **tagasihoidlik**. Illustratiivselt on seda näha joonisel 3.11. Rohkem oli noori, kes arvasid, et täiskasvanutena nad astuvad erakonda, kandideerivad kohalikku volikokku ja teevad ajalehtedele kaastööd nendes riikides, mis hiljuti on läbi teinud dramaatilisi poliitilisi muutusi. Ka Eesti asetus sellel skaalal kõrgemale kui enamikul teistel skaaladel.

Konventsionaalse osaluse vormidest **kõrgeima toetuse pälvis hääletamine valimistel**, mida arvasid enamikes maades tulevikus tegevat üle 70% noortest. Noorte hääletusvalmiduse determinantide määratlemine tundub komplitseerituna, sest seoseid riigi majandusliku arengutaseme või reaalse hääletusprotsendiga ei ilmne (Toots, Idnurm, 2001). Enamikes riikides, sh. Eestis, ületab noorte planeeritav hääletusprotsent reaalse. Seevastu riikides, kus hääletamine on kohustuslik (Austraalia, Belgia, Itaalia) on olukord vastupidine – noorte hääletusvalmidus jääb madalamaks reaalsest hääletusprotsendist.

Kodanikuühiskonna baasil realiseeritavates käitumisvormides on noorte osalemisvalmidus kõrgem jällegi Vahemeremaades ning Kolumbias ja Tshiilis. Seevastu Põhjamaade, Eesti, Tsehhi ja Slovakkia teismeliste valmisolek koguda petitsioonile allkirju, osaleda rahumeelses protestimarsis või koguda raha heategevuseks jääb madalaks nagu konventsionaalse poliitilise osaluse vormideski (Torney-Purta, Lehmann et al., 2001, 125). Reaalne osalemine erinevates kodanikuorganisatsioonides varieerub riikide lõikes ülitugevalt (tabel 3.3). Madala aktiivsusemääraga on Shveits, Slovakkia, Soome, Saksamaa, Balti riigid, Itaalia, Poola. Kõrge aktiivsus iseloomustab seegi kord Vahemeremaid, aga ka USA-d ning Austraaliat. Esmapilgul näib, et **kodanikuühiskonna traditsioonid ja elujõulisus on oluliseks faktoriks teismeliste kaasamisel sotsiaalsesse tegevusse**. Postkommunistlikes ja korporatiivsetes ühiskondades on kodanikualgatus vähemarenenud kui liberaalsetes minimalistliku riigiga demokraatiates. Teiseks õpilaste aktiivsust diferentseerivaks faktoriks võib pidada koolidemokraatia arengutaset. Nendes **maades, kus teismeliste usk osalusvõimalustesse koolielus on kõrge, kompenseerib arenenud mikrokeskkond tagasihoidlikuma aktiivsuse koolivälistes organisatsioonides**. Näitena võib siin IEA statistika alusel nimetada Poolat, Portugali ja Rumeeniat. (Torney-Purta, Lehmann, et al., 2001, 133, 142)

3.4. Kokkuvõtteks

Kõigepealt vajavad rõhutamist kaks fundamentaalset järeldust:

- Erinevate maade teismelised on üllatavalt sarnased **oma** kodanikukompetentsuse ja **demokraatiaga seonduvate** baashoiakute poolest;
- **14-aastaste ühiskonnanägemus on piisavalt adekvaatne ja arenenud;** mitmetes olulistes küsimustes nagu valitsuse heaolukohustused ning usaldus institutsioonide vastu, on teismeliste hoiakud sarnased täiskasvanute omadele.

28 osalenud maad, kes esindasid 4 maailmajagu, omasid ühtedes küsimustes rohkem sarnasusi, teistes vähem. Analüüs näitas, et noorukite teadmiste taset ja hoiakuid mõjutavad nii riigi arengutase kui ka ühiskonnas levinud väärtused ja traditsioonilised normid. Sealjuures osutus lähiminekü (näit. Kommunistliku perioodi) mõju nõrgaks. Seda kinnitab asjaolu, et posttotalitaarsed rezhiimid ei moodustanud homogeenet alagruppi teadmiste ega hoiakute osas. Kesk- ja Ida-Euroopa maad paiknevad hajutatult kognitiivse kompetentsuse skaalal, kodakondsuse mõlematel skaaladel, valitsuse sotsiaalsete kohustuste skaalal. Vaid kahel juhul on postkommunistlike riikide keskäärtused valdavalt kas üles- või allpool skaala keskpunkti. Kõiki noori demokraatiid (k.a. Portugal ja Kolumbia) iseloomustab madal usaldus ühiskondlike institutsioonide vastu. Kõrgete usaldusnäitajatega riigid on seevastu kõik pikaajalised katkematu ajaloo demokraatiad. Suhteliselt väikesed on erinevused postkommunistlike riikide vahel ka valitsuse majanduslike kohustuste skaalal. Kuid siin on siiski oluline võtta arvesse veel kolme asjaolu. Esiteks, kõigi 28 riigi skaalade keskäärtused on siin vähem hajunud. Teiseks, toetus valitsuse majanduslikele kohustustele korreleerub

riigis eksisteeriva heoluriigi mudeliga (Soome keskvärtus 10,4, Rootsi - 10,4, USA – 9,2). Kolmandaks, madala majandusliku jõukuse tasemega maades on toetus intervensionistlikule heoluriigile tugevam ja vastupidi. On märkimisväärne, et elatustase osutub mõjuriks teistegi skaalade puhul. Kõige teravamalt ilmneb see naiste õigusi käsitlevates hoiakutes, kus jõukamad riigid on kõrgemate keskvärtustega. Ka kognitiivse kompetentsuse skaala puhul osutus teadmiste ja oskuste tase madalamaks nendes maades, keda ühtlasi iseloomustab tagasihoidlik sisemajanduse kogutoodang ühe elaniku kohta (vt. Lisa 2).

Kõrvutades riikide paiknemist erinevatel hoiakute skaaladel võib näha demokraatliku poliitilise kultuuri regionaalseid subkultuure. Ladina kultuuriga maades (Kreeka, Küpros, Kolumbia, Tshiili, Itaalia, Portugal) ja ka Poolas on noorte hoiakud väga intensiivsed (enamikel skaaladel oluliselt kõrgemad rahvusvahelisest keskvärtusest). Anglo-saksi maades ja Skandinaavias on need vaoshoitumad. Eriti relevantne on see väidetes, mis puudutavad isiklikku aktiivset osalust ühiskondlikes või poliitilistes aktsioonides. Põhja-Euroopa noortele on tüüpiline suhteliselt vaoshoitud huvi poliitika vastu, konventsionaalsete ja passiivsete käitumisvormide eelistamine. Vahemere regioonis seevastu on noored mitmeid kordi enam kaasatud poliitilise tegevuse kõikidesse vormidesse.

Hinnates Eesti 14-aastasi õpilasi rahvusvahelisel foonil, võib tõdeda, et teadmiste tasemelt sarnaneme me keskmise arengutasemega maadele. Hoiakute puhul näivad kultuuritraditsioonid mängivat olulisemat mõjuri rolli kui riigi sotsiaalmajanduslik arengutase. Hoiakute osas sarnanevad Eesti teismelised kõige rohkem oma eakaaslastega Skandinaavias ja Inglismaal.

4. Uuringus osalenute põhikarakteristikud

4.1. Küsitletute demograafilised karakteristikud ja enesemääratlus

Uuritavasse gruppi kuulusid 14 aastased õpilased, mis Eestis tähendas õppimist 8-ndas klassis. Küsitluses osalenutest oli 67,3 % sündinud 1984., 9,5% 1983.aastal ja 20,4% 1985.aastal. Valimisse kuulunud õpilaste keskmiseks vanuseks kujunes 14,7aastat. Soo järgi jagunesid õppurid peaaegu võrdselt - 52,8% oli tüdrukuid ja 46,5% poisse.

92,1% õpilastest märkis sünnikohaks Eesti, vaid 5,2% õpilasi oli sündinud väljaspool. Seega on reaalselt ülisuur enamus 14-aastastest Eestimaa põliselanikud. Õpilaste ühtekuuluvustunne Eestimaa, Põhjamaade, Euroopa või kogu maailmaga näitas erinevusi eesti- ja venekeelsete õpilaste vahel. (tabel 4.1.). Eesti koolide õpilased tundsid kõige tihedamat seost oma kodulinna või –asulaga, kusjuures kõrgem oli see näitaja maakoolides ja segakoolides (kõik küsitluses osalenud segakoolid paiknevad väikelinnades). Vene koolide õpilastest pidas end kõige enam seotuks kodulinnaga ainult 23 %, tähtsamaks peeti seotust oma koduregiooniga (näiteks Läänemaa, Kagu-Eesti).

Kui liita 3 Eestiga seotud vastusevarianti ja 3 välismaailmaga seotud varianti, näeme reljeefsemalt, kuidas kooli asukoht ja õppekeel mõjutavad paikkondlikku samastumist.

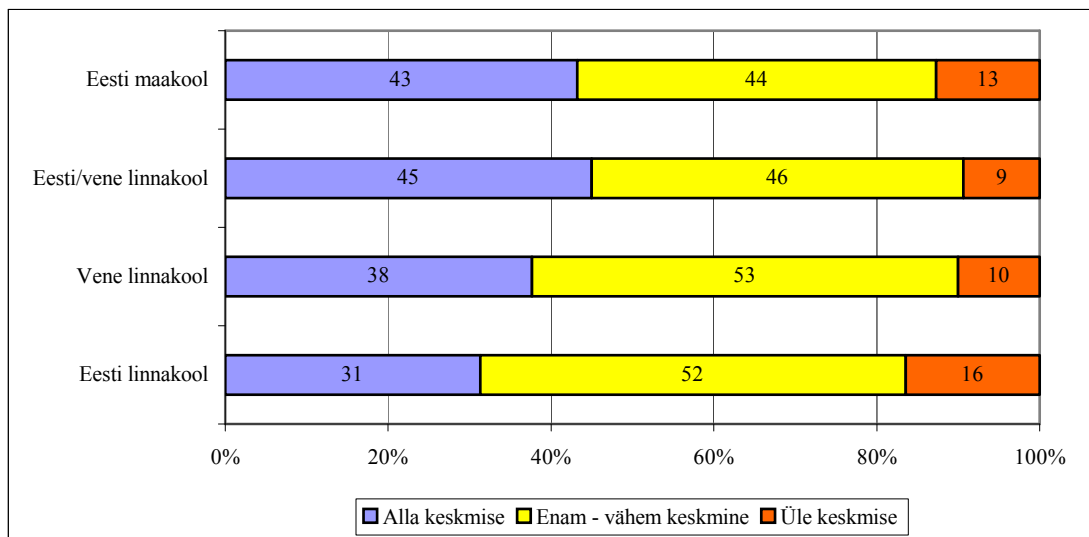
	Eesti linnakool	Vene linnakool	Eesti/vene linnakool	Eesti maakool
Eestimaaga	85	74	90	93
Euroopa ja kogu maailmaga	12	22	5	6

Tabel 4.1 Õpilaste regionaalne kuuluvustunne (% kihi vastajaist, kes tundis end kõige tihedamalt seotud olevatvastava regiooniga)

4.2. Õpilaste sotsiaalmajanduslik olukord

Õpilaste sotsiaalmajanduslikku olukorda sai hinnata nende endi poolt taustaküsimustele antud vastuste ja koolijuhi hinnangu põhjal. Õpilastelt küsiti nende pere suurust, seda, kas nad elavad koos isa ja emaga, kui palju on neil kodus raamatuid, kas koju on tellitud ajaleht. Koolijuht jagas protsentuaalselt oma kooli õpilased kolme gruppi lähtuvalt nende sotsiaalmajanduslikust olukorrast: alla keskmise, enam - vähem keskmine ja üle keskmise. Õpilaste sotsiaalmajandusliku tagapõhja hindamine polnud koolijuhtidele lihtne, eriti suure kooli puhul. Küsimusele vastas 65 % (N=145) kooli juhtidest. Direktorite arvates on 13 % õpilaste sotsiaalmajanduslik olukord üle keskmise, alla keskmise elab 37 % ja enam - vähem keskmiselt 50 %. Toimetulek on nõrgem maakoolides, kus alla keskmise elab 43% lastest ja väikelinnade eesti-vene segakoolides (alla keskmise 45% õpilastest)

(Joonis 4.1).¹¹

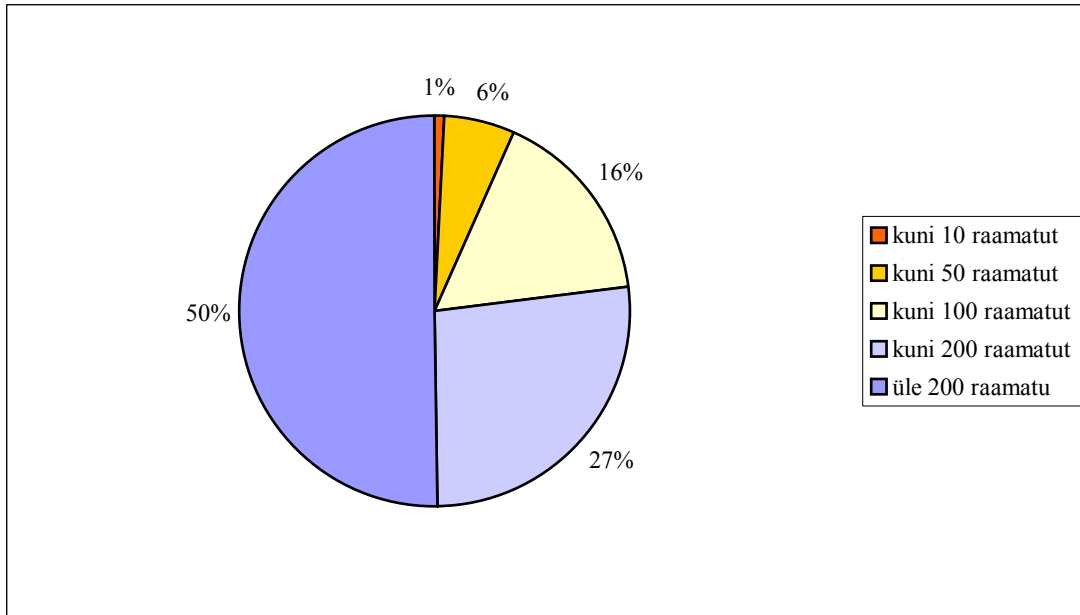
Joonis 4.1 Perede toimetulek sõltuvalt kooli asukohast

¹¹ Tegemist on koolijuhi subjektiivse hinnangu, mistõttu antud statistikasse tuleb suhtuda ettevaatusega.

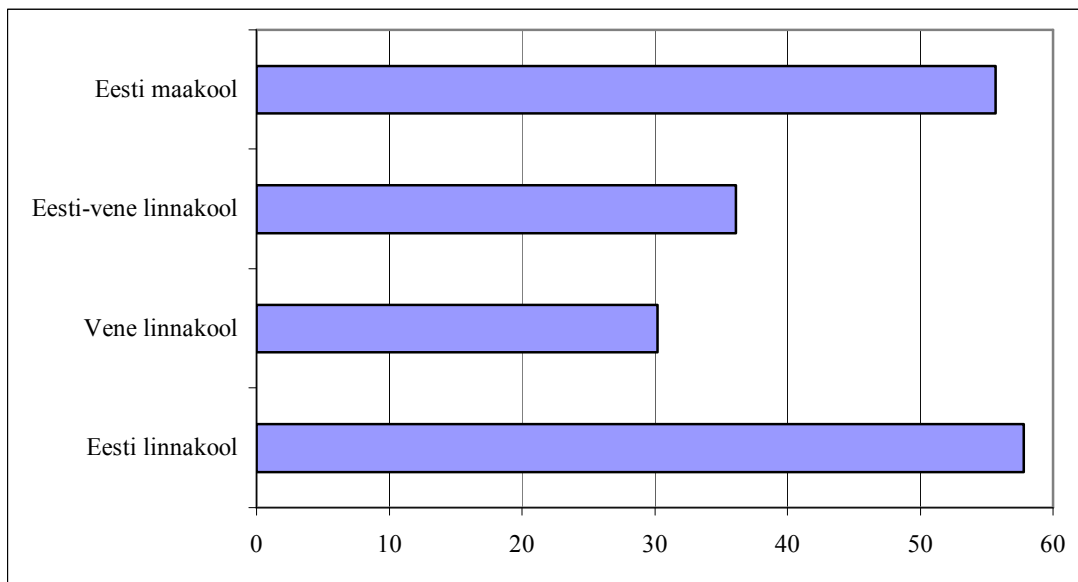
Keskmiseks pere suuruseks kujunes 4,12 pereliiget. Kõige sagedamini (mood) oli märgitud pere suuruseks 4 inimest, sellise vastuse andis 41 % õpilastest. 6 % õpilastest ei ela koos emaga ja 17 % õpilastest ei ela koos isaga. Ema puudutavale küsimusele jättis vastamata 6%, isa puudutavale küsimusele aga 15 % . Suure tõenäosusega võib ka need juhtumid samuti arvata eitavate vastuste hulka.

Eesti õpilaste hinnanguil on ligi pooltel neist kodus enam kui 3 riulitait (üle 200 ühiku) raamatuid, millega Eesti tõusis 28 osalejamaa hulgas esikohale (Vt.Torney-Purta, Lehmann, Oswald, Schulz, p.66). Erinevalt mitmetest maadest puuduvad Eestis praktiliselt sellised kodud, kus on vaid kuni 10 raamatut (1 %) . Ülevaade õpilaste hinnangutest oma kodustele raamatukogudele on toodud

joonisel 4.2. Võib eeldada, et suur osa raamatutest on soetatud veel Nõukogude ajal, mil kirjanduse ostmine oli jõukohane enamikele. Seda eeldust kinnitab ka õpilaste kodude märksa kehvem varustatus ajalehtedega. Iga päev ilmuvad ajalehed olid koju tellitud 47% õpilastest. Eesti- ja venekeelsete koolide õpilaste vahe ilmnes küllaltki suur erinevus. Eesti koolides oli ajaleht koju tellitud 56 % õpilastest, venekeelsetes koolides vaid 30 %. Eesti linna- ja maakoolide vahel erinevusi praktiliselt polnudki, eesti/vene linnakooli õpilaste vanematest oli lehetellijaid 6% võrra enam kui vene koolides (vastavalt 36% ja 30%).(joonis 4.3.)

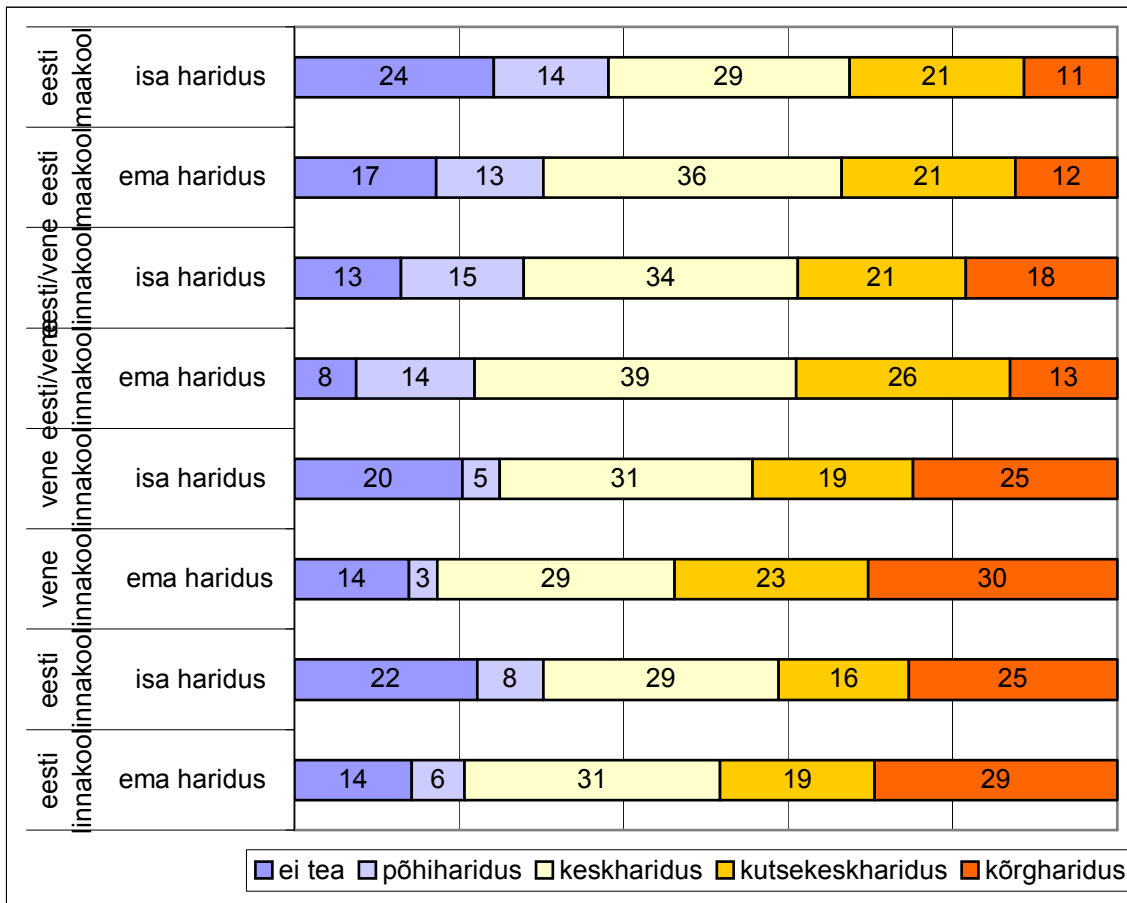
Joonis 4.2. Õpilaste jagunemine vastavalt raamatute arvule kodudes(%)

Joonis 4.3. Õpilaste osakaal, kelle koju on tellitud ajaleht (%)

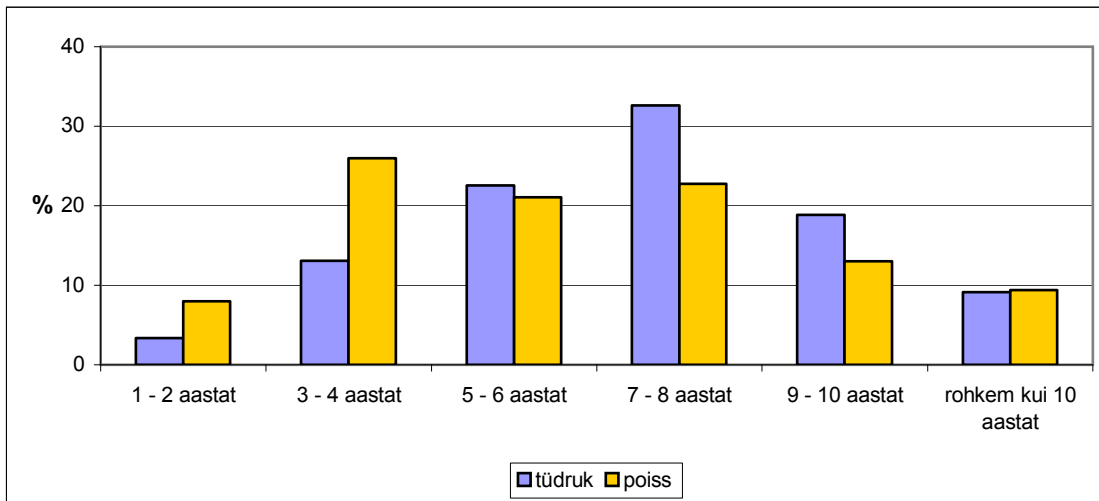
4.3. Lapsevanemate haridustase ja laste õpimotivatsioon

Üllatuslikult ei teadnud paljud lapsed, millise haridusega on nende vanemad. Ema haridust ei teadnud 14 %, isa haridust 22% õpilastest. Kõige levinumaks osutus keskharidus ja kutsekeskharidus, siia kategooriasse kuulus 53% emadest ja 48% isadest. Kõrgharidusega emasid oli 25% ja isasid 22%. Siiski ei maksa kiirelt järeldada, et emad on kõrgema haridustasemega, sest isa hariduse jättis märkimata enam vastajatest kui emade oma. Põhiharidus oli 7%. Vaadates vanemate haridustaset kooli asukoha ja õppekeele aspektist on näha, et elukoht on selle tunnuse juures olulisem diferentseeriv tegur kui rahvus. Linnas on vanemate haridustase kõrgem nii eesti kui mitte-eesti õpilastel.(joonis 4.4.).

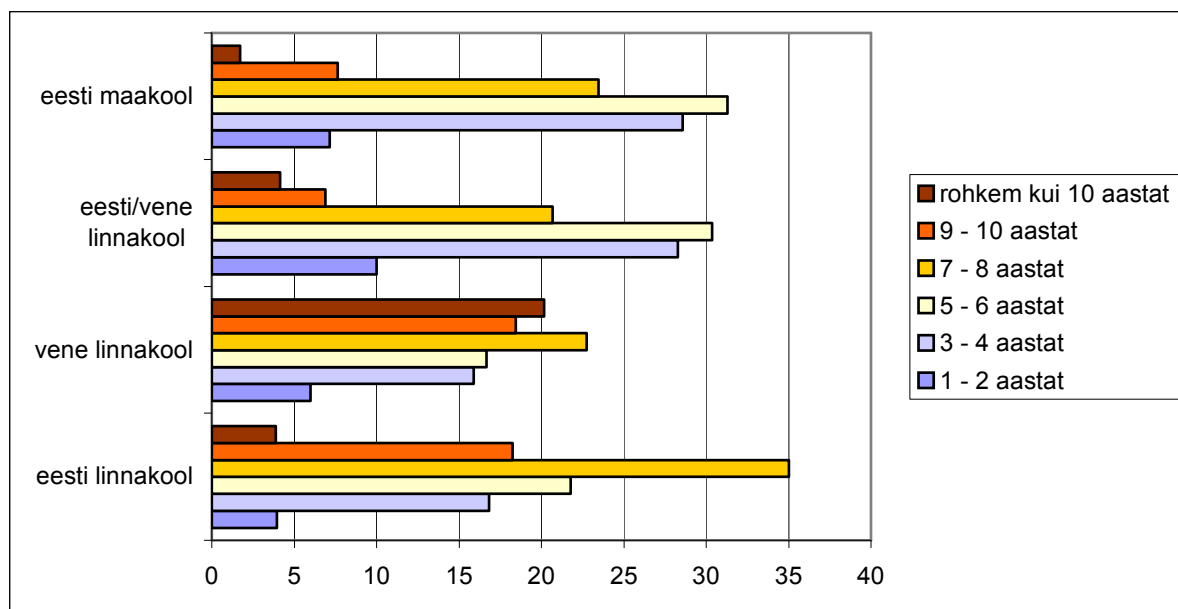
Joonis 4.4. Lastevanemate haridustase lähtuvalt elukohast(%).

Küsitluses osalenud õpilased õppisid kaheksandas klassis, seega seisab neil peagi ees valik, kas ja kus õpinguid jätkata? Õpimotivatsiooni selgitamiseks küsiti õpilastelt, mitu aastat nad plaanivad veel koolis käia? Tervikuna on 14-aastased valmis veel aastaid õppima. 28% õpilastest (kõige suurem osa) plaanis käia koolis veel 7-8 aastat, mis tähendab ülikooliharidust. Järgnesid valikud käia koolis 5-6 aastat (22%) ja 3 - 4 aastat (19%). Ootuspäraselt planeerisid tüdrukud pikemat õpiperioodi kui poisid. Nende hulgas, kes soovivad õppida ainult 1-4 aastat, on poiste osakaal kaks korda suurem (poisse 33% ja tüdrukuid 16%). (joonis 4.5.).

Joonis 4.5. Õpingute jätkamiseks planeeritud aeg lähtuvalt soost(%)

Õppekeel ei osutunud edasiõppimise motivatsiooni mõjutavaks teguriks, küll oli selleks kooli asukoht kas linnas või maal. Kõrvutades eesti- ja vene linnakoole näeme, et neis koolides on võrdselt kõrge motivatsioon pikemaajaliselt õpinguid jätkata. Sealjuures arvab koguni 18%, et nad käivad koolis veel 9-10 aastat, mis tähendab juba magistri ja

doktorikraadi planeerimist. (joonis 4.6.)

Joonis 4.6. Õpingute jätkamiseks planeeritud aeg lähtuvalt kooli asukohast(%).

4.4. Vaba aja veetmise viisid ja võimalused

Vaba aja veetmise üheks klassikaliseks võimaluseks on osalus formaalsete noorteorganisatsioonide töös. Õpilaste ja koolijuhi küsimustikes oli loetletud viisteist erinevat organisatsiooni. Õpilastelt küsiti, kas nad osalevad minetatud organisatsioonides, koolijuht märkis aga, kas need organisatsioonid on olemas koolis või lähikonnas.

Kõige rohkem osalesid õpilased spordiklubides või -meeskondades (60%), kunsti-, muusika- või näiteringides (46%), arvutiklubides(26%), õpilasnõukogudes (21%). Kolm kõige väiksema osalusega organisatsiooni liiki olid inimõigustega tegelevad (4%), erakonnaga seotud noorteorganisatsioonid (3%) ja ÜRO või UNESCO klubi (1%). Eesti koolide õpilased olid kunsti-, muusika-, või näiteringis ja rahvuskultuuriga tegelevas ringis kaks korda aktiivsemad osalejad kui vene koolide õpilased. Vene koolide õpilased olid aga aktiivsemad osalema kooli õpilasnõukogus, arvutiklubides ja inimõigusorganisatsioonides.(joonis 4.8.).

Kõrvutades õpilaste aktiivsust koolijuhtide arvamusega sellest, millised organisatsioonid on lastele kättesaadavad, näeme, direktorid näevad olukorda n.ö. läbi roosade prillide. Nende arvates on osalemisvõimalusi palju enam kui seda näitab õpilaste poolt fikseeritud reaalne osalus. Eriti suur on lõhe sõpruskoolide ja õpilasvahetusprogrammide võimaluste hindamisel (joonis 4.9.)

Eelpool olid loetletud võimalused osaleda organisatsioonide töös, kuid vaba aega saab ka veeta televiisorit vaadates, pärast tunde sõpradega ringi uidates või õhtul hilja kodust väljas. Televiisori vaatamiseks kulutavad 14-aastased ühel koolipäeval enamasti kuni 5 tundi. Küllaltki suur erinevus televiisori vaatamises on eesti- ja vene koolide õpilaste vahel. Eesti koolide õpilased vaatavad telerit rohkem olenemata sellest, kas tegu on linna- või maalastega.

Lisaks telerivaatamisele kulub õpilastel palju aega ka sõpradega lihtsalt koosolemisele ja ringihulkumisele. 63% teismelistest veedab peale tunde sõpradega aega pea iga päev, 28 % 1 - 3 päeva nädalas. Õhtuti hilja on kodust väljas sõprade seltsis pea iga päev 26,2% ja 1 - 3 päeval nädalas 35% õpilastest. Vene koolide õpilastest veedab pea iga päev pärast tunde sõpradega aega 83%. Eesti koolide puhul on see näitaja oluliselt madalam, seda eriti linnakoolide puhul. (tabel 4.1.). Hilisõhtune väljasolek on samuti vene koolide õpilaste hulgas populaarsem. Kui vene koolide õpilastest on pea iga päev hilja sõpradega väljas 45% 14-aastastest, siis eesti

Vaba aja veetmise viisid	eesti linnakool	vene linnakool	eest-vene linnakool	eesti maakool	keskmine
Teleri või video vaatamine					
üle 5 tunni	10,1	9,9	12,4	13,0	10,6
3-5 tundi	45,4	30,5	42,1	47,8	40,5
1-2 tundi	36,9	43,2	41,4	32,4	38,5
alla 1 tunni	5,9	12,8	3,4	4,8	8
üldse mitte	1,7	3,7	0,7	2,1	2,4
Peale tunde sõprade seltsis					
pea iga päev (4 või enam päeva nädalas)	49,0	83,2	53,8	58,1	62,8
mitmel päeval (1 - 3 päeva nädalas)	38,7	12,7	33,1	31,2	28,1
mõni kord kuus	10,3	2,2	7,6	7,4	6,9
peaaegu mitte kunagi	2,0	1,9	5,5	3,3	2,3
Õhtul hilja kodust väljas sõprade seltsis					
pea iga päev (4 või enam päeva nädalas)	14,5	45,0	17,9	19,4	26,2
mitmel päeval (1 - 3 päeva nädalas)	33,7	36,6	38,6	35,7	35,3
mõni kord kuus	38,2	12,9	32,4	32,0	28
peaaegu mitte kunagi	13,6	5,5	11,0	12,9	10,5

Tabel 4.1. Vaba aja veetmise viisid lähtuvalt kooli asukohast ja õppekeelest (% vastajaist, kes nimetatud viisil ja sagedusel koolipäevadel oma aega veedab)

koolides vaid 17%. Selle põhjal võib tõdeda, et vene koolide õpilased armastavad rohkem suhelda oma eakaaslaste kollektiivis, eesti õpilased on individualistlikumad, eelistades telerit sõpruskonnale.

Kirjeldataud isikuandmed lubavad meil heita pilku teismeliste argimaailma. Lisaks sellele kasutame neid muutujatena õpilaste teadmiste ja oskuste taseme ning hoiakute ja käitumiseelistuste analüüsimisel.

5. Eesti õpilaste teadmised ja oskused demokraatliku kodakondsuse valdkonnas

5.1. Ülevaade küsimuste sisust ja raskusastmest

Teadmiste taseme rahvusvaheline võrdlemine kodanikukasvatases on märksa komplitseeritum kui reaalinetes või loodusteadustes. Esiteks, kodanikukasvatuse koht ja sisu erinevate haridussüsteemides varieerub. Ühtedes maades on see omaette õppekursus, teistes aga kõiki kooliastmeid läbiv ja teistesse kursustesse integreeritud teema. Vaidlused kodanikuõpetuse rahvusvaheliselt kooskõlastatud/obligatoorse sisuelemendi üle alles käivad nii Euroopa Nõukogu kui Civitas International egiidi all. Teiseks adekvaatset mõõtmist komplitseerivaks teguriks on varjatud õppekava ning koolivälise keskkonna tugev mõju. Seetõttu pole lihtne otsustada, kas õpilaste teatud saavutustase peegeldab just kodanikukasvatuse tundide efektiivsust.

Asudes disainima demokraatia-alast kompetentsust mõõtvaid küsimusi teadvustas IEA kõiki neid potentsiaalseid ohtusid. Selleks, et tagada küsimuste valiidsus ja reliaablus rakendati kaht liiki uurimisprotseduure. Esiteks, koguti ulatuslik ekspertmaterjal kodanikuõpetuse staatuse, ideoloogia ning sisu kohta kõikides osalejamaades (Torney-Purta, Schwille, Amadeo, 1999). Teiseks, kõik küsimused allutati mitmekordsetelt statistilistele kvaliteedikontrollile (Loe lähemalt Lehmann, Schulz, 2001). Lõpuks jäi sõelale 38 küsimust, igal 4 vastusevarianti, mille hulgast õpilasel tuli valida õige. (Vt. näidisküsimused lisas)

Tüübilt jagunesid küsimused teadmisi ja interpretatsioonioskusi mõõtvateks

Sisu järgi jaotusid küsimused valdkondade lõikes järgnevalt:

I) Demokraatia

A) põhikarakteristikud

B) institutsioonid ja toimetehhanismid

C) Kodanikuõigused ja -kohustused

II) Rahvusidentiteet

III) Sotsiaalne sidusus

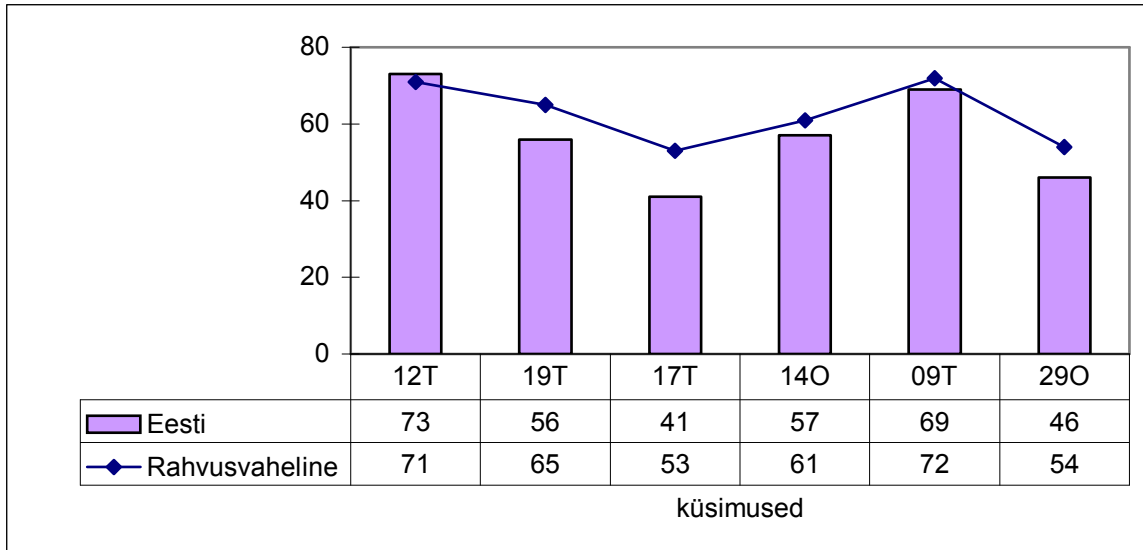
Küsimused erinesid omavahel ka raskusastme poolest. Rahvusvaheliselt kujunes keskmiseks õigete vastuste protsendiks 64, seega ei saa testi üldjoontes raskeks pidada. Kergemate küsimuste puhul oli õigeid vastuseid ca. 70%, raskemate puhul – ca.40%. Küsimuste komplekteerimisel järgiti põhimõtet, et igas valdkonnas oleks esindatud nii kergemaid kui keerulisemaid küsimusi.

5.2. Teadmised ja oskused valdkonniti

Demokraatia põhikarakteristikud

Selles valdkonnas tuli õpilastel defineerida demokraatliku valitsemiskorra põhitunnuseid, osata eristada demokraatlikku režiimi mitte-demokraatlikust, määratleda, kellele kuulub võim demokraatlikus riigis. Oma tüübilt domineerisid siin teadmiste küsimused, oskuste küsimusi oli 6-st vaid 2. Eesti õpilaste teadmiste tase võrrelduna rahvusvahelise keskmisega on esitatud joonisel 5.1. Vaid ühel juhul ületab Eesti tase

napilt rahvusvahelist. Mõlemad küsimused, kus Eesti õpilaste teadmised jäävad märgatavalt madalamaks, käsitlevad mittedemokraatliku ühiskonna tunnuseid. Siin paistab valitsevat argiteadvus ja naiivne mõtteviis, mistõttu valed vastusevariandid on olnud eelistatud suure hulga vastajate poolt.

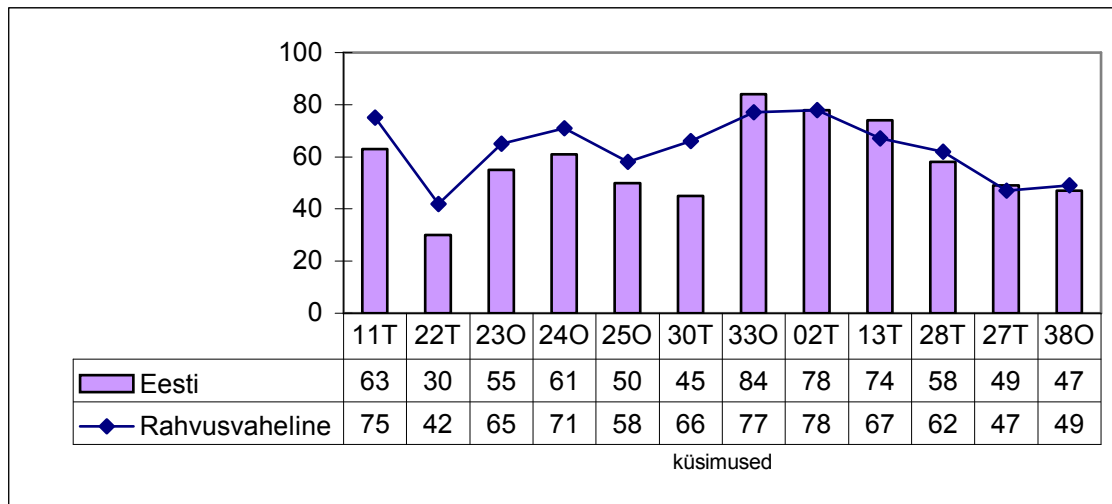
Joonis 5.1. Kognitiivse kompetentsuse tase demokraatia põhikarakteristikute valdkonnas (õigete vastuste %); Küsimus tunnusega T tähistab sisuteadmisi, küsimus tunnusega O – interpretatsioonioskusi.

Keskmine õigete vastuste osakaal selles valdkonnas moodustas 57% (rahvusvaheliselt 63%), suuri kõikumisi küsimuste vahel ei ole. Selles kontekstis on oluline teha kaks märkust. Esiteks, kogu rahvusvahelises valimis olid noorukite teadmised demokraatia üldistest alustest paremad, konkreetses küsimustes jäid need seevastu pinnapealseiks. Teiseks, ka hoiakutes oli riikidevaheline konsensus demokraatia üldkontseпти osas kõrge, mis mõjus ilmselt teadmiste taset ühtlustavana.

Demokraatia institutsioonid ja toimetehhanismid

See oli testi kõige ulatuslikumalt esindatud valdkond, mille moodustasid 5 oskuste ja 7 teadmiste küsimust. Õpilastel tuli teada vabade valimiste funktsioone, osata käsitleda valimisreklaami, tunda põhiseaduse ja parlamendi olemust, mõista majandusprobleemide poliitilisi tagajärgi.

Eesti õpilaste teadmised olid head nendes kodanikukasvatuse teemades, mille traditsioon on meil olemas juba Nõukogude ajast (parlamendi funktsioon, seaduse loomus). Teadmised valimiste põhimõtetest ja valimiskampaaniast osutusid seevastu rahvusvahelisest tasemest ca.10% võrra madalamaks. Väga madal (30%) oli õigete vastuste osakaal korruptsiooni käsitlevas küsimuses.

Joonis 5.2. Kognitiivse kompetentsuse tase demokraatia institutsioonide ja toimetehhanismide valdkonnas (õigete vastuste %)

Toodud statistika kinnitab koolitundide olulisust õpilaste ühiskonnaalaste teadmiste kujundamisel. Seejuures ei pea me arvestama ainult kodanikuõpetuse, vaid ka ajaloo ja majandusõpetusega. Just majandust käsitlevates küsimustes (27T ja 38O) lähenesid Eesti koolilaste teadmised rahvusvahelisele tasemele.

Keskmine õigete vastuste protsent valdkonnas oli 58 (rahvusvaheline – 63), st. sarnane eelmise valdkonnaga. Erinevalt demokraatia üldistest karakteristikutest kõikus

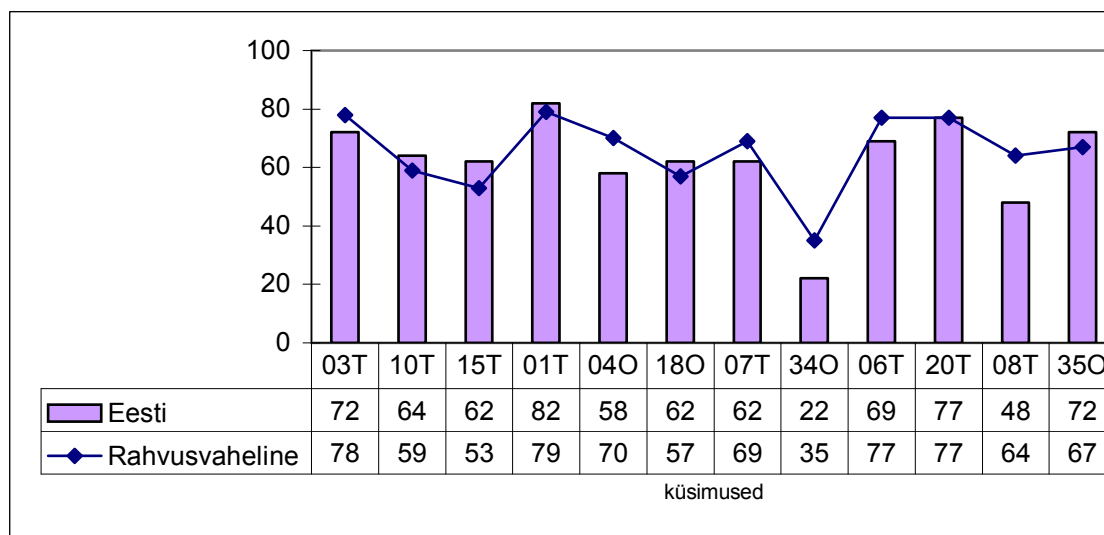
aga õigete vastuste protsent siin väga tugevalt. Mõnedes küsimustes ületas Eesti tase rahvusvahelist, mõnedes jäi aga sellest tunduvalt allapoole.

Kodanikuõigused ja –kohustused

Ka see oli ulatuslik valdkond, mis koosnes 8 teadmiste ja 4 oskuste küsimusest. Teadmiste küsimustes tuli tunda kodaniku õigusi ja kohustusi ning piiranguid nende realiseerimisel, teada rahvusvahelisi inimõiguste alaseid dokumente, mõista sotsiaalsete võrgustike tähendust. Oskuste puhul oli tarvis toime tulla väljamõeldud ajaleheartikli interpreteerimisega, hinnata massimeedia rolli demokraatias ja mõista sotsiaalsete läbirääkimiste mehhanismi.

Õigete vastuste osakaalu poolest oli see valdkond kõige ebaühtlasem.(vt. Joonis 5.3.), kusjuures see pole tingitud küsimuste erinevast raskusastmest. Peamiseks tasemedeterminandiks on siin tundideväline sotsiaalne keskkond. Küsimustes, mis on Eesti massimeedias päevakorral (ajakirjandusmonopolide tekkimine, tööpuuduse kasv vabrikute sulgemise tagajärjel) ületab teadmiste-oskuste tase rahvusvahelise nivoo. Samas teab vaid 22% õpilastest, mis mõte on ametiühingutel (1999a. alguses olid a/ü-d palju nõrgemad kui praegu) ja 58% oskab õigesti valida, millist ajakirjaniku õigust rikuti tema arreteerimisel (Eestis puuduvad ajakirjanike arreteerimise juhtumid). Märgatavalt alla rahvusvahelise taseme jäävad teadmised nendes küsimustes, mis käsitlevad huvide mitmekesisusest tingitud probleeme (07T, 34O).

Huvitav on märkida, et küsimused 34O ja 35O põhinesid mõlemad ühe ja sama ajaleheartikli analüüsil, kuid saavutustase erineb 50% võrra. Järelikult osutus siin määravaks küsimuse sisu, mitte aga tüüp (mõlemad mõõtsid interpretatsioonioskusi).

Joonis 5.3. Kodanikukompetentsuse tase kodanikuõiguste ja -kohustuste valdkonnas (õigete vastuste %)

Rahvusidentiteet ja sotsiaalne sidusus

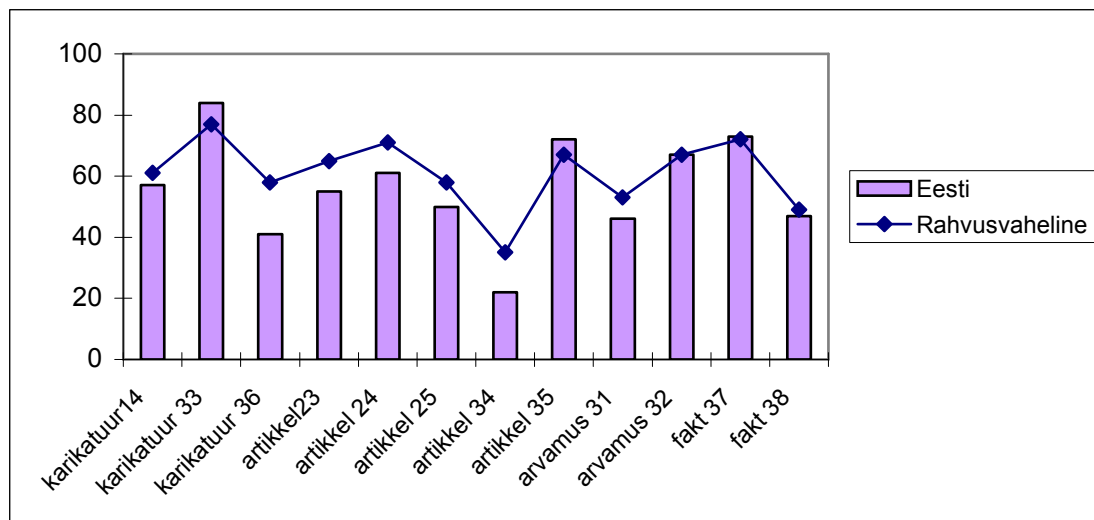
Selles sisuvaldkonnas olid ülekaalus oskusi mõõtvad küsimused. Õpilased pidid tõlgendama poliitilisi karikatuure, oskama eristada fakti arvamusest, tundma ära diskrimineerimisjuhtumid. Võrreldes rahvusvahelise keskmisega tulid Eesti õpilased kõige halvemini toime diskrimineeritavate isikute äratundmisega (õigete vastuseid 8-11% vähem). Kõige paremini oskasid nad eristada fakti arvamusest, siin oli erinevus rahvusvahelisest tasemest vaid pluss-miinus 2%.

Valdkonna 8 küsimuse keskmiseks õigete vastuste protsendiks kujunes 54 (rahvusvaheliselt 59%).

5.3. Oskuste taseme sõltuvus küsimuse tüübist

Nagu mainisime 3. peatükis, osutus Eesti õpilaste oskuste tase väga sarnaseks teadmiste tasemega. Siinkohal heitkem pilk oskuste küsimuste ülesehitusele ja analüüsime, kas saavutustase oleneb ka ülesande tüübist.

Kõik oskuste küsimused võib jagada kolme tüüpi: poliitilise karikatuuri tõlgendamine, ajaleheartikli tõlgendamine, fakti ja arvamuse eristamine. Eesti õpilaste saavutustase rahvusvahelise võrdluse foonil on esitatud joonisel 5.4.

Joonis 5.4. Kodanikuoskuste tase erinevat tüüpi küsimustes (õigete vastuste %)

Karikatuuride mõistmisel on tase kõige ebahühtlasem nii Eestis kui rahvusvaheliselt. Kõige raskemaks meie õpilastele osutus artiklite analüüsimine, fakti ja arvamuse eristamisega tuldi seevastu hästi toime. Kuna fakti ja arvamuse küsimused kirjeldasid erinevaid olukordi/teemasid, siis võib tõdeda, et ühtlaselt kõrge taseme tagab siin just teatud laadi oskus, nimelt oskus eristada fakti arvamusest. Samasugune järelendus on kehtiv ajaleheartiklitele üles ehitatud küsimuste puhul.

5.4. Teadmiste & oskuste erinevused regiooniti ja koolitüübiti

Viimastel aastatel on Eestis viidud läbi mitmeid kvantitatiivseid uuringuid, kus ilmnes regionaalsete lõhede olulisus elanike toimetulekus ja hoiakutes (Vaesuse leevendamine Eestis, Norbalt II). Seetõttu otsustasime uurida, kas kooli asukoht ja õppekeel avaldavad mõju õpilaste kodanikukompetentsuse tasemele. Ühtlasi lubab see teha vähemalt esmaseid järeldusi õppekava rollist kodanikukasvatusest, sest Eesti tsentraliseeritud haridussüsteemis kehtib ühtne riiklik õppekava. Järelikult, kui regionaalsed erinevused õpilaste teadmiste tasemes pole olulised, on kohustuslikul õppekaval määrav roll.

Regionaalsete erinevuste mõõtmiseks kasutasime valimi eksplitsiitset kihte, mis võimaldasid võrrelda Lääne-Eesti, Lõuna-Eesti, Kirde-Eesti, Põhja-Eesti ja Kesk-Eesti koole. Arvutasime iga kooli keskväärtuse, kasutades selleks Raschi skaalat rahvusvahelise keskväärtusega 100. Seega koolid, kelle testitud klassi õpilaste keskmine punktitas oli vähem kui 100, jäid oma saavutustasemelt alla rahvusvahelise keskmise.

Regionaalses võrdluses huvitasid meid järgmised aspektid:

- Kui suur on koolidevaheline taseme erinevus ühe kihtide lõikes?
- Milliseks kujuneb eksplitsiitsete kihtide järjestus?
- Kas oskuste taseme puhul on kihtide järjestus teistsugune?
- Kas joonistuvad välja tasemerinevuste selged determinandid?

Kihi sisesed erinevused olid kõige suuremad Põhja-Eestis, kus 41 koolist 32 olid **Tallinna koolid**, viimastest omakorda 11 vene õppekeelega. Kihi madalaim punktitas moodustas vaid 79 palli, kõrgeim aga 126 (see oli ühtlasi kogu valimi kõrgeim näitaja). Niisiis oli kihi siseste tasemete diapsoon 47 palli. 13 Põhja – Eesti kooli ületasid rahvusvahelise keskväärtuse, kuid ainult 2 neist saavutasid taseme üle 110 punkti (st. rohkem kui 0,5 skaala standarthälvet). Samas jäid alla 90 palli (samuti rohkem kui 0,5 skaala standarthälvet) koguni 10 kooli.

Kihi sisesed erinevused olid kõige väiksemad (12 punkti) väikekoolide hulgas. See on ka oodatud tulemus, sest siia kuulus vaid 7 kooli 66 õpilasega. Lisaks oli tegu maakoolidega, kus õpilaste ja õpetajate ressursibaas on sarnane. Teised väiksemate erisustega regioonid olid **Kesk-Eesti** ja **Kirde-Eesti** (tasemete diapasoone 19 punkti). Väikekoolide hulgas ja Kirde-Eestis ei küündinud ühegi kooli keskmine rahvusvahelise keskväärtuseni, Kesk-Eestis oli vaid üks kool skooriga 101 (vt. tabel 5.1.)

Nr.	kihid	keskväärtus	N	standarthälve	madalaim	kõrgeim
1.	Kesk-Eesti	92	406	14.8	63	164
2.	Kirde-Eesti	89	568	13.6	60	164
3.	Lõuna-Eesti	98	571	17.3	60	164
4.	Lääne-Eesti	95	344	16.0	60	164
5.	Põhja-Eesti	97	1014	17.8	60	164
6.	Suured koolid	95	449	15.1	63	145
7.	Väikekoolid	90	66	16.2	60	145

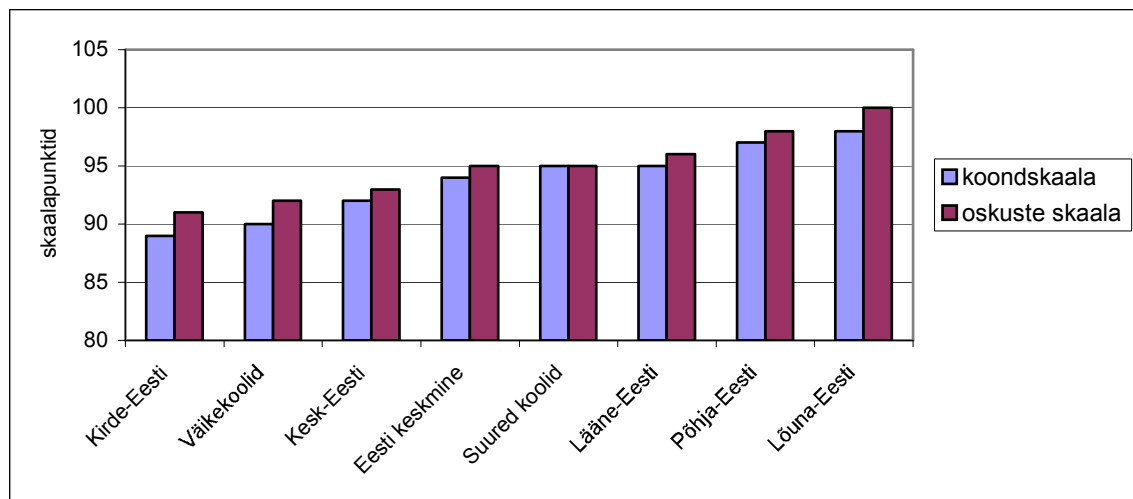
Tabel 5.1. Regioonide kognitiivne kompetentsus koolide saavutustasemete võrdluses (skaalapunktides)

Lisaks regionaalsele jaotusele eksplitsiitsete kihtide põhjal, analüüsisime ka asulatüübi ja õppekeel mõju. **Kõige kõrgemaks osutus tase suurlinnade (Tallinn, Tartu, Pärnu) eesti koolides.** Nendest omakorda olid teistest tugevamad nn. eliitkoolid. **Vene õppekeele koolide tase jääb maha eesti koolide omast.** Kirde-Eesti kihi keskmiseks kujunes 89 punkti, mis on sarnane rahvusvahelise skaala madalaima skooriga riikidele (vt. Joonis3.1.). Kirde-Eestis ei ületanud mitte ükski kool rahvusvahelist keskväärtust. See kehtib ka kihi 7 eesti kooli suhtes, kuigi nende tase oli siiski kõrgem oma regiooni vene koolidest. Põhja – Eesti vene koolidest ületas kesknivoo vaid üks kool 13-st. Samas on huvitav märkida, et **suurtes vene koolides on tase kõrgem kui tavalistes vene linnakoolides.**

Statistiliselt **kinnitus ka seos kooli / klassi väiksuse ning madala teadmiste-
oskuste taseme vahel.** Nii jäi väikekoolide keskmiseks saavutustasemeks vaid 90 punkti.(Eesti keskmine 94)

Regioonide kõrvutamine vaid oskuste alaskaala põhjal ei too kihtide järjestusse muutusi. Kõikjal peale suurte koolide on oskused 1-2 punkti kõrgemad kognitiivse kompetentsuse koondskaalast, mis sisaldab nii teadmiste kui oskuste statistikat.(joonis 5.5.).

Madalama punktitasemega kihtides domineerivad vene õppekeelega koolid ja maakoolid (vt. valimi jaotus, tabel 2.2.).

Joonis 5.5. Regioonide kogu kognitiivse kompetentsuse ja oskuste tasemete võrdlus (skaalapunktides)

Põhjalikuma analüüsi huvides jagasime õpilased nelja tasemegrupi vastavalt nende punktide arvule kognitiivse kompetentsuse koondskaalal. I tasemegrupp (111 ja enam punkti) ja II tasemegrupp (101-110 punkti) olid skaala rahvusvahelisest keskväärtusest kõrgemal, III (90-100 punkti) ja IV (89 ja vähem punkti) tasemegrupp aga alla rahvusvahelist keskmist. Rakendades seda jaotust 3 suuremale implitsiitsetsele kihile - eesti linnakoolidele, eesti maakoolidele ja vene linnakoolidele selgus, et eesti linnakoolides jagunevad õpilased tasemegruppide vahel enam-vähem proportsionaalselt. Vene linnakoolides ja eesti maakoolides on seevastu tugevas ülekaalus madalaima grupi

õpilased. Keskväärtusele lähedase skooriga õpilaste hulk on kõigis kolmes kihis praktiliselt võrdne.

Tasemegrupid	Eesti linnakoolid	Vene linnakoolid	Eesti maakoolid
I grupp	27	10	12
II grupp	17	15	16
III grupp	25	23	24
IV grupp	32	52	49

Tabel 5.2. Keskmisest kõrgema ja keskmisest madalama teadmiste ja oskuste tasemega õpilaste osakaal erinevates koolitüüpides (% implitsiitse kihi õpilastest)

Tehtud analüüsist järeldub, et **kooli asukoht on oluliseks õpilaste saavutustaseme determinandiks**. Teadmiste ja oskuste tase osutus madalamaks maakoolides ja tervikuna ka Kesk-Eestis ning Kirde-Eestis. Mõlemal juhul on tegu regioonidega, kus puudub tugev piirkondlik kultuurikeskus (nagu seda on Tartu Lõuna-Eesti jaoks). Lisaks halvendab sotsiaalse keskkonna kvaliteeti ka aegunud majanduse struktuur (peamiselt I ja II sektori majandus), mis põhjustab kõrget tööpuudust. Rahvusvahelisest Norbalti elutingimuste uuringust selgus, et 75% töötutest 73% sinikraedest pole poliitikast huvitatud (Oja, Kutsar, Einasto, 2000, 129). Käesoleva IEA uuringu järgi ei käi enamike Kirde-Eesti ja Kesk-Eesti laste koju ajaleht. Kirde-Eestis oli selliseid lapsi 67%, Kesk-Eestis 50%. Seega ei toeta ka laste kodune olukord nende kodanikukompetentsuse arengut. Nõnda peituvad **regionaalsete erinevuste süvapõhjused paikkonna sotsiaalmajanduslikus olukorras ning perede toimetulekutasemes**.

Teiseks järelduseks on **vene õppekeelega koolide madalam tase asukohast olenemata**. Selle põhjused peituvad koolikliimas ja kodanikuõpetuse didaktikas, millest tuleb lähemalt juttu 8. peatükis. Lisaks mõjutab teadmiste taset ka nõrk integratsioon sotsiaalse ümbrusega, mistõttu näiteks Tallinna vene koolide õpilased ei suuda kasutada pealinna arenenud kommunikatiivseid võimalusi.

5.5. Teadmiste taseme individuaalsed mõjutajad

Õpilase kodusele olukorrale lisaks mõjutavad tema teadmiste ja oskuste taset ka tema enda tulevikuplaanid ja vaba aja veetmise mustrid. Nende mõjurite hindamiseks loodi ka rahvusvahelises analüüsis regressioonimudel, mida siinkohal kasutame (Torney-Purta, Lehmann et al. 2001, 147-150).

Õpilaste kognitiivse kodanikukompetentsuse tase (sõltuv muutuja) seostati järgmiste sõltumatute muutujatega:

- sugu
- raamatute hulk kodus
- soov jätkata õpinguid
- avatud õhkkond klassis (õpilase subjektiivne hinnang)
- osalemine õpilasnõukogus
- õhtune ringihulkumine
- TV uudiste vaatamine

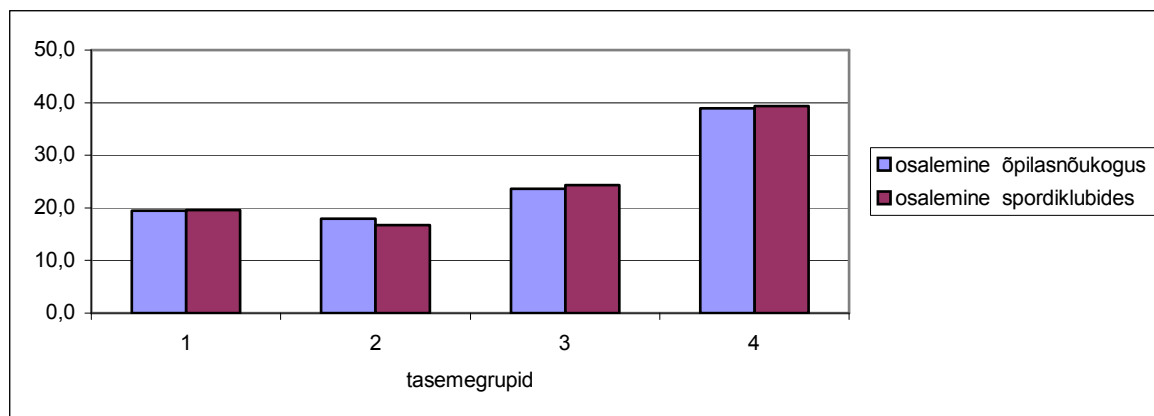
Tervikuna selgus, et **kõige tugevamini korreleerub saavutustasemega õpilase soov õpinguid jätkata**. Tähtsuselt teiseks kujunes raamatute hulk kodus ning kolmandaks - hinnang õhkkonnale klassis kui avatud ja diskussiooni soosivale. Ainsaks faktoriks, mis andis negatiivse seose osutus õpilaste õhtune ringihulkumine. Sooline faktor, samuti osalemine õpilasomavalitsuses juhtimises ei avalda arvestatavat mõju teismeliste poliitilise kultuuri kognitiivsele komponendile. Riikide korrelatsioonikoefitsendid on toodud tabelis 5.3.

Eesti andmete analüüs rahvuse ja kooli asukoha (linn: maa) järgi lisab tabelis 5.3. esitatud andmetele täiendavaid seletusi.

Esiteks, 50% respondentidest märkis, et neil on kodus üle 200 raamatu. Selle näitaja poolest oli Eesti 28 osalejamaa hulgas esikohal. Kuigi positiivne seos õpilaste teadmiste

taseme ja koduse raamatukogu suuruse vahel on olemas, jääb ometigi nende Eesti õpilaste teadmiste tase, kel on üle 200 raamatu, alla rahvusvahelise skaala keskväärtuse. Teistes maades ületasid selle grupi õpilaste teadmised rahvusvahelise taseme tunduvalt. Eestile sarnane statistiline pilt kujunes Lätis ja Rumeenias. Näib, et noored kas ei kasuta kodus olevat kirjandust või on see lihtsalt niisuguse iseloomuga, mis pole relevantne teadmiste hankimiseks demokraatliku ühiskonna kohta.

Teiseks, nagu enamikes maades, nii ei osutunud ka Eestis osalemine õpilasnõukogus demokraatia-alaste teadmiste ega oskuste mõjutajaks. Ühest küljest võib olla põhjuseks see, et õpilasmavalitsused pole meil veel kujunenud reaalseks osalejateks koolidemokraatia edendamisel. Teisalt võib see statistika olla kinnituseks Elchardusi järeldusele, et demokraatlikku kodanikukultuuri soosib igasugune organisatsiooniline aktiivsus, mis ei pea ilmtingimata kandma poliitilist või propoliitilist värvingut (Elchardus et al. (2000)). Võrdlesime kuidas jagunevad spordiringides ja õpilasmavalitsuses tegevad õpilased tasemegruppide vahel ja avastasime, et mõlemat liiki aktivistide jagunemine tasemegruppide vahel kannab sarnast iseloomu. Jooniselt 5.6. nähtub, et tunniväline aktiivsus kahjustab saavutustaset – proportsionaalselt kõige enam aktiivseid õpilasi kuulub madalaimasse tasemegruppi. Ilmselt on õpilaste koormus sedavõrd kõrge, et sportimisele või õpilasmavalitsustööle eraldatud aeg tuleb võtta õppetöö arvelt.

Joonis 5.6. Aktiivsete õpilase jagunemine tasemegruppide lõikes (% vastajaist, kes on tegevad spordiklubis ja/või õpilasnõukogus)

Teismeliste vaba aja veetmise mustrid implitsiitsete kihtide järgi andsid mõnevõrra üllatavaid tulemusi. Selgus, et rahvus on siin olulisem faktor kui kooli asukoht. Eesti õpilased nii maal kui linnas veedavad märksa rohkem tunde teleri ees kui vene koolide õpilased. Viimaste hulgas on eelistatud sõpradega tänaval hulkumine, sealhulgas ka hilja õhtul (tabel 5.4.). Kuna TV vaatamine oli kognitiivse kompetentsusega positiivses korrelatsioonis, ringihulkumine aga tugevalt negatiivses, siis võib nende seoste kaudu põhjendada vene õppekeelega koolide madalamat saavutustaset teadmiste ja oskuste skaalal.

Vaba aja veetmise viisid	eesti linnakool	vene linnakool	eesti-vene linnakool	eesti maakool	keskmine
Teleri või video vaatamine					
üle 5 tunni	10	10	12	13	11
1 - 5 tundi	82	73	84	80	79
alla 1 tunni	6	13	3	5	8
üldse mitte	2	4	1	2	2
Peale tunde sõprade seltsis					
pea iga päev (4 või enam päeva nädalas)	49	83	54	58	63
mitmel päeval (1 - 3 päeva nädalas)	39	13	33	31	28
mõni kord kuus	10	2	8	8	7
peaaegu mitte kunagi	2	2	5	3	2
Õhtul hilja kodust väljas sõprade seltsis					
pea iga päev (4 või enam päeva nädalas)	14	45	18	19	26
mitmel päeval (1 - 3 päeva nädalas)	34	37	39	36	35
mõni kord kuus	38	13	32	32	28
peaaegu mitte kunagi	14	5	11	13	11

Tabel 5.4. Vaba aja veetmise viisid implitsiitsete kihtide lõikes (% õpilastest, kes pakutud viisil ja sagedusel aega veedavad)

5.6. Kokkuvõtteks

- Demokraatia-alased teadmised osutusid paremateks teemades, mille õpetamisel on eesti koolides pikk traditsioon.
- Madalamaks kujunes tase küsimustes, mis käsitlesid huvide mitmekesisust ja konflikte, diskrimineerimise juhtumeid ja vabade valimistega seonduvat.
- Interpretatsioonioskustest tulid õpilased kõige paremini toime fakti ja arvamuse eristamisega.
- Saavutustase osutus regioonide lõikes ebaühtlaseks, kõrgema tasemega olid suuremate linnade eesti koolid, madalamaks jäi tase Kirde-Eestis (Lääne-Viru ja Ida-Viru maakonnad) ja Kesk-Eestis (Jõgeva, Viljandi, Järva ja Rapla maakonnad).
- Väikekoolides osutus tase samuti keskmisest märgatavalt madalamaks, kuid suurkoolides analoogilist tendentsi ei ilmnenu.
- Vene koolide õpilaste teadmiste ja oskuste tase jäi madalamaks eesti koolide omast, eriti suur oli vahe valimisi käsitlevates küsimustes. Üle poole Vene õppekeelega koolide respondentidest kuulusid kõige madalamasse tasemegruppi, samas kui kõrgeimasse tasemegruppi mahtus vaid kümnendik õpilastest.
- Kodanikukompetentsuse taseme mõjutajaks on lisaks koolile ka sotsiaalne ümbrus ning kodune keskkond. Sotsiaalmajanduslikult kehvemas seisus olevates paikkondades oli ka õpilaste teadmiste ja oskuste tase madalam. Samas tuleb märkida, et arenenud sotsiaalne ümbrus avaldab positiivset mõju vaid siis, kui õpilane tunneb end kogukonna liikmena, kui on toimunud sotsiaal-kultuuriline integratsioon.
- Indiviidi tasemel ilmnes positiivne korrelatsioon teadmiste-oskuste taseme ja edasiõppimise motivatsiooni vahel, negatiivset mõju avaldas aga sagedane õues ja tänaval ringiuitamine. Mõõdukas telerivaatamine, ajalehtede lugemine ja

osalemine õpilasomavalitsustes ei avalda märkimisväärset mõju õpilaste kodanikukompetentsusele.

6. Õpilaste hoiakud ja kontseptid demokraatiast

6.1. Arusaamad demokraatiast kui ühiskonnakorrast

Õpilaste üldise demokraatia kontseptsiooni hindamise aluseks olid väited küsimustiku alajaotusest “Demokraatia”. Respondentidel tuli 4 punktilisel skaalal märkida, kui hea või halb demokraatiale on nende arvates iga pakutud joontest (1 = väga halb, 2 = mõnevõrra halb, 3 = mõnevõrra hea, 4 = väga hea). Hinnangud klassifitseerisime lähtuvalt konsensususe määrast, jälgides sellega IEA Rahvusvahelise raporti liini.

Tugeva konsensususega väidete kategooriasse paigutasime need, kus seisukohaga nõustujate või mittenõustujate osakaal ületas 70% ning vahe nende kahe kategooria vahel oli suurem kui 50%. Kõrge konsensususega väiteid iseloomustas seegi, et seisukohta mitteomavate õpilaste osakaal oli vaid 3-6% (Kiil 6.1.).

Demokraatia positiivsed atribuudid seostuvad noorte jaoks kõige enam kodanike osalusõiguse ja mõttevabadusega. Demokraatiale ohtlikuks/ mittesobilikuks peetakse võimu monopoliseerimise, korrupsiooni- ja “onupojapoliitikaga” seonduvaid olukordi.

Kiiludes 6.1. ja 6.2 toodud väidete puhul oli konsensus kõrge kõikides

Demokraatiale on hea kui...

- *igaiihel on õigus vabalt avaldada oma arvamust (73%)*
- *kodanikud saavad vabalt valida poliitilisi liidreid (76%)*
- *on olemas palju erinevaid ühendusi, kus inimesed saavad osaleda (78%)*

osalejamaades.

Kiil 6.1. Kõrge konsensusega demokraatia karakteristikud (% vastajaist, kes pidasid omadust “väga” ja “mõnevõrra” heaks demokraatiale)

Demokraatiale on halb kui...

- võimulolevad juhtpoliitikud võtavad riigiametisse tööle oma pereliikmeid või sugulasi (78%)
- kui kõik ajalehed kuuluvad ühele firmale (72%)
- kui kohtud ja kohtunikud on poliitikute mõju all (76%)
- kui jõukatel ärimeestel on rohkem mõju valitsuse üle kui teistel (84%)

Kiil 6.2. Kõrge konsensusega demokraatia karakteristikud (% vastajaist, kes pidasid omadust “väga” ja “mõnevõrra” halvaks demokraatiale)

Teise kategooria moodustasid seisukohad, kus õpilaste arvamused jaotusid skaalal ühtlasemalt (vahe pooldava ja eitava seisukoha vahel väiksem kui 25%). Arvamust mitteomavate õpilaste osakaal oli selles grupis üle 10%. Nende demokraatia karakteristikute osas õpilaste seas **konsensus puudub.** Noortel pole üksmeelt selles, millised peaksid olema demokraatiale sobivad arvamuste pluralismi ja tolerantsuse piirid, kas kodanikuallumatus on taunitav ning kas demokraatiale tuleks kasuks kiriku lahutamine riigist

	Halb demokraatiale	Hea demokraatiale	Pole arvamust
Kirik on riigist eraldatud	54	29	15
Erakondadel on olulistes küsimustes erinevad seisukohad	40	36	12

Inimesed osalevad erakondades selleks et mõjutada valitsust	43	43	12
Muudetakse ära seadused, mis naiste arvates on nende suhtes ebaõiglased	57	32	10
Ajalehtedes pole lubatud avaldada lugusid, mis võiksid solvata rahvusvähemusi või immigrante	44	44	12

Tabel 6.1. Demokraatliku ühiskonna karakteristikud, mille osas konsensus puudub

(% vastajaist)

Võrreldes kõrge konsensususega seisukohti nende väidetega, kus üksmeel puudub, tundub, et Eesti noorte demokraatiapilt on pigem raamatust ära õpitud kui elukogemusest omandatud. Ühest küljest on positiivne, et demokraatia baaskarakteristikud teenivad 14-aastaste kindla toetuse. Teisalt viitab kodanikualgatusega seotud küsimuste madal konsensususe tase ja sagedane arvamuse puudumine teismeliste ebakindlusele toimida situatsioonides, kus põrkuvad erinevad seisukohad.

6.2. “Hea kodaniku” kontseptsioon

Rubriik, mille põhjal analüüsiti noorte ettekujutusi kodanikurollist demokraatias, kandis tiitlit “Hea (korralik) kodanik”. Mitmed väited korraliku kodaniku omaduste või teguviiside kohta võeti üle IEA 1971.a kodanikukasvatuse uuringust (Torney, Oppenheim, Farnen, 1975). Õpilastel tuli määratleda oma seisukoht 4 punktilisel skaalal, kus 1= pole tähtis, 2= üpris tähtsusetu, 3= üpris tähtis, 4=väga tähtis. Võimalik oli ka valik “ei tea”.

Hoiakute analüüsi lähtekohaks on siingi konsensuse määr. Rahvusvaheliselt oli demokraatliku kodakondsuse valdkonnas üksmeelt vähem kui demokraatia üldpildi puhul - tugeva konsensusega seisukohti oli vaid 2. **Kõige kindlamalt toetasid eri maade noored arvamust, et hea kodanik täidab seadusi**, ka Eestis saavutas see karakteristik kõrgeima poolehoiu. **Kõige väiksema toetuse korraliku kodaniku tunnusjoonena pälvis rahvusvaheliselt kuulumine mõnda erakonda.**

Eesti siseselt oli konsensuse määr märksa kõrgem. 8 küsimuses 15-st ületas teatud omadust kas oluliseks või mitteoluliseks pidanud vastajate osakaal 70%, seisukoha mitteomajaid oli alla 5%. Ühegi kodanikukontseptsiooni puudutava väite puhul ei langenud kas pooldava või tõrjuva seisukohaga vastajate protsent alla 50. Meenutagem, et demokraatia üldpildi puhul puudus konsensus koguni 5 väite puhul (tabel 6.1.).

Korraliku kodaniku jaoks on tähtis...

- ...täita seadusi (90%),
- ...teha kõvasti tööd (79%)
- ...teenida sõjaväes, et kaitsta kodumaad (79%)
- ...osaleda ettevõtmistes, mis toovad kasu kodukoha inimestele (78%)
- ...osaleda ettevõtmistes, mis edendavad inimõigusi (73%)
- ...tunda oma maa ajalugu (69%)

Korraliku kodaniku jaoks ei ole tähtis...

- ...kuuluda mõnda poliitilisse parteisse (76%)

Kiil 6.3. Kõrge konsensusega “korraliku kodaniku” karakteristikud (% vastajaist, kes valisid kas “üpris tähtis” ja “väga tähtis” või “üpris tähtsusetu” ja “pole tähtis”)

Ülaltoodud tunnused, mis pälvisid Eesti õpilaste selge poolehoiu, jagunevad rahvusvahelises analüüsis mõlema (nii konventsionaalse kui mittekonventsionaalse) kodakondsuse skaala vahel. Näiteks kuulumine erakonda ja kodumaa ajaloo tundmine on konventsionaalse kodakondsuse skaala faktorid, osalemine kodukohale kasulikes või inimõigusi edendavates ettevõtmistes aga mittekonventsionaalse kodakondsuse skaala faktorid. Seega ei maksaks üle tähtsustada fakti, et Eesti jäi mõlemal skaalal alla rahvusvahelist keskpunkti (vt. Joonised 3.2. ja 3.3.). Detailsem pilguheit andmestikule ei kinnita arvamust kodanikuideaali puudumisest meie teismelistel. Pigem võib tõdeda kõrget konsensust ja mitmekülsete kodanikukarakteristikute omistamist “korralikule kodanikule”. Protsentuaalsed erinevused Eesti keskmiste ja rahvusvaheliste keskmiste hoiakute vahel on toodud tabelites 6.2 ja 6.3.

	Pole tähtis		Üpris tähtsusetu		Üpris tähtis		Väga tähtis	
	RV	Eesti	RV	Eesti	RV	Eesti	RV	Eesti
Hea (korralik) kodanik ...								
käib alati valimas	5	10	15	20	42	49	38	21
kuulub mõnda parteisse	27	42	42	42	23	12	8	5
tunneb oma maa ajalugu	9	9	20	20	37	46	34	25
jälgib poliitilisi sündmusi meediast	8	9	21	23	48	57	23	12
peab lugu valitsuse esindajatest	7	10	21	32	37	46	25	13
osaleb poliitilistes diskussioonides	16	22	41	50	33	24	10	5

Tabel 6.2. Hoiakute jagunemine konventsionaalse kodakondsuse faktorite puhul (% vastajaist)

	Pole tähtis		Üpris tähtsusetu		Üpris tähtis		Väga tähtis	
	RV	Eesti	RV	Eesti	RV	Eesti	RV	Eesti
Hea (korralik) kodanik								
võtab osa rahumeelsest üritusest protestimaks seaduse vastu, mis näib ebaõiglane	11	15	22	26	40	40	27	19
osaleb ettevõtmistes, mis toovad kasu kodukoha inimestele	4	3	14	15	48	58	34	24
osaleb ettevõtmistes, mis edendavad inimõigusi	3	5	13	17	41	52	43	26
osaleb looduskaitsealastes ettevõtmistes	5	9	15	23	41	44	39	24

Tabel 6.3. Hoiakute jagunemine mittekonventsionaalse kodakondsuse faktorite puhul (% vastajaist)

6.3. Hoiakud demokraatia põhiinstitutsioonide suhtes

Valitsuse kohustused

Analüüsi aluseks oli jällegi 4-punktiline skaala, kus õpilastel tuli avaldada arvamust selle kohta, kas üks või teine funktsioon peaks olema valitsuse kohustus? Võrreldes vastuste jagunemist skaala väärtuste vahel tuleb märkida kahte iseloomulikku joont. Esiteks, **noored omistavad valitsusele väga palju kohustusi**. Kõigi pakutud 12 väite puhul arvas vähemalt 60% vastajaist, et see peaks “tõenäoliselt” või “kindlasti” olema valitsuse kohustus. Teiseks, valitsuse kohustusi käsitlevates väidetes **osutus konsensus väga kõrgeks**. Vaid küsimuses, kas valitsus peaks “vähendama erinevusi inimeste sissetulekus ja jõukuses” oli pooldajate ja vastaste osakaal võrdsem (vastavalt 65 ja 35%).

Valitsuse kohustus peaks olema ...	keskmine	tüdrukud	poisid	eesti õppekeel	vene õppekeel
garanteerida rahu ja kord riigis	93	95	91	92	94
tagada vanuritele rahuldav elatustase	92	93	90	90	94
tagada kõigile tasuta põhiharidus	88	89	87	87	▽ 91
toetada tööstust nii, et see saaks areneda	86	87	85	86	▽ 87
tagada rahuldav elatustase töötutele	85	87	82	82	89
garanteerida töö igähele, kes seda soovib	82	84	81	77	△ 92
anda igähele üldist arstiabi	82	83	81	▽ 76	△ 93
garanteerida naistele ja meestele võrdsed võimalused poliitikas	80	83	76	△ 83	▽ 76
kontrollida keskkonna saastatust	79	▽ 77	△ 81	74	△ 88
edendada ausat ja moraalselt käitumist riigi elanike hulgas	77	77	78	△ 76	80
hoida hinnad oma kontrolli all	77	△ 79	75	72	△ 87
vähendada erinevusi inimeste sissetulekutes ja jõukuses	65	67	63		68

Tabel 6.4. Valitsuse kohustuste järjestus vastavalt omistatud keskmisele toetusele (% vastajaist, kes arvas, et see peaks “tõenäoliselt” ja “kindlasti” olema valitsuse kohustus).

Selgus, et **teismeliste eelistus kuulub tugevale interventsionistlikule valitsusele**. Kuna kooli õppekavas neid teemasid pole, valitsus propageerib aga massimeedia kaudu pigem liberaalset (minimalistlikku) riiki, võib järeldada, et noorte väärtushoiakuid kujundavad teised sotsiaalsed kullerid. Tõenäoselt avaldavad enim mõju perede majanduslik toimetulek ning õpetajate poolt soositav heaoluriigi ideaal. Näiteks pooldavad venekeelsete koolide õpilased eestlastest tugevamini valitsuse kohustust garanteerida inimestele töö, hoida hinnad oma kontrolli all ja kontrollida keskkonna saastatust (Tabel 6.4.). Keskkonnahoiu suurem tähtsustamine vene koolide õpilaste hulgas seletub sellega, et enamik testitud koole asus Tallinnas ja Ida-Virumaal, kus keskkonnaprobleemid on tõsisemad kui ülejäänud maakondades.

Nii Torney-Purta et al. (2001) kui ka Inglehart & Baker (2000) leiavad, et tugev toetus valitsuse majanduslikele funktsioonidele korreleerub riigi makromajanduslike arengunäitajatega. Maades, kus SKP per capita on madalam, on toetus tugevale riigile kõrgem.

J. Torney-Purta märgib, et toetus, mida noored omistavad valitsusele, oleneb ka ühiskonna ideoloogilistest traditsioonidest (Torney-Purta et al, 2001, 88). Sotsiaalsele demokraatiale rajanevates ühiskondades on toetus valitsuse majanduslikele rollile tugevam, liberaalse demokraatiatraditsiooniga maades aga nõrgem. Seda väidet kinnitab eesti ja vene õppekeelele vastajate võrdlus. Vene koolide õpilaste keskmine valitsuse majanduslike kohustuste skaalal (Joonis 3.5.) oli 10,8, eesti koolide õpilastel aga 9,7. Niisiis sarnaneb vene koolide õpilaste ettekujutus valitsuse majanduslikest kohustustest pigem nende eakaaslaste omaga Venemaal (skaalaväärtus 10,6) kui Eestis. Vene ühiskond on traditsiooniliselt enam väärtustanud kollektiivsust ja võrdsust, samas kui Eesti jaoks on kesksseteks väärtusteks olnud isikuvabadus ja individuaalne toimetulek.

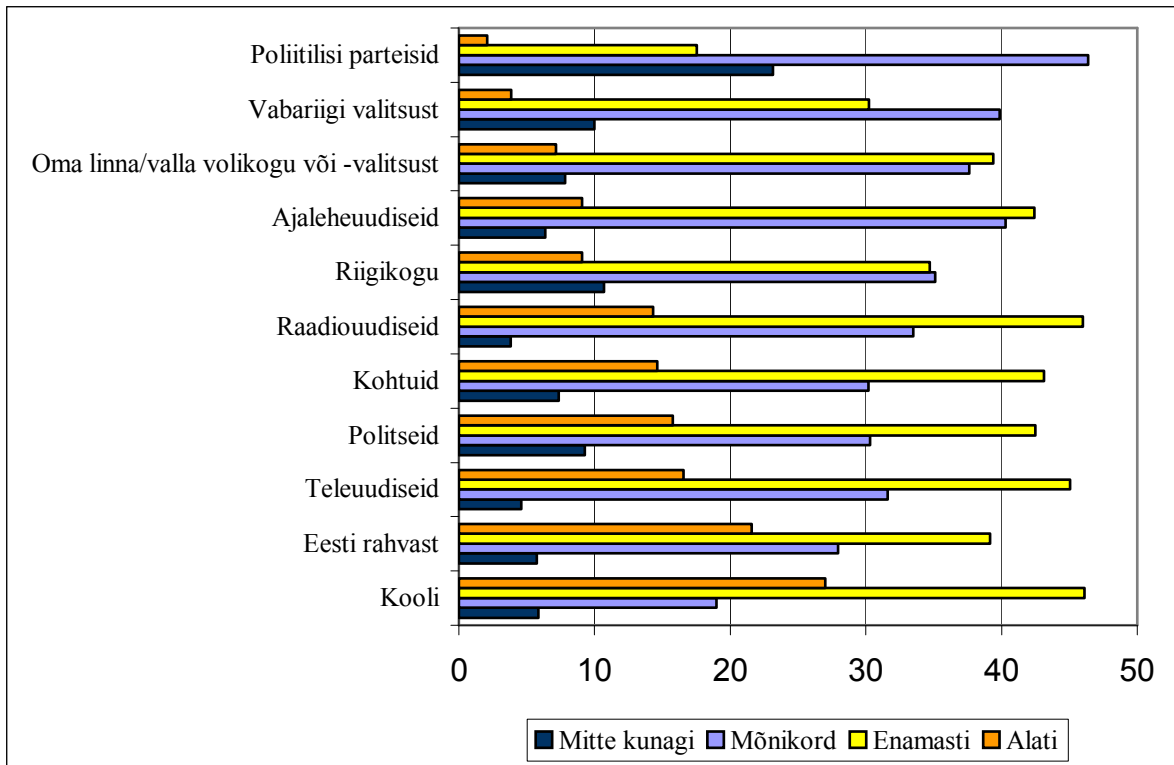
Enim eriarvamusi tekitab õpilaste hulgas seiskoht inimeste sissetulekute erinevusest. 14-aastaste hulgas on nii neid, kes usuvad, et on hea kui erinevused jõukuses on väikesed (63%) ning ka neid, kelle arvates see on halb (37%). Analoogiliselt leiab 35%, et valitsus ei peaks tegelema sissetulekute ühtlustamisega, samas kui 65% jaoks

peaks ta seda tegema. Seega **on neoliberaalse riigi toetajaid noorte hulgas ligi kolmandik, egalitaarse riigi pooldajaid aga kaks kolmandikku.**

Usaldus institutsioonide vastu

Avaliku arvamuse küsitlustes on usalduse uurimine üks klassikalisi teemasid. Teismeliste puhul on sotsioloogilisi andmeid siiani vähe, Eestis puudusid need üldse. Tänu IEA uuringule on nüüd võimalik mitte ainult analüüsida institutsioonide usaldusväärsust noorte silmis, vaid ka kõrvutada noorte ja täiskasvanute suhtumist.

IEA uuringust selgus, et **kõrgema usaldusväärsuse pälvivad tugeva sümbolilise iseloomuga institutsioonid.** Eesti rahvas, politsei ja kohus on teismeliste jaoks palju usaldusväärsemad kui Riigikogu, Vabariigi valitsus või oma linna/valla valitsus (Joonis 6.1.). Paistab, et isiklikud kokkupuuted ei mängi 14-aastaste usaldushoiakute kujunemisel mingit rolli. Tõenäoselt pole enamikul olnud kogemust poliitiliste parteide ega ka kohtusüsteemiga, ometigi usaldab erakondi vaid 19% kohtuid aga 57% noortest. Kuivõrd massimeedia näitab nii erakondi kui kohtuid ebausaldusväärsete institutsioonidena, siis ei ole siinkohal põhjust rääkida ka selle sotsialiseerimiskulleri mõjust.

Joonis 6.1. 14-aastaste usaldus institutsioonide vastu (%)

Võimalik, et teismeliste usaldushoiakute determinante tuleks seletada sotsialiseerimisprotsessi psühholoogiliste iseärasustega. H.Furthi (1980) järgi on lastele iseloomulik võimukandjate romantiseerimine. Võimukandjad, kellel on ka väline võimu atribuutika – univorm, kohtunikuhaamer, ametirelv, kuningakroon vms. – omandavad laste kujutlusis idealiseeritud imago. Empiiriliseks kinnituseks Furthi kontseptsioonile on Eesti täiskasvanute ja teismeliste hoiakute võrdlus (tabel 6.5).

	kohus	politsei	valitsus	Riigikogu
14-aastased	57	58	34	43
täiskasvanud	45	35	35	35

Tabel 6.5. Teismeliste ja täiskasvanute usaldus erinevate võimuinstitutsioonide vastu (% vastajaist, kes usaldab “alati” ja “mõnikord”)

Allikad: IEA Cicie Education Study, Standard Population of 14-year olds tested in 1999; Riik ja rahvas. Elanikkonna monitooring, 1999.

Kohut, ning politseid eriti, usaldavad noored täiskasvanutest palju enam. Riigikogu puhul on erisused väiksemad, usaldus valitsuse vastu on mõlemal grupil võrdselt madal. 14-aastastest usaldab valitsust “alati” vaid 4% ja “enamasti” 30%. Siinkohal meenutagem, et hoiakute tasandil omistasid noored valitsusele väga palju kohustusi. Samas ei pea nad seda institutsiooni usaldusväärseks. Valitsuse puhul oli kõrgeim (16%) nende õpilaste osakaal, kes ei omanud seisukohta.

Otsides seletusi teismeliste usaldushoiakute iseloomule, võrdlesime nende teadmisi ühest institutsioonist nende hoiakutega sellesama institutsiooni suhtes. Küsimustik sisaldas selleks sobivat materjali poliitiliste parteide ja Riigikogu kohta. Analüüs tõi esile teadmiste ja hoiakute komplitseeritud seose. Respondentide teadmised parlamendi funktsioonidest olid keskmisest saavutustasemest kõrgemad, usaldus Riigikogu vastu aga madal ning seisukohta mitteomavate õpilaste osakaal oluline. Erakondade puhul olid võrdselt madalad nii kognitiivne kompetentsus kui väärtushinnangud. Kõrgema saavutustasemega õpilaste hoiakud institutsioonide usalduse kohta ei erinenud madalama teadmiste tasemega õpilaste omadest. Niisiis **ei tõsta parem informeeritus institutsiooni funktsioonidest selle usaldusväärset**. Nagu edasine analüüs näitas, **mõjutab kognitiivne kompetentsus peamiselt hoiakute radikaalsust, mitte nende suunda**. Madalama saavutustasemega grupis oli märgatavalt enam radikaalseid hinnanguid kui kõrgema saavutustasemega õpilaste hulgas.

Kodanikud versus poliitikud

Võimu legitiimsust ei mõõdeta sotsioloogias mitte ainult usaldusnäitajate põhjal. Selleks saab kasutada ka niisuguseid indikaatoreid, mis hindavad avalikkuse arvamust võimukandjate käitumisstiilide kohta. Käesolevast uuringust saame siinkohal kasutada kahte tüüpi väiteid. Esiteks väiteid, mis puudutavad poliitikute respekti rahva arvamuse suhtes ja teiseks, väiteid juurdepääsubarjäärade olemasolust poliitikas. Tavapäraselt tuli respondentidel märkida 4 pallilisel skaalal, mil määral nad pakutud väidetega nõustuvad.

Ootuspäraselt **jäid poliitikute legitiimsuse näitajad madalaks**, kümnendik või enam õpilastest ei osanud võtta nendes küsimustes seisukohta. Kõige negatiivsem on

noorte arvamus saadikute sõnapidamisest. Vaid 13% usub, et poliitikud ei unusta oma valijate muresid. Napilt 30% nõustub väidetega, et valitsuse liikmed annavad endast parima saamaks teada tavakodanike soove ning hoolivad uute seaduste vastuvõtmisel rahva arvamusel. Niisiis **ei pea noored praegust poliitika kujundamise stiili demokraatlikuks**. Pooled 14-aastastest arvavad, et “meie maal on vähestel isikutel palju poliitilist mõjuvõimu, samas kui ülejäänud rahval on väga vähe võimu”. Selle väitega oli “nõus” 44% ja “täiesti nõus” 7% õpilastest. Veerand küsitluses osalenuist ei omanud siin seisukohta. Üpris hajuvad olid õpilaste hoiakud selles, kas siis, kui inimesed ühinevad, et nõuda muutusi, võtavad valitsusjuhid neid kuulda. 47% arvas, et seda ei juhtuks, 34% uskus, et rahva häält võetakse kuulda, 18% ei osanud valida kumbagi seisukohta. Viimase näite statistika harmoneerub õpilaste demokraatianägemusega. Ka seal olid **hoiakud kõige enam hajutatud küsimustes, mis puudutasid kodanikuallumatust ja aktiivse sekkumise otstarbekust**.

Kõrvutades Eesti õpilaste kriitilisi hoiakuid rahvusvaheliste keskmistega, selgub, et olulisel erinevusel usalduse ja legitiimsuse valdkonnas ei ole. Eesti õpilaste hoiakud erinevad rahvusvahelistest keskmistest umbes 5% võrra, kord ületades rahvusvahelisi näitajaid, kord jäädes neist allapoole. Järelikult **iseloomustab kõigi maade teismelisi kriitiline suhtumine oma maa poliitilise süsteemi**. Oluline on rõhutada, et **need on hoiakud just süsteemi, valitsemiskultuuri ja –põhimõtete, mitte aga mõne konkreetse poliitiku suhtes**.

6.4. Hoiakud sotsiaalse võrdsuse suhtes

Demokraatia ei tähenda vaid kindlate reeglite järgi teostatavat valitsemist, vaid ka inimõiguste laialdast aktsepteerimist ühiskonnaelus. Viimati mainitud kontekstis on küsimus sotsiaalsest võrdsusest olnud üks baasprintsipi. Tänapäeval kui demokraatlik

valitsemiskorraldus on arenenud maades kristalliseerunud, on võrdsetest võimalustest saanud ühiskonna demokraatlikkuse tähtsaim mõõdupuu.

IEA küsitlus pakub meile andmeid teismeliste hoiakutest immigrantide ning naiste võrdse kohtlemise suhtes.

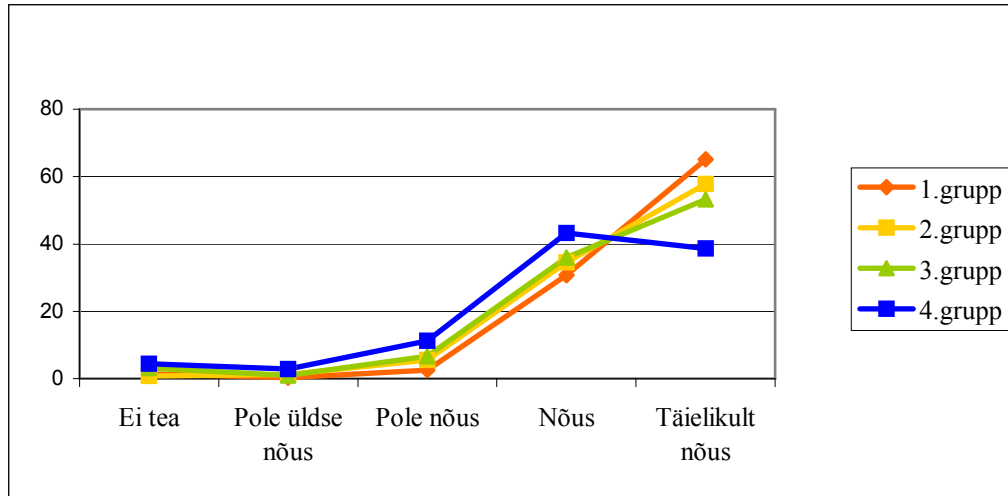
Sugupoolte võrdõiguslikkus

Üldiselt toetavad noored sugupoolte võrdõiguslikkust. Koguni 91% vastajaist nõustus sellega, et naistel peaksid olema meestega võrdsed õigused. Sotsiaalse konkurentsi situatsioonides ei toetata naiste õigusi enam sugugi nii kindlameelselt. Arvatakse, et kui töökohti napib, siis peaks need antama eeskätt meestele. Ligi veerand noortest on seisukohal, et tänases Eestis on naistel vähem shansse saada head tööd kui meestel. Seega on teismeliste hoiakud siin konformistlikud ja reflekseerivad asjade väljakujunenud seisu.

Suhtumine naiste poliitilisse osalusse on mõnevõrra vastuoluline. 88% nõustub väitega, et naised peaksid kandideerima parlamenti ja osalema valitsuses võrdselt meestega. Teisest küljest usub 42% vastajaist, (sh. 52% poistest), et mehed on poliitiliseks liidri ametiks paremini ette valmistatud kui naised. Niisiis võiksid naised poliitikas olla küll, kuid mitte liidritena.¹²

Naiste võrdõiguslikkust toetasid eesti koolide õpilased enam kui vene koolide lapsed (vt. tabel 6.7.). Ootamatult tugevaks mõjuriks sugupooltega seotud hoiakutele osutus ka saavutustase – mida madalam tasemegrupp, seda vähem soosiv on suhtumine (joonis 6.2).

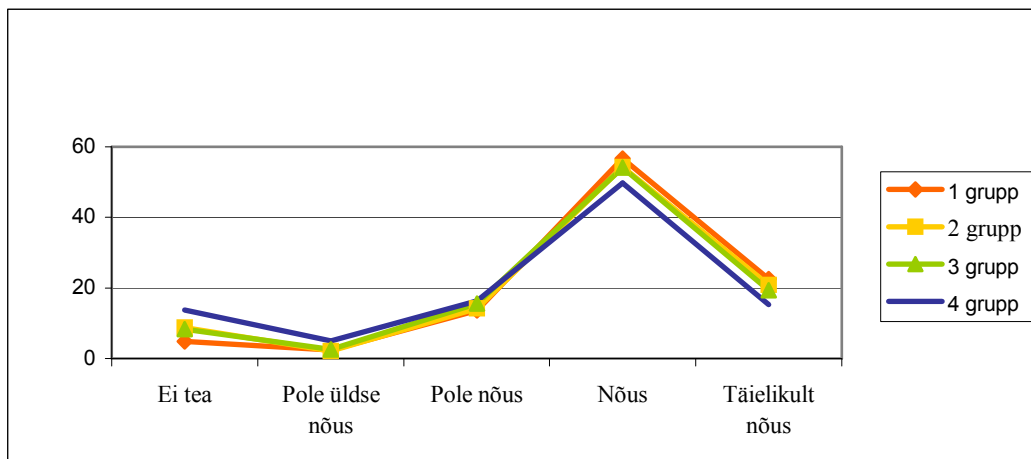
¹² Eesti õpilaste suhtumine naisliidritesse erines rahvusvahelisest keskmisest tugevasti. 28 riigi kaalutud keskmine toetus väitele, et mehed on paremad poliitilised liidrid moodustas 28%

Joonis 6.2. Suhtumine väitesse “Naistel peaks olema meestega võrdsed õigused” (% vastajaist tasemegrupis)

Immigrantide ja rahvusvähemuste õigused

Immigrantide suhtes pole teismeliste hoiakud nii soosivad kui naiste õiguste osas. Neid, kes leiavad, et immigrantidel peaks olema keelatud osaleda poliitikas on ligi kolm korda rohkem (33%) kui neid, kes ei pooldanud naiste tulekut poliitikasse. Teisest küljest tähendab see näitaja siiski, et enamik Eesti noorukeid pooldab sisserännanute poliitilisi õigusi. Nii 1999a. IEA uuringus kui ka 1995a. noorte ajalooteadvuse uuringus (Borries, 1997, 170) ilmnes, et Eesti 14-15-aastased peavad residentsust ning asukohamaa kultuuri ja keele aktsepteerimist tähtsaks kriteeriumiks immigrantidele hääleõiguse andmisel. Suhtumises immigrantidesse on erineva saavutustasemega õpilaste seisukohad äärmiselt homogeenid (joonis 6.3.).

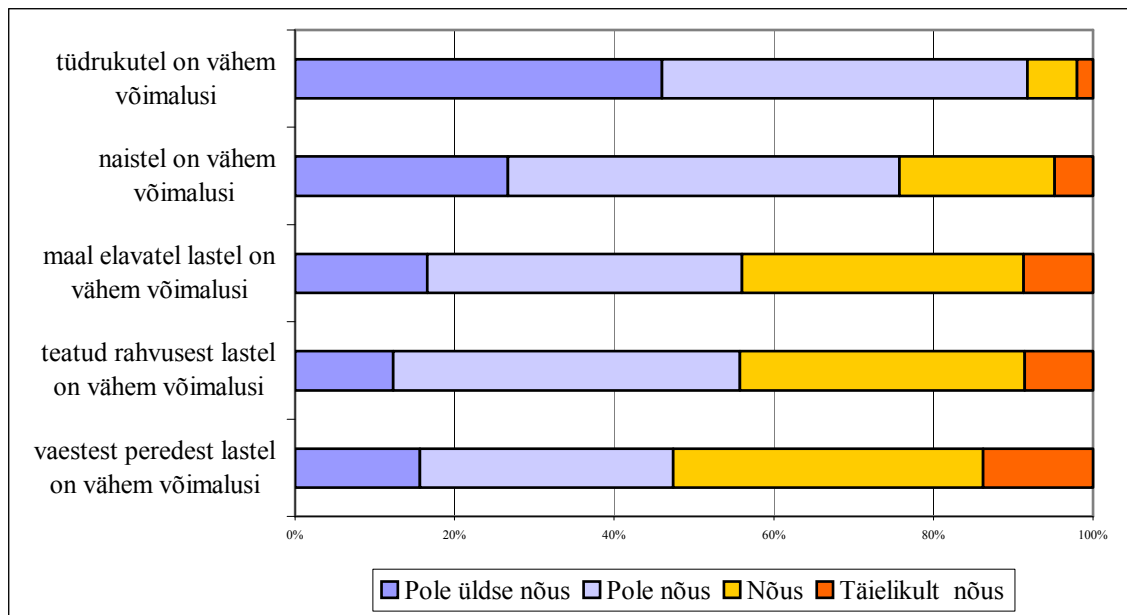
Joonis 6.3. Suhtumine väitesse “Neil immigrantidel, kes on elanud siin maal juba aastaid peaks olema õigus hääletada” (% vastajaist tasemegrupis)

Kuna me ei tea, keda küsitluses osalenud noored immigrantide all silmas pidasid, kontrolligem noorte etnilist tolerantsust ka nende väidete põhjal, mis olid esitatud sõnadega “rahvusrühmad”.

Tervikuna on suhtumine rahvusrühmade õigustesse positiivne, kõige kindlamalt toetavad noored võrdseid võimalusi hariduse saamisel (90% “nõus” ja “täielikult nõus”) kõige reserveeritum on nende toetus võrdsetele võimalustele kandideerida valimistel (64% “nõus” ja “täielikult nõus”). See näitaja on statistiliselt lähedane toetusele, mida noored andsid ka immigrantide valimisõigusele.

Varanduslik ja regionaalne ebavõrdsus

Regionaalsete lõhede süvenemisele on osutatud mitmetes Eestis läbi viidud sotsiaalsetes ja majanduslikes uuringutes (Vaesuse leevendamine Eestis, Norbalt II). Varandusliku ebavõrdsuse seoseid regionaalse arengu ebahütlusega avastame ka sotsiaalstatistikat analüüsides. IEA kodanikukasvatuse uuring võimaldab hinnata, kuidas tajuvad 14-aastased noored ebavõrdsuse olemasolu – kas see on nende arvates tõsine probleem või mitte? Küsitluses osalejatel tuli avaldada oma nõustumist või mittenõustumist väidetega võrdsest juurdepääsust keskharidusele. Kogu valimi ulatuses oli noorte arvates vähim ebavõrdsust keskhariduse saamisel soolise tunnuse põhjal. Kõige tugevamini mõjutab laste meelest haridusvõimalusi pere majanduslik olukord – üle poole vastajaist uskus, et vaesemate perede lastel on Eestis vähem shansse saada keskharidust (joonis 6.4).

Joonis 6.4. Hoiakud võrdsete haridusvõimaluste suhtes. Vastajate nõustumine väitega, et mainitud sotsiaalsed grupid omavad Eestis vähem võimalusi saada keskkharidust (%)

Kõige teravamalt tunnetavad ebavõrdsust hariduse omandamisel vene koolide noored. Nendest arvas 65%, et vaestel lastel ja 56%, et maalastel on halvemad võimalused keskkhariduse saamiseks. Eestlastest oluliselt kõrgem (17% eestlaste 4% vastu) oli nende vene noorukite osakaal, kes olid “täiesti nõus” sellega, et rahvuskuuluvus võib Eestis olla takistuseks keskkhariduse omandamisel. Maalaste diskrimineerimist haridussüsteemis tunnistas enam linna- kui maalapsi. Viimaste hulgas oli vaid kolmandik neid, kes sellesisulise väitega nõustusid. Maalaste jaoks osutus pere majanduslik elujärg tõsisemaks hariduse kättesaadavuse mõjutajaks kui elukoht.

6.5. Rahvuslik uhkus ja estotsentrism

Üldmulje teismeliste suhtumisest oma kodumaasse andis vastav skaala (joonis 3.7), millel Eesti jäi märgatavalt alla rahvusvahelist keskväärtust. Alljärgnevalt püüame heita põhjalikumat pilku Eesti valimi erinevate vastajate kategooriate hoiakutele.

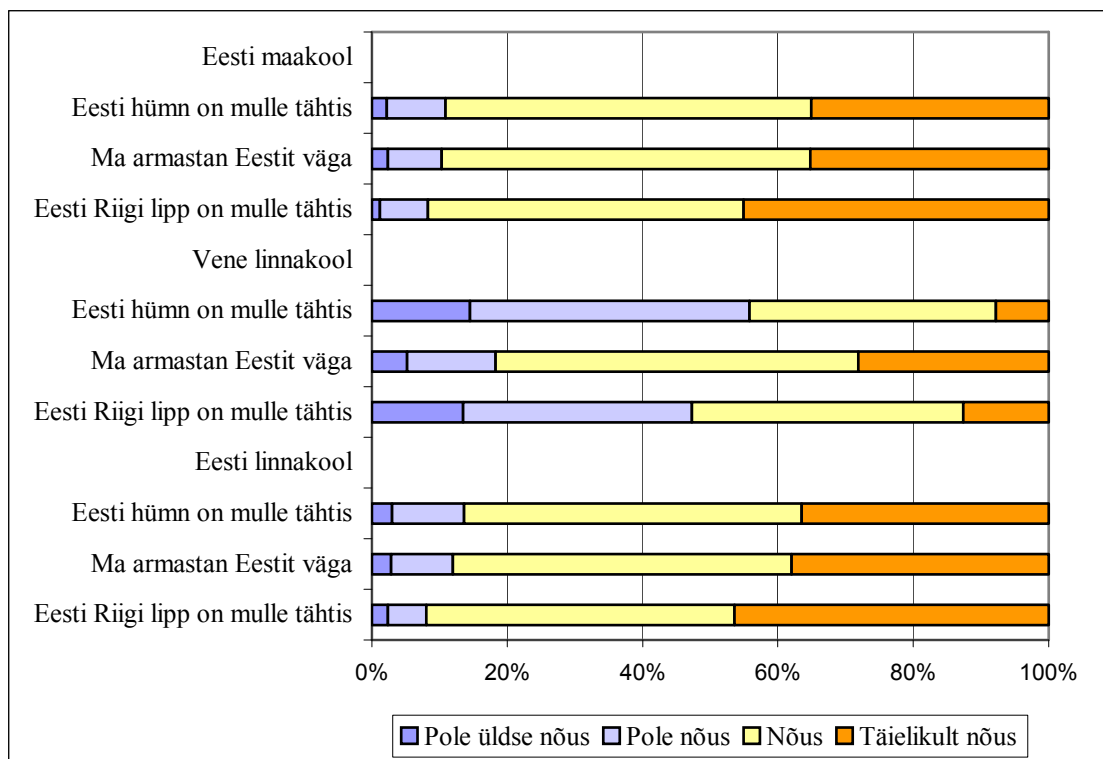
Jagasime analüüsi alla tulevad ühikud kahte klassi. Esimese moodustavad riigi klassikalised sümbolid – hümn, lipp, kodumaa-armastus. Teise paigutasime need ühikud, mis seostuvad estotsentrismiga – sooviga hoida Eesti eripära, hoiduda rahvusvahelistest mõjutustest ja avatusest.

Eesti riiklikud sümbolid

Riigi sümbolite austamine on ilmselt kodanikuõpetuse üks vanemaid funktsioone valitsemisrezhiimist olenemata. Selgelt väljendatud austust oma riigi lipu ja hümnis suhtes on ikka peetud eduka sotsialiseerimisprotsessi näitajaks. Eesti teismeliste hoiakud sarnanevad nende eakaaslaste omadega teistes maades.

	Pole üldse nõus		Pole nõus		Nõus		Täielikult nõus	
	Eesti	r/vahel	Eesti	r/vahel	Eesti	r/vahel	Eesti	r/vahel
Eesti lipp on mulle tähtis	6	6	15	12	44	37	35	45
Ma armastan Eestit väga	4	4	10	9	52	40	34	47
Eesti peaks tundma uhkust oma saavutuste üle	2	4	8	10	63	52	27	34
Ma eelistaksin elada alaliselt mõnes teises riigis	19	37	45	40	26	14	10	9

Eesti vastajate hulgas on suhtumised üpris erinevad. Hoiakuid riiklike sümbolite vastu diferentseeruvad eeskätt õppekeele järgi, statistilised erinevused linna- ja maakoolide õpilaste vahel puuduvad (joonis 6.5). Just riiklike sümbolite puhul on eesti ja vene õpilaste hoiakud enim lahknevad. Väidetes “Ma armastan Eestit väga” ja “Eesti ajaloos on vähe niisugust, mille üle võiks uhke olla”, on venelaste hoiakud 8-10% võrra vähem toetavad kui eestlastel, st. väiksemad kui lipu ja hümnis hindamisel.

Joonis 6.5. Hoiakud Eesti riigi sümbolite suhtes peamiste implitsiitsete kihtide lõikes

Estotsentrism

Siia kategooriasse paigutasime ühikud, mis sisaldasid väiteid vajadusest kaitsta Eestit rahvusvaheliste mõjutuste eest. Siia kuulub ka küsimus noorte valmisolekust asuda alaliselt elama mõnda teise riiki.

Tervikuna on 14-aastased noored Eesti –kesksed. Enam kui kolmveerand neist nõustub järgmiste väidetega:

- et säilitada töökohti peaks me ostma kodumaist kaupa;
- me peaks takistama teiste riikide katseid mõjutada Eestis tehtavaid poliitilisi otsuseid;
- me peaksime takistama võõramaalasi mõjutamast Eesti kultuuri ja traditsioone;
- me peame olema valvsad ning peatama teistelt riikidelt lähtuva ohu Eesti poliitilisele iseseisvusele.

Erinevalt hoiakutest riiklike sümbolite suhtes ei tule siin ilmsiks lahknevusi õppekeele alusel. Kõik implitsiitsed kihid näitavad väga sarnaseid toetuse jagunemise mustreid.

Vaatamata noorte kindlatele seisukohtadele kaitsta Eestit iseseisvust, ei näe oluline osa neist oma tulevikku seotuna Eestiga. Koguni 40% 14-aastasi eestlasi eelistaks alaliselt elada mõnes teises riigis, kusjuures vahe linna- ja maakoolide õpilaste seisukohtades oli vaid 1,4%. Üllatuslikult on vene noorte seas lahkuda soovijaid 12% võrra vähem (28%). Teadmiste tase ja sugu ei mõjuta noorte eelistust elada Eestis või kuskil välismaal.

6.6. Hoiakute peamised determinandid

Hoiakute mõjurid on kompleksed ja mitmetahulised. Kõrvuti kooli kui sotsialiseerimiskulleriga avaldavad siin oma mõju ka kodune õhkkond ja sotsiaalsed “juured”. Järgnevalt on analüüsitud, millist mõju avaldavad noorukite hoiakutele kollektiivsed tegurid (koolitüüp) ja individuaalsed tegurid (õpilase saavutustase, tema hobid ja vaba aja veetmise viisid).

Selleks, et mõõta kooli asukoha ja rahvuse/õppekeele mõju hoiakutele kasutasime Raschi hoiakute skaalaid, mida uuringu andmebaas sisaldab. Ülevaade skaalade keskväärtustest on esitatud tabelis 6.7.

Skaala nimetus	Eesti keskmine	Eesti linnakool	Vene linnakool	Eesti/vene linnakool	Eesti maakool
Konventsionaalne kodakondsus	9,2	9,3	9,2	9,1	9,1
Mittekonventsionaalne kodakondsus	9,3	9,0	9,6	9,4	9,1
Toetus naiste õigustele	9,4	9,8	9,0	9,5	9,5
Hoiakud immigrandide	9,7	9,4	10,2	9,4	9,5

suhtes					
Hoiakud oma kodumaa suhtes	9,5	9,7	↘0	9,7	9,7
Usaldus riiklike ja avalike institutsioonide vastu	9,7	9,9	↘3	9,5	9,5
Valitsuse sotsiaalsed kohustused	9,7	9,6	↑0,2	↘2	↘,4
Valitsuse majanduslikud kohustused	10,1	↘7	↑0,9	↘4	↘,6

Tabel 6.7. Hoiakute erinevused kooli asukoha ja õppekeele järgi (skaalade keskväärtused) Märkatav erinevus Eesti keskmisest on tähistatud kolmnurgaga.

Vene õppekeele koolide skaalaväärtused kõiguvad enam kui eesti linna ja maakoolides. Kolmel skaalal on selles kihis keskväärtused kõrgemad rahvusvahelisest keskmisest (10,0) ja neljal juhul Eesti keskmisest. Vene koolide õpilased omavad keskmisest positiivsemaid hoiakuid immigrantide suhtes, toetavad tugevamat riiki ja mittekonventsionaalse kodakondsuse mudelit.

Eesti linna- ja maakoolid sarnanevad omavahel rohkem kui eesti ja vene linnakoolid. Eesti koolidel nii linnas kui maal on keskmisest kõrgemad positiivsed hoiakud oma kodumaa suhtes, samuti naiste õiguste suhtes. Madalaima toetusega skaalaks osutus nii linnas kui maal mittekonventsionaalne kodakondsus. Kõigi eesti koolide (sj. ka segakoolide eesti klasside) puhul jäid kõikide skaalade väärtused alla rahvusvaheliselt määratud 10,0 keskpunkti.

Kokkuvõtteks tuleb niisiis tõdeda, et **rahvustunne on olulisem hoiakute mõjutaja kui kooli asukoht.**

IEA uuringu andmebaas võimaldas ka analüüsida, millist mõju avaldab hoiakutele teadmiste tase. Selleks võrdlesime hoiakute skaalaväärtusi erineva saavutustasemega õpilastel. Selgus, et **teadmiste mõju hoiakutele sõltub hoiaku objektist. Tugevaim**

mõju ilmnes hoiakutes naiste võrdõiguslikkuse suhtes. Kõrgeima saavutustasemega (I tasemegrupp) õpilaste skaala keskväärtuseks oli 10,2, madalaima IV tasemegrupi õpilastel aga vaid 8,9.¹³ Üpris suur on erinevus tugevamate ja nõrgemate õpilaste vahel ka suhtumises valitsuse sotsiaalsetesse kohustustesse, samas kui hoiakud valitsuse majanduslike kohustuste skaala erinevad vähe. **Teadmiste tase ei avalda märkimisväärset mõju noorte kodanikuideaalile, usaldusele institutsioonide vastu ning patriootilistele tunnetele.** Mittekonventsionaalse kodakondsuse skaala on ainus, kus I tasemegrupi skaalaväärtus pole kõige kõrgem, erinevused tasemegruppide vahel moodustavad vaid 0,1 skaalapunkti.

Teiseks analüüsiobjektiks valisime õpilaste käitumismallide ja tema hoiakute vahelise seose. Sõltumatute muutujatena kasutasime tunnuseid küsimustiku isikuandmete blokist, mis puudutasid organisatsioonides osalemiseks, sõpradega tänaval uitamiseks ja telerivaatamiseks kulutatavat aega. (tabel 6.8.). **Kõige irrelevantsemaks hoiakute mõjutajaks osutus organisatsiooniline aktiivsus.** Mitte ükski 11 skaalast ei näidanud olulist hoiakute erinevust õpilastel, kes ei osale üldse ringides, klubides või õpilasorganites võrreldes nendega, kes tegelevad sellega paar korda kuus, paar korda nädalas, või pea iga päev.

Telerivaatamiseks kulutatud aeg mõjutab hoiakuid mõnel määral. Üldise trendina paistab silma, et hoiakute väärtused skaalal on madalamad kahes äärmusgrupis - neil, kes üldse ei vaata telerit ja neil, kes kulutavad selleks üle 5 tunni koolipäevas. Grupp, kelle telerivaatamisele minev aeg jääb alla 1 tunni päevas, paistab seevastu silma teistest kõrgemate skaalaväärtustega suhtumises koolidemokraatiasse. Ilmselt kuuluvad siia õpilased, kes on klassivälises tegevuses aktiivsed, mistõttu teleri vaatamiseks lihtsalt ei jätku aega.

Arvestatavaks hoiakute mõjutajaks osutusid mitteformaalsed vaba aja veetmise mustrid. Õpilased, kes pea iga päev hulguvad sõpradega ringi (sj. ka hilja õhtul), on mitmetel skaaladel madalaima keskväärtusega. Meenutagem, et sama tunnus andis negatiivse korrelatsiooni ka saavutustasemega. Mida enam tänaval ollakse, seda

¹³ Poiste ja tüdrukute osakaal kõigis tasemegruppides on enam-vähem võrdne, erinevus max.3,7%.

madalam on usaldus institutsioonide vastu, toetus naiste õigustele ja konventsionaalse kodakondsuse mudelile, samuti patriootilised tunded.¹⁴ Märkimist väärib suur vahe (0,4-0,5 skaalapunkti) suhtumises osalusse koolielus. Need õpilased, kes viibivad neljal ja enamal õhtul nädalas hilja väljas, usuvad teistest märksa vähem osalusvõimalustesse koolis ja hindavad madalamalt klassikliima avatust. Seega võib siin rääkida kategooriast, kelle hoiakutesse on tekkinud antisotsiaalsuse tunnused.

7. Õpilaste realiseeritud ja planeeritav kodanikuosalus

Noortel, kes pole veel hääleõiguslikud, on võimalused poliitiliseks osaluseks piiratud. See asjaolu tingib ka analüüsi spetsiifika. Esiteks, poliitilise käitumise vorme tuleb analüüsida peamiselt hoiakute kaudu, küsides, mida noored täiskasvanud kodanikena teeksid? Teiseks, analüüsi on mõttekas kaasata ka n.ö. pro-poliitilised rohujuuretasandi osaluse vormid. Poliitikale tunnuslik institutsionaalne raamistatus ja bürokraatia on neile käitumisvormidele vähem iseloomulik, kuid samas on need muutunud nüüdisaegse kodanikukultuuri loomulikuks osaks. Sellised käitumisvormid seonduvad eeskätt erinevate kodanikualgatuste- ja organisatsioonidega.

Arvestades noorte kodanikuosaluse uurimise spetsiifikat ning IEA andmebaasi võimalusi, analüüsime noorte planeeritava kodanikukäitumise vastavust nende kodanikuideaalile ning võrdleme hoiakuid passiivsete ja aktiivsete käitumisvormide suhtes. Kool kui demokraatia keskkond pälvib alajaotuses 8.3. omaette analüüsi, sest see aitab mõista noorte hoiakuid ka teiste sotsiaalse kaasatuse vormide suhtes. IEA uuringu tulemustest selgus, et riigid, kus usk osalusvõimalustesse koolielus oli kõrge, omasid kõrgemaid väärtusi ka kodakondsuse ning oodatava poliitilise aktiivsuse skaaladel (Torney-Purta, Lehmann et al., 2001, 135).

¹⁴ 82% vene linnakoolide õpilastest veedab vähemalt korra nädalas õhtu kodust väljas. Seetõttu võib eeldada, et selles grupis on ülekaalus venekeelsete koolide õpilased, mis samuti mõjutab hoiakute iseloomu.

7.1. Poliitilise osaluse aktiivsed ja passiivsed vormid

Mitmete poliitilise käitumise jaotuste hulgast valisime aktiivse ja passiivse osaluse klassifikatsiooni. Aktiivsete käitumisvormide alla võib liigitada niisugused, mis eeldavad indiviidilt omapoolset initsiatiivi (näiteks kirjutada artikkel ajalehte, seada oma kandidatuur üles valimistel), passiivsete käitumisvormide puhul on olemasolevate poliitiliste teenuste tarbimine tunnuslikum kui lisaväärtuse loomine või endapoolne initsiatiiv. Siia kuuluvad näiteks kursisolek poliitikaga ja hääletamine valimistel.

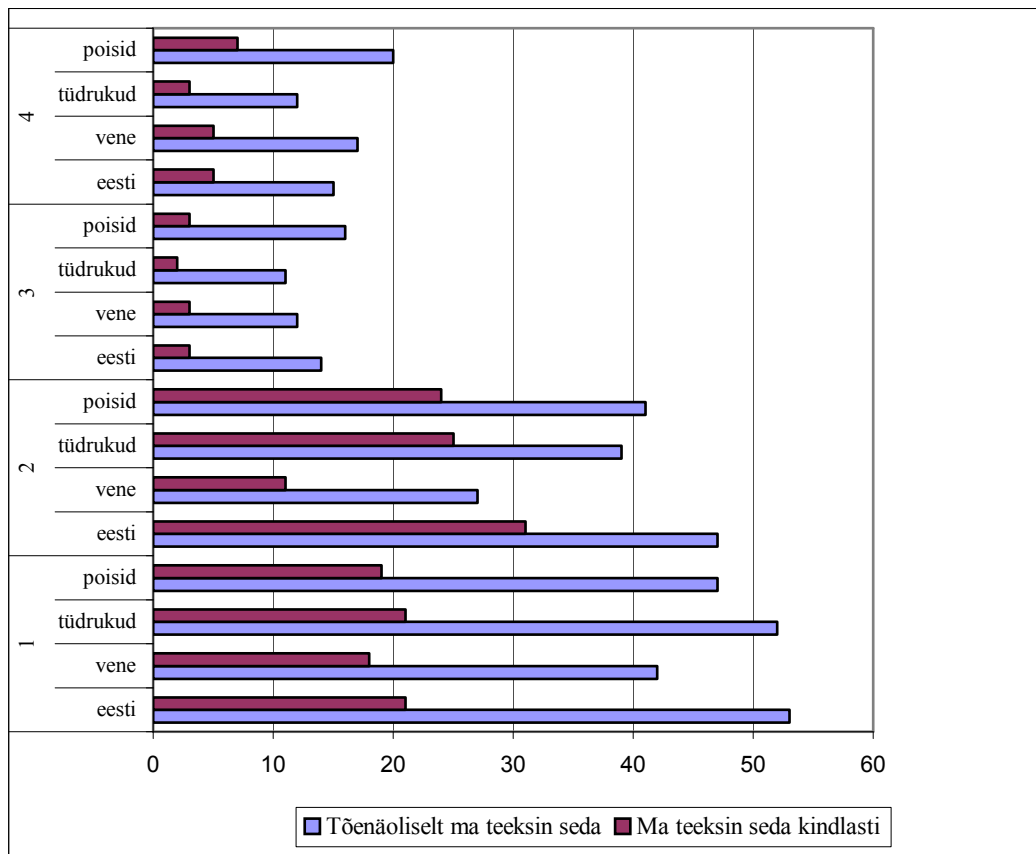
Ootuspäraselt oli **toetus passiivsetele käitumisvormidele tugevam**. Näiteks arvas 69% vastajaist, et nad tõenäoliselt hääletaksid parlamendivalimistel, samas kui enda kandidatuuri oli valmis üles seadma vaid 21%. Silma paistis seegi, et aktiivsust eeldavas käitumises oli nende osakaal, kes arvasid et nad “teeksid seda kindlasti” väga väike –

3-5%. Eeldades, et käitumisvalmiduse niisugused mustrid on tingitud Eesti poliitilise kultuuri üldisest vaoshoitud iseloomust, huvitasid meid siiski ka valimi sisesed erinevused. Kas respondentide rahvus/õppekeel, sugu või kodanikukompetentsuse tase mõjutavad suhtumist aktiivsetesse ja passiivsetesse käitumisvormidesse?

Saavutustasemete analüüs näitas, et kõrgema teadmiste tasemega õpilased on märksa enam orienteeritud hankima enne valimisi infot kandidaatide kohta ja osalema hääletamisel. (Erinevus I (kõrgeima) ja IV (madalaima) tasemegrupi vahel 24%). Samas polnud aktiivsete käitumisvormide puhul erinevused tasemegruppide vahel kuigi olulised. Nii arvas võrdselt 17% I ja 17% IV tasemegrupi õpilastest, et nad kandideeriksid valla/linna volikokku. **Niisiis osutub kodanikukompetentsus spetsiifiliseks determinandiks, mõjutades suhtumist passiivsetesse, kuid mitte aktiivsetesse käitumisvormidesse.**

Soo- ja rahvustunnuse mõju aktiivsete või passiivsete käitumisvormide eelistamisele illustreerib joonis 7.1. Ka nende sõltumatute muutujate analüüs kinnitab noorte tugevamat toetust passiivsetele käitumisvormidele. Konkreetsete käitumisvormide

osas on aga muutujate mõju erinev. Kandideerimisel valla/linna volikokku on eestlaste ja venelaste hoiakud sarnased, samas kui poisid on aktiivse valimisõiguse kasutamisele enam häälestatud kui tüdrukud. Hääletamine valimistel diferentseerib hoiakuid nii rahvuse kui ka soo tunnuse põhjal. Seega, analoogiliselt tasemegruppide põhjal tehtud analüüsile, avaldavad ka sugu ja rahvus aktiivsetele ja passiivsetele käitumisvormidele erinevat mõju. **Aktiivsete käitumisvormide puhul on tugevaimaks mõjuriks sootunnus (poiste käitumisvalmidus kõrgem), passiivsete käitumisvormide puhul on tugevaimaks mõjuriks rahvustunnus (eestlaste käitumisvalmidus kõrgem).**

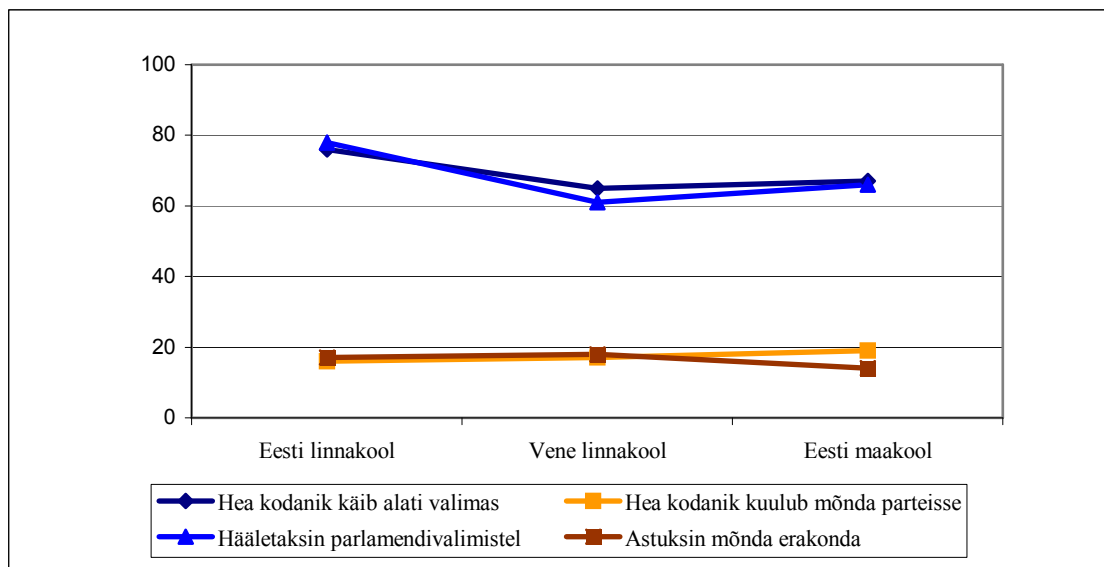

Joonis 7.1. Suhtumine aktiivsetesse (3,4) ja passiivsetesse (1,2) käitumisvormidesse sõltuvalt vastajate soost ja õppekeelest (%)

“Täiskasvanuna ma “...hääletaksin parlamendivalimistel” = 1, “...hangiksin informatsiooni kandidaatide kohta, enne kui valimistel hääletada” = 2; “...kirjutaksin ajalehele sotsiaalistest või poliitilistest probleemidest” = 3; “...kandideeriksin valla/linna volikokku” = 4.

7.2. Planeeritav käitumine ja kodanikuideaal

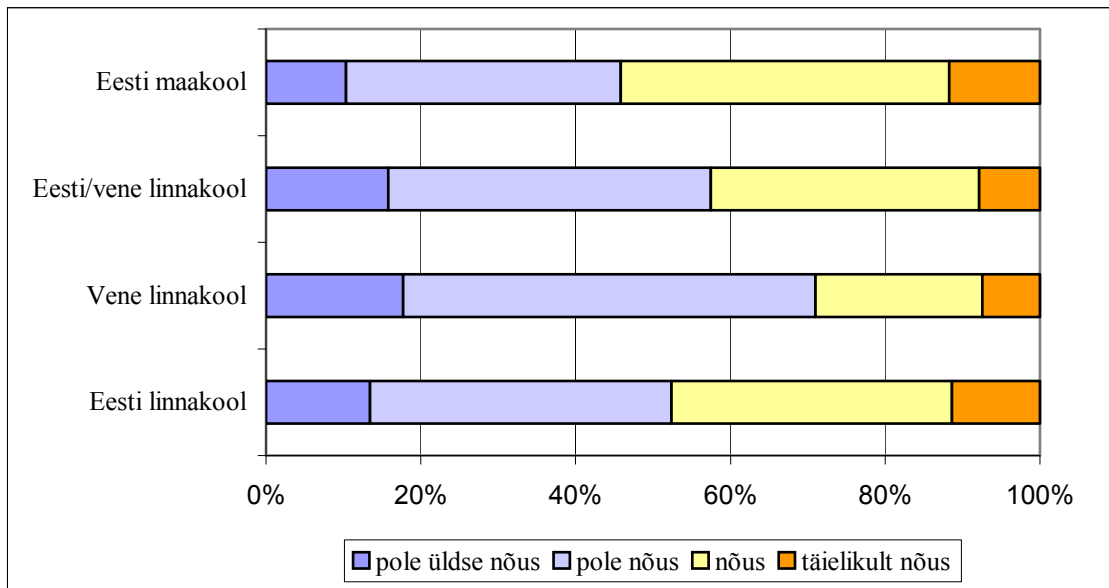
Poliitilise sotsialiseerimise teooria kasutab kasvatusprotsessi analüüsimiseks sotsiaalse samastumise ja rollivõtmise kontseptsioone (Dawson, Prewitt, 1969). Kasutades IEA uuringu andmebaasi püüdsime hinnata, kuidas 14-aastased samastavad end nende poolt defineeritud kodanikuideaaliga. Analüüsisime seda kahe hoiakuobjekti – osavõtt valimistest ja kuulumine erakonda – põhjal. Analüüsi tulemusel **selgus noorte kodanikuideaali ja nende poolt planeeritava isikliku käitumise harmoonia**. Neid karakteristikuid, mida teismelised pidasid tähtsaks korralikule kodanikule, arvasid nad tulevikus kuuluvat ka iseendale. Sama tendentsi joonestus negatiivselt hinnatud kodanikuomaduste puhul. Erakondlik kuuluvus ei ole enamiku noorte meelest hea kodaniku kohustuslik atribuut, nii ei näe ka 71% neist ennast erakonna liikmena.

Joonis 7.2. Noorte hoiakud kodanikuideaali ja enda käitumise suhtes täiskasvanud kodanikuna (% vastajaist)

Joonis 7.2. Illustreerib samastumist kodanikuideaaliga implitsiitsete kihtide lõikes. Hoiakud erakondliku kuuluvuse osas ei erine kooli asukoha ega õppekeele tunnuse alusel. Suhtumine hääletamisse kui poliitilise osaluse vormi on seevastu vene koolidel mõnevõrra madalam kui eesti linna- ja maakoolidel. See on seletatav mikrotasandi mõjuritega. Paljude mitte-eestlastest laste vanemad ei oma veel täielikku hääleõigust, sama kehtib ka nende õpetajate kohta. Nagu küsitlusest selgus, arvab 71% vene koolide VIII klasside õpilastest, et nad pole “koolis õppinud aru saama, et hääletamine valimistel on tähtis” (Eesti keskmine 57%). (Joonis 7.3.) Meenutagem, et ka valimisalaste teadmiste ja oskuste tase jäi vene koolides madalamaks vabariigi keskmisest. Nii ei toeta mikrotasandi peamised sotsialiseerimiskullerid – kool ja perekond – valimiskäitumise tähtsuse mõistmist ühegi kodanikukultuuri komponendi tasandil.

Siiski on oluline rõhutada, et valimiskäitumine moodustab erandliku ühiku, domineerivaks trendiks on ikkagi kihtidevaheline sarnasus ning kodanikuideaali ja isikliku planeeritava käitumise harmoonia.

Joonis 7.2. “Koolis olen ma õppinud aru saama, et hääletamine valimistel on tähtis”

(% vastajaist)

7.3. Noorte kaasatus kodanikualgatusse

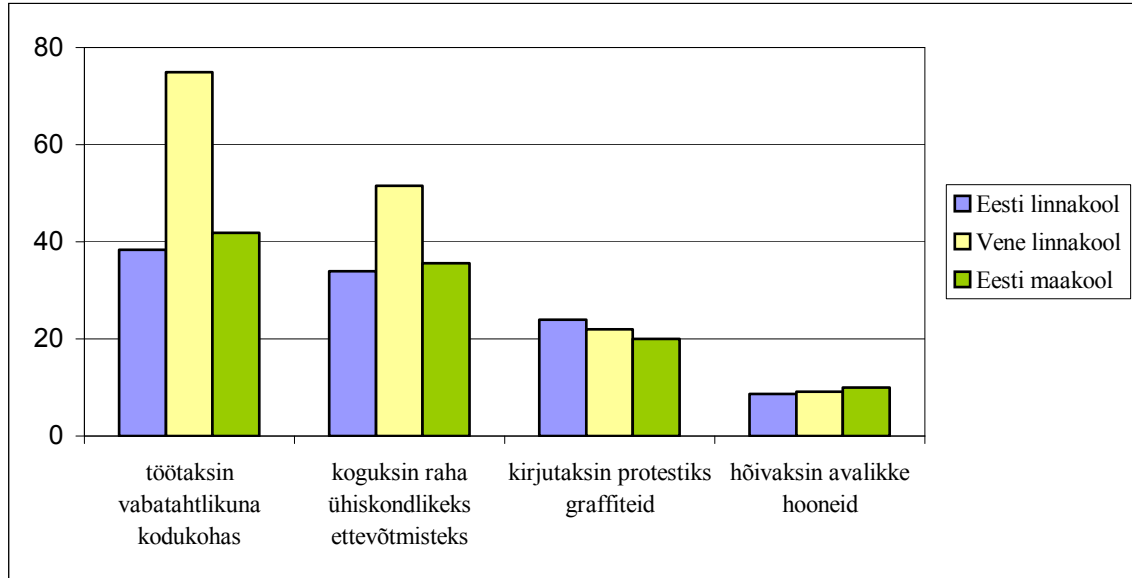
Lisaks planeeritavale poliitilisele osalusele uuriti ka noorte suhtumist erinevatesse kodanikualgatusse vormidesse. Küsimustiku täitjatel paluti väljendada 4 pallilisel skaalal oma osaluse tõenäosust heategevuslikes ja illegaalsetes aktsioonides lähema viie aasta jooksul. Üle kolmandiku Eesti teismelistest arvab, et nad osaleksid heategevuslikus raha või toetusallkirjade kogumises. Rahvusvahelises võrdluses on need näitajad mõnevõrra madalamad keskmisest, kuid lähedased Soome, Rootsi, Slovakkia, Sloveenia, Leedu ja Ungariga. (tabel 7.1.)

	rahvusvaheline	Soome	Rootsi	Sloveenia	Leedu	Venemaa	Eesti
kogusin raha ühiskondlikeks ettevõtmisteks	59	45	42	68	49	56	41
kirjutaksin protestiks graffiteid	18	10	12	18	15	23	22
blokeeriksin liikluse	15	5	9	12	13	13	12
hõivaksin avalikke hooneid	14	8	10	12	10	9	9

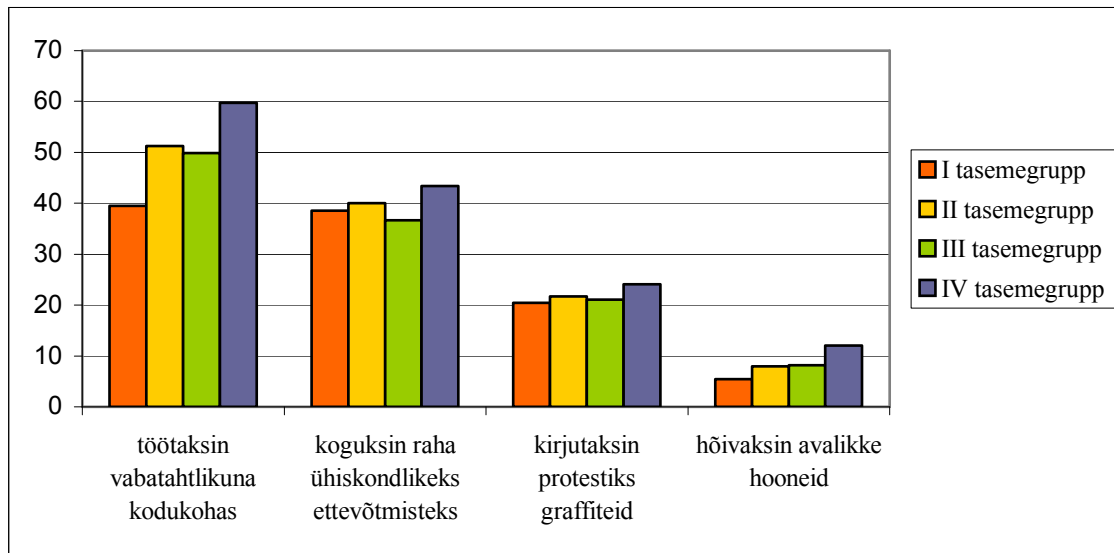
Tabel 7.1. Teismeliste osakaal valitud riikides, kes lähima viie aasta jooksul tõenäoselt osaleksid toodud käitumisvormides (%)

Eesti valimi puhul analüüsisime hoiakute võimalikku erinevust peamiste implitsiitsete kihtide ja tasemegruppide alusel. Selgus, et vene koolide õpilased on ligi kaks korda enam valmis töötama vabatahtlikena, et abistada kodukohas elavaid inimesi ning koguma raha ühiskondlikult vajalike ettevõtmiste jaoks. (joonis 7.3.). Samuti selgus, et need

õpilased, kelle kodanikuteadmiste ja –oskuste tase on madalam (IV tasemegrupp) on tunduvalt enam orienteeritud aktiivsele osalusele heategevuslikes üritustes (joonis 7.4.)

Joonis 7.3. Õpilaste osakaal, kes lähema viie aasta jooksul “tõenäoliselt” või “kindlasti” osaleks toodud tegevustes (% implitsiitset kihist)

Joonis 7.4. Õpilaste osakaal, kes lähema viie aasta jooksul osaleks “tõenäoliselt” või “kindlasti” nimetatud tegevustes (% tasemegrupist)

Kuna tegu oli väga erinevaid poliitilisi kultuure hõlmava uuringuga, siis küsiti ka noorte valmisolekut astuda illegaalsesse protestiaiksioonidesse – joonistada graffiteid, blokeerida liiklust või hõivata avalikke hooneid. Enamikes riikides jäi toetus niisugustele osalusvormidele 15% piirimaile, vaid Tšiilis, Kreekas ja Küprosel arvas 30-40% teismelistest end nendes tegevustes kaasa löövat. Kõikides riikides olid poisid tunduvalt enam valmis illegaalses protestiaiksioonides osalema kui tüdrukud.

Eestis ei erinenud vene ja eesti, või linna- ja maakoolide suhtumine illegaalsesse protestiaiksioonidesse. 20-24% on valmis kirjutama seintele protestilauseid, 8-10% on valmis protesti märgiks hõivama avalikke hooneid või blokeerima liiklust. Tasemegruppide lõikes võis näha kerget toetuse tõusu tasemegruppide alanedes. Nii oli madalaima (IV) tasemegruppi õpilastest 12% valmis okupeerima hooneid, kõrgeimas (I) tasemegrupis oli selliseid vastajaid 5%.

7.4. Kokkuvõtteks

Eesti noored pooldavad mõõdukat poliitilist osalust. Kõige enam on nad valmis osalema valimistel, kuid väga vähesed näevad ennast kandideerimas volikokku või astumas mõnda erakond. Valmidus lüüa kaasa kohalikus elus jäi tervikuna suhteliselt tagasihoidlikuks, kuid vene koolide õpilased demonstreerisid märgatavalt kõrgemat sotsiaalset vastutustunnet. Illegaalsed protestikäitumise vormid ei pälvi 14-aastaste toetust.

Tehtud analüüs kinnitas arvamust, et **hoiakute ja käitumisvalmiduse vahel eksisteerib tugev otsene seos**. Demokraatiaga seonduvate **teadmiste ning käitumise seos on komplitseeritum**. Kõrgem teadmiste tase tõstis pooldavaid hoiakuid passiivsete, kuid mitte aktiivsete käitumisvormide suhtes. Praeguseks läbi viidud analüüs ei luba teha lõplikku järeldust kooli demokraatliku sisekliima ja õpilaste kognitiivse kompetentsuse korrelatsiooni kohta.

Sotsiaalse keskkonna mõju avaldus tugevamalt koolisest osalusvormide puhul. Maakoolides anti koolidemokraatiale kõrgeimad, vene linnakoolides aga madalaimad hinnangud. Koolivälise poliitilise osaluse planeerimisel vene ja eesti õpilaste hoiakutes märgatavat vahet polnud, välja arvatud hoiakud info hankimise osas. See erinevus on seletatav vene koolide õpilaste teistsuguste infotarbimise mustritega – vaid vähestel neist on kodus ajalehed, ka telerivaatamiseks kulutavad nad eestlastest vähem aega.

Tervikuna võib Eesti kooliõpilaste poliitilise kultuuri käitumuslikku komponenti pidada kõige tugevamaks. Ka erinevused eesti ja vene koolide õpilaste vahel on siin väiksemad võrreldes hoiakute ja teadmiste-oskuste tasemega.

8. Kool – õpetajad – õpilased kui kodanikuõpetuse võrgustik

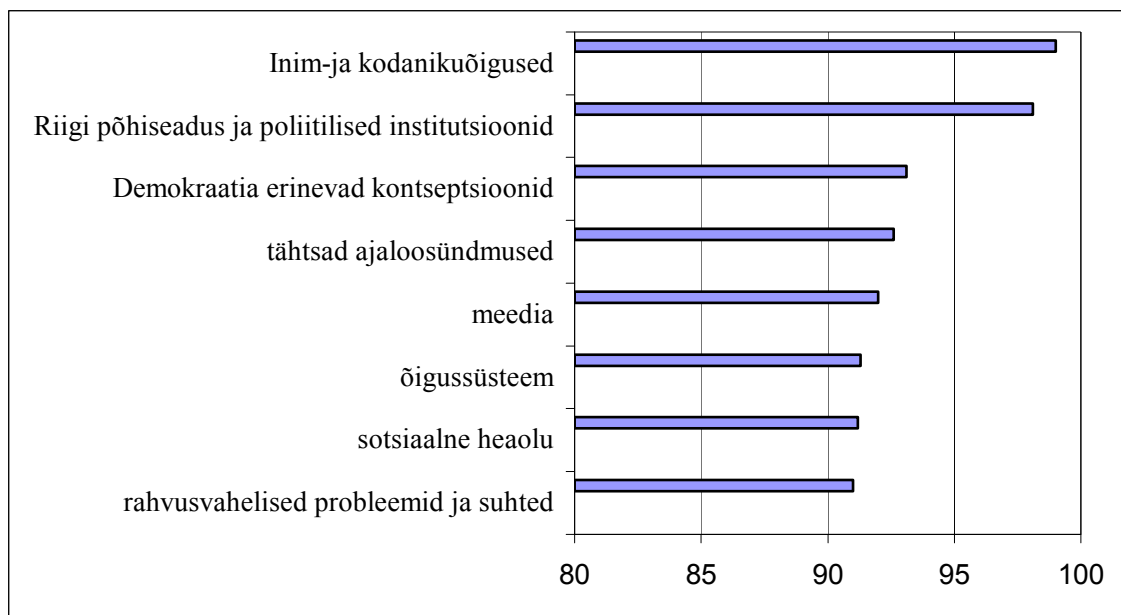
8.1. Eesti kodanikuõpetus rahvusvahelisel foonil

IEA uuringu konstrueerimise esimeses faasis pöörati suurt tähelepanu kodanikuõpetuse mõiste ja sisu defineerimisele. Nagu enamikes sotsiaalainetes, nii on ka kodanikuõpetuses aine sisu riikidevahelises ulatuses märksa enam diferentseeritud kui reaal- või loodusteadustes. Uuringu II faasis, mil toimus küsitlus, püüti õpetajate kaudu saada täiendavat teavet selle kohta, mida ja kuidas erinevates maades kodanikuõpetuses õpetatakse. Saadud andmete analüüsimine osutus komplitseerituks just kodanikuõpetuse suure variatiivsuse tõttu erinevates haridussüsteemides. Siinkohal on oluline märkida, et õpetajate valim ei olnud esindusvalim, siia kuulus iga testitud klassi kohta 3 õpetajat, kes andsid selles klassis mingit ainet. Keskmiselt sisestati ühe riigi kohta andmebaasi umbes 300 õpetaja vastused (Eestist 305 õpetajat).

Riigid erinevad üksteisest selle poolest, milline on **kodanikuõpetuse koht õppekavas**. Kõik osalejad pidasid kodanikuõpetust oluliseks nii laste kasvatamise kui ühiskonna seisukohalt. Samas ei valitsenud küsitletud õpetajate seas konsensust selles, kas kodanikuõpetus peaks olema eraldi õppeaine. Tugevam toetus kodanikuõpetusele kui ainele anti Tsehhis, Eestis, Kreekas, Leedus, Poolas, Rumeenias, Venemaal ja Slovakkias. Väga vähe toetust leidis see seiskoht Taani ja Norra õpetajate seas, aga ka Sveitsis ja Rootsis. Ilmselt mängivad siin riigi haridustraditsioonid arvamuse kujundamisel määravat rolli. Kõige vähem toetasid õpetajad ideed, et kodanikuõpetus võiks olla õppekavaväline tegevus.

Enamikes riikides puhul võis välja tuua mingi teise õppeaine, mis on kodanikuõpetusega tihedalt seotud nii õpetajaskonna kui temaatika poolest. Ühes maades grupis, kuhu võib asetada ka Eesti, on kodanikuõpetus seotud ajalooa. Teistes maades on kodanikuõpetusele lähim aine usuõpetus/ eetika (Leedu, Belgia, Norra, Rootsi, Kreeka, Küpros). Ka emakeeleõpetajad mängivad mitmel pool olulist rolli kodanikuõpetuse edendamisel.

Kodanikuõpetuse sisu väiksem standardiseeritus ja ettemääratus jätab õpetajatele suurema vabaduse õpetatavate **teemade valikul**. IEA küsitlusest ilmnes, et need teemad, mis on õpetajate silmis olulised, leiavad ka tundides suuremat tähelepanu. Kõikide osalenud maade keskvaartuse alusel pidasid õpetajad tähtsamateks teemadeks inim- ja kodanikuõigusi, oma maa ajalugu, keskkonnaprobleeme. Vähem oluliseks peeti rahvusvaheliste organisatsioonide ja ametiühingute tundmist, samuti majanduslike ja

sotsiaalse heaolu probleemide käsitlemist. Kahe esimese teema käsitlemisel on Eesti õpetajad sama meelt, majandus ja eriti sotsiaalse heaolu probleemid on nende arvates tunduvalt olulisemad kui seda näitab rahvusvaheline statistika (joonis 8.1).

Joonis 8.1. Teemad, mida Eesti ajaloo- ja kodanikuõpetuse õpetajad (N=105) pidasid tähtsamateks (% vastajatest)

Õpetamismeetodite hulgast, mille kasutussagedust küsimustiku täitjatel paluti hinnata, osutusid enamlevinuks õpetajakesksed meetodid. Valdavalt kuuluvad õpilased õpetaja seletusi, töötavad õpiku ja töövihikuga. Vähem kasutatakse rollimänge ja projektide sooritamist. Eesti õpetajad ei erinenud siin rahvusvahelistest keskväärtustest märgatavalt. Kõige harvemini leiab nende poolt rakendamist projektitöö metoodika. Samas ei selgunud, et töö õpikuga või loengupidamine domineeriks selgelt aktiivsete õppemeetodite üle.

Hindamisviisides kujunes valitsevaks trendiks jällegi variatiivsus. Ükski küsimustikus pakutud hindamisviisidest ei kogunud rahvusvaheliselt ülekaalu, õpilasi hinnatakse nii kirjalike esseele kui suuliste vastuste põhjal. Skandinaaviamaades anti selge eelistus esseele, Rumeenias ja Venemaal aga valikvastustega testidele. Eesti õpetajatel selget eelistust polnud.

Loomulikult on kõikjal kodanikuõpetuses ka oma probleemid. Ilmnes, et enamikes maades pole õpetajate arvates ühiskondlikku konsensust kodanikuõpetuse aine sisus. Eesti arvasid niimoodi 74% küsitletud õpilaste õpetajad¹⁵. Sellises olukorras peetakse autoriteetseimaks tugipunktiks riiklikku õppekava, milles lähtudes õppetegevust korraldatakse (Eestis on 81% uuritud laste õpetajad seda meelt).

Huvitavad tulemused saadi siis kui võrreldi õpetajate hinnanguid sellele, millele peaks kodanikuõpetuses rõhku panema ja millele realselt rõhku pannakse. Enamik õpetajaid leiab, et kriitiline mõtlemine, väärtuskasvatus ja õpilaste aktiivne osalemine

¹⁵ Õpetajate valim pole representatiivne ning selle eesmärgiks on pakkuda taustateavet küsitletud laste õpikeskkonna kohta. Seepärast on rahvusvahelises raportis õpetajate andmed esitatud kaalutuna õpilaste

peaksid olema palju enam rõhutatud kui need tegelikult on. Kuigi teadmiste edastamist ei peaks õpetajate meelest väga rõhutama, on see siiski domineeriv kõikides maades.

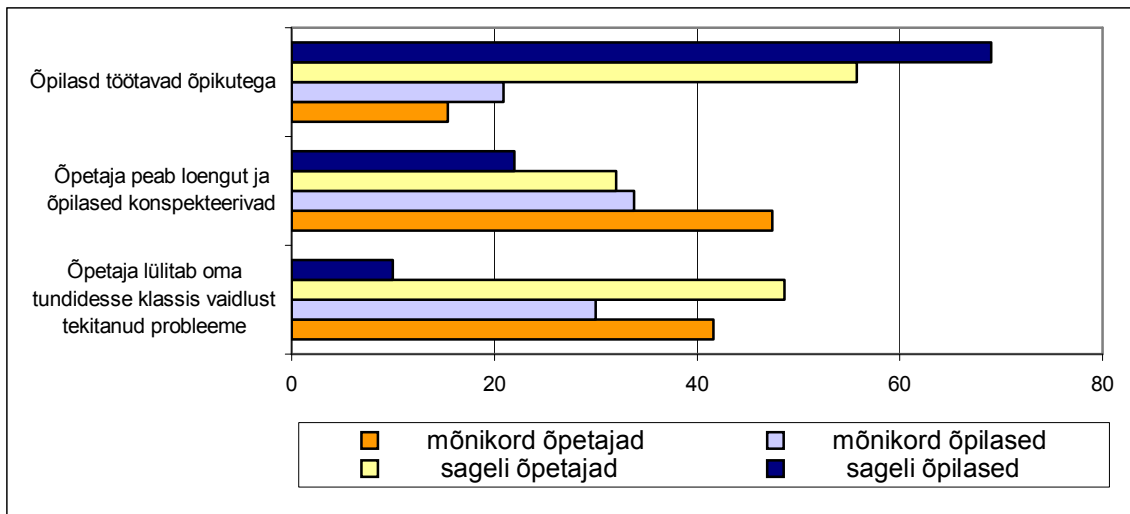
Vaatamata suurele variatiivsusele nii õpetajaskonna parameetrites, kodanikuõpetuse kohas ja sisus võib siiski tõdeda, et teemade ja õpetamismetoodika osas valitseb arvestatav konsensus. Eesti õpetajate statistilised näitajad ei hälbi rahvusvahelistest keskväärtustest ja trendidest märkimisväärselt. Eesti kodanikuõpetus on kõrvutatav analoogilise ainega paljudes maailma haridussüsteemides.

8.2. Õpilaste ja õpetajate vaatenurgad kodanikuõpetuse õpetamisele

Iga aine õpetamist saab vaadata kahest aspektist, õpetatava ja õpetaja poolt vaadatuna. Need vaatepunktid, mida peetakse oluliseks ja huvitavaks, võivad olla õpetajal ja õpetataval täiesti erinevad. Iga aine omandamine on seda efektiivsem, mida lähedasemad on mõlema poole sisukohad ja arusaamad käsitletavast. Õpetajale kuulub ühtlasi õpetamise roll, mille täitmisel tuleb tähtsustada ja huvitavaks muuta kogu läbitav aine. Nagu eelmises peatükis mainiti, valitses õpetajate seas konsensus teemade pingeritta seadmisel.(20 teemat). Sellegi poolest on väikeseid erinevusi ajaloo- ja kodanikuõpetuse ning teiste ainete õpetajate eelistustes(tabel 8.1). Inim- ja kodanikuõiguste ning Eesti Vabariigi põhiseaduse ja poliitiliste institutsioonide õppimist peavad kõik õpetajad esmatähtsateks. Samas tähtsuse järjestuses on veel järgmised teemad: tähtsad sündmused oma rahva ajaloos(5 koht), meedia(6 koht), majandusprobleemid(12 koht), propaganda ja manipulatsiooni oht(14 koht). Demokraatlikus ühiskonnas tähtsal kohal olev ametiühing leiab mainimist alles pingerea lõpus, mis näitab kuivõrd vähetähtsaks peetakse ametiühingute rolli meie ühiskonnas. Kõigi aineõpetajate peaaegu täielik konsensus kodanikuõpetuse teemade osas näitab kodanikuõpetuse aine tähtsuse ja vajalikkuse mõistmist kõikide õpetajate poolt.

osakaalule, keda nad õpetavad. Teisiti öeldes, antud protsent näitab, kui suurel osal uuringus osalenud õpilastest on nii- või teistsuguse hoiakuga õpetaja.

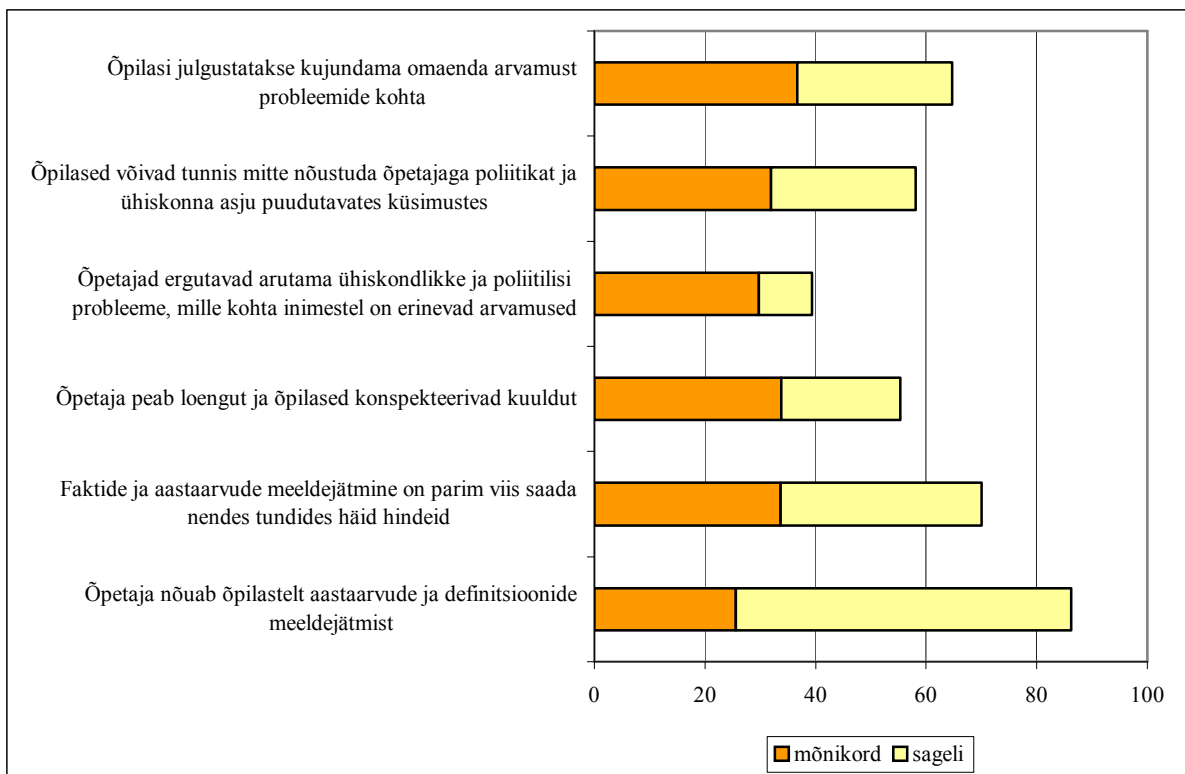
Vaadates aine õpetamise meetodikat(tundides kasutatavad õpitegevused)selgub, et õpetajad ja õpilased näevad asju erinevalt(joonis 8.2.).

Joonis 8.2. Tundides enamkasutatavad õpitegevused õpetaja ja õpilase poolt vaadatuna. (% vastajaist)

Kõige suurem erinevus tundides läbiviidava osas on klassis vaidlust tekitanud probleemide käsitlemine. Kui õpetajad arvavad, et tundides on käsitletud neid (91%), siis õpilaste arvates tehakse seda liialt vähe(40%). Tundides õpikutega töötamist esineb õpilaste meelest hoopis rohkem kui õpetajad seda arvavad(õpilased 90%, õpetajad 71%).

Järgnevate väidete analüüs annab täiendava pildi koolitundides toimuvast.

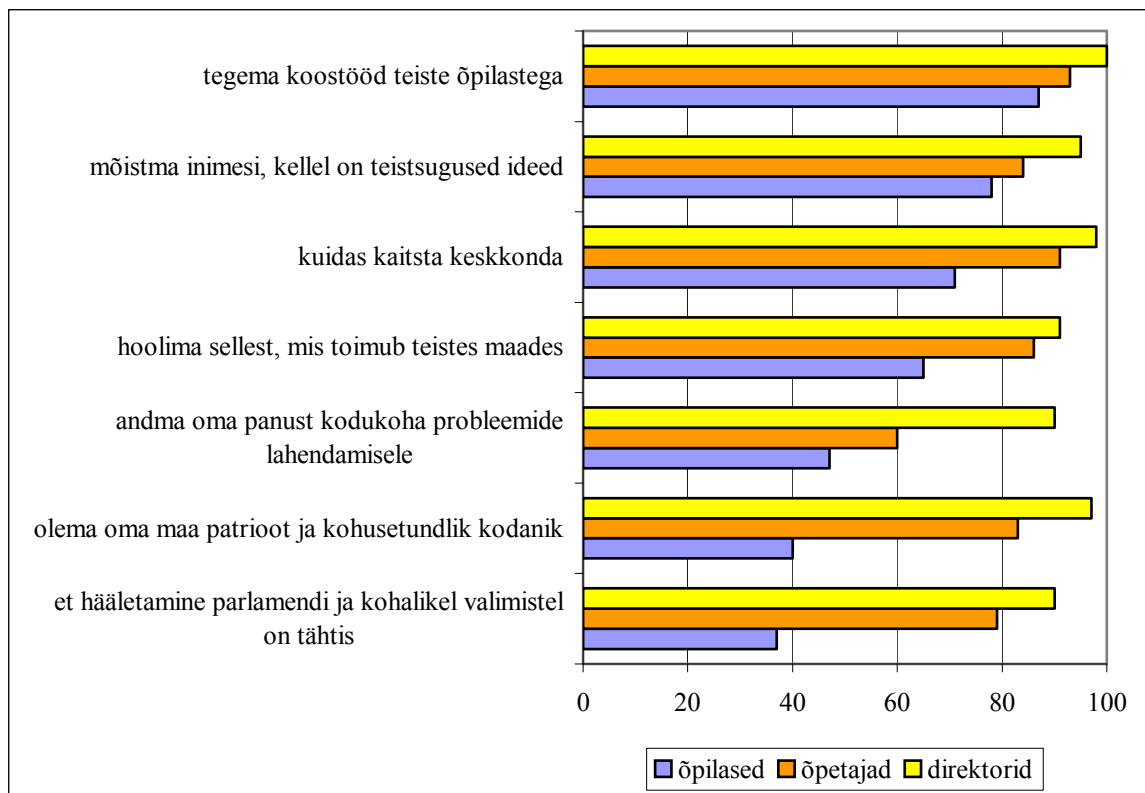

(joonis 8.3.)

Joonis 8.3. Koolitundides toimuv läbi õpilaste silmade.(%)

Joonisel 8.3. esitatud tegevused võib jagada pedagoogiliselt edumeelseteks meetoditeks(esimesed kolm tegevust) ja pedagoogiliselt konservatiivseteks(viimased kolm tegevust). Positiivne hinnang on antud tegevustele, mis arendavad õpilastes kriitilist mõtlemist ja isikliku arvamuse kujundamist, kuid mis ühtlasi nõuavad ka õpetajalt paremat tunni ettevalmistamist ja oma seisukohtade põhjendamise oskust. Kõige vähem julgevad õpetajad puudutada ühiskondlikke ja poliitilisi probleeme, mille suhtes eksisteerib arvamuste mitmekesisus. Analüüsi tulemusena võib väita, et kõige sagedamini nõutakse õpilastelt aastaarvude ja definitsioonide meeldejätmist, mis võib kodanikuõpetuse muuta ebahuvitavaks ja kuivaks aineks.

Mida õpilased koolis õpivad? Ka sellele küsimusele vastavad õpetajad ja

õpetatavad erinevalt(joonis 8.4.)

Joonis 8.4. Õpilase, õpetaja ja direktori arvamused sellest, mida õpilased on koolis õppinud(%vastajaist, kes olid väidetega “nõus” ja “täiesti nõus”)

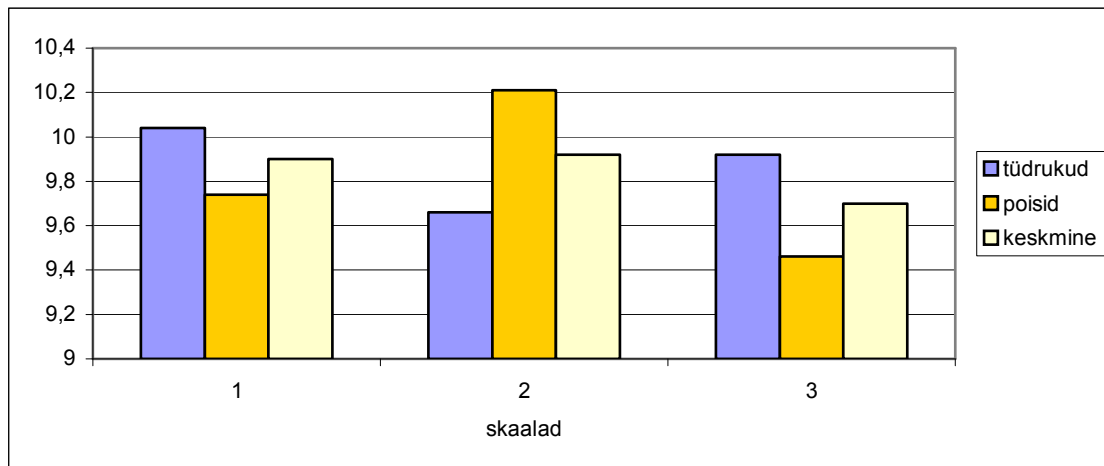
Kõige kõrgemalt hindavad õpingu tulemusi kooli direktorid, kelledest 94% on nõus ja täielikult nõus joonisel 8.4. esitatud väidetega. Kõrget hinnangut võib seletada sooviga selline tulemus saavutada, mille tulemusel reaalsust nähakse positiivses valguses. Realistlikumal seisukohal on eesti maakoolide direktorid, kellede nõustumise protsent mõnede väidete osas langeb alla 90%. Vene koolide direktorid on seevastu kõige idealistlikumad - nelja väitega seitsmest oli neist 100% nõus. Õpetajatest nõustub antud väidetega 82% ja õpilastest ainult 61% vastanuist. Madalaim väidetega nõustujate protsent on vene linnakoolides (51%), nendele järgnevad eesti linnakoolide õpilased (64%), kõige kõrgemalt hindavad koolis omandatud eesti maakoolide õpilased(70%). (tabel 8.2.)

	eesti linnakool			vene linnakool			eesti maakool		
	õpilane	õpetaja	direktor	õpilane	õpetaja	direktor	õpilane	õpetaja	direktor
Mõistma inimesi, kellel on teistsugused ideed	79	82	98	73	92	97	85	79	89
Tegema koostööd teiste õpilastega	92	92	100	78	96	100	93	94	100
Andma oma panust kodukoha probleemide lahendamisele	55	54	93	27	53	91	64	80	82
Olema oma maa patrioot ja kohusetundlik kodanik	45	82	95	26	83	100	50	86	96
Kuidas kaitsta keskkonda	71	89	95	65	86	100	83	100	100
Hoolima sellest, mis toimub teistes maades	64	82	90	66	93	100	68	85	86
Et hääletamine parlamendi ja kohalikel valimistel on tähtis	43	81	93	25	71	81	48	86	96

Tabel 8.2. Õpilase, õpetaja ja direktori arvamused sellest, mida õpilased on koolis õppinud koolitüüpide lõikes (% vastajaist, kes nõustusid väidetega “nõus” ja “täiesti nõus”)

8.3. Koolidemokraatia seis ja perspektiivid

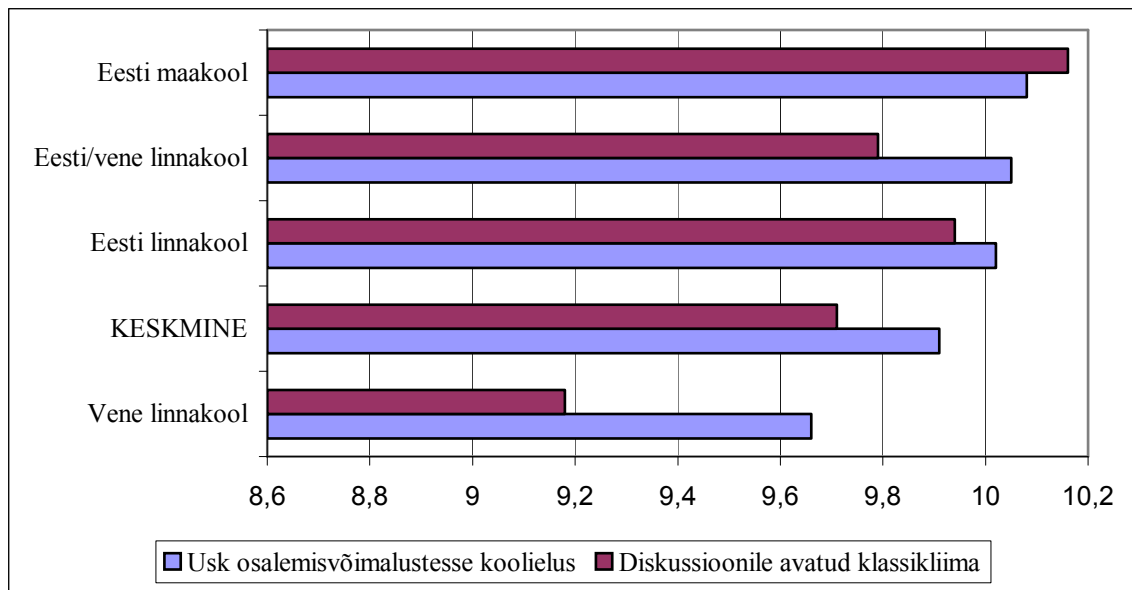
IEA 1971. aasta kodanikukasvatuse uuringu üheks põhijärelduseks oli tõdemus, et diskussioonidele avatud õhkkond klassis avaldab tugevat positiivset mõju õpilaste kodanikukompetentsusele ja demokraatlikele hoiakutele (Torney, Oppenheim, Farnen, 1975). IEA 1999a. instrument võimaldas analüüsida koolikeskkonna mõju kahel tasandil. Üks skaala mõötis õpilaste usku osalusvõimalustesse oma koolis. Siin tuli respondentidel 4-pallisel skaalal märkida, mil määral nad on nõus väidetega, et õpilaste ühistegevus ja organiseerumine muudaks koolielu paremaks. Teine, sama metodika järgi konstrueeritud skaala põhines 7 erineval väitel koolitundide korraldusest. Õpilastel tuli avaldada arvamust sellest, kuivõrd õpetajad respektierivad eriarvamusi ja õhutavad õpilasi algatama diskussioone. **Rahvusvahelistel skaaladel jäi Eesti suhteliselt keskväärtuse (10,0) lähedale** (usk osalusvõimalustesse - 9,9, avatud õhkkond tunnis – 9,7). Mõlemal juhul olid **tüdrukute hoiakud positiivsemad**. Jooniselt 8.5. nähtub, et poisid on enam orienteeritud n.ö. “tõelisele” poliitilisele aktiivsusele. Nad on tüdrukutest rohkem häälestatud sellele, et tulevikus astuda parteisse, kandideerida valimistel või kirjutada ajalehele.

Joonis 8.5. Poiste ja tüdrukute erinevused suhtumisel koolisisestesse ja koolivälistesse osaluse vormidesse (skaalade kesk väärtused)

Skaalad: 1 - usk osalusvõimalustesse koolis; 2 – oodatav poliitiline aktiivsus; 3 – diskussioonidele avatud klassikliima

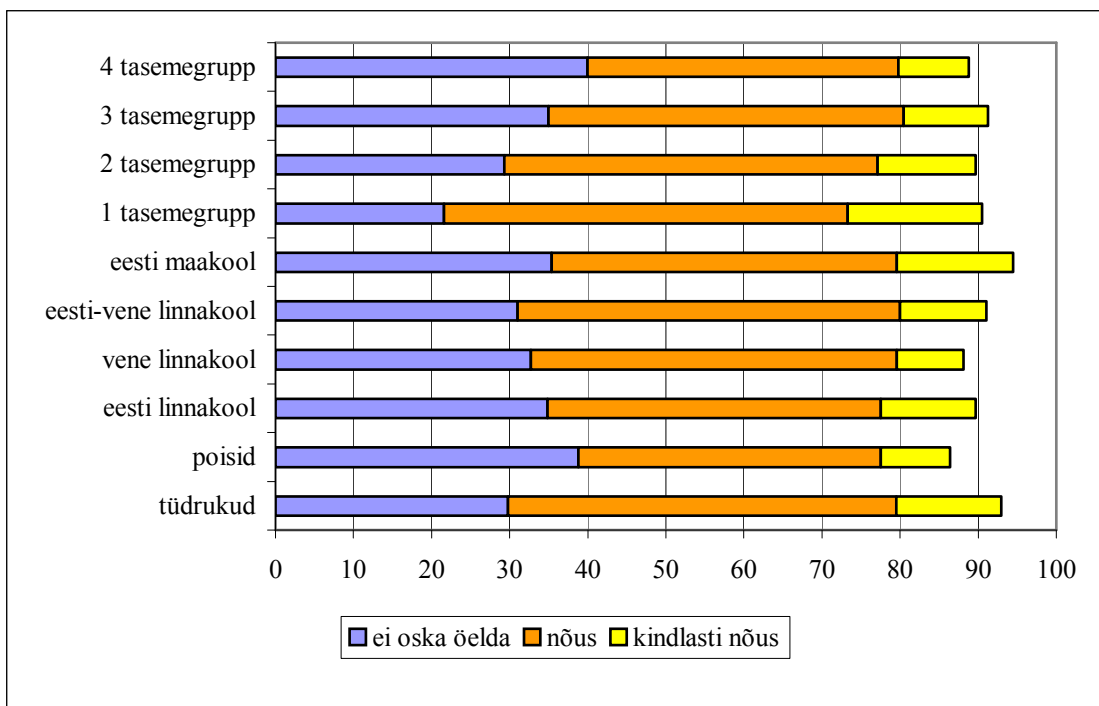
Analüüsidest kooli asukoha ja õppekeele mõju osalusvalmidusele, näeme hoiakutele analoogilist pilti. Erinevused vene ja eesti koolide vahel on suuremad kui eesti linna- ja maakoolide vahel. Eesti maakoolide õpilased usuvad teistest enam, et õpilased suudavad mõjutada koolis toimuvat, samuti hindavad nad kõige positiivsemalt tundides valitsevat õhkkonda. Need tulemused lähevad vastuollu IEA 1971 a. uuringu järeldustega (vt. ülal), kuna Eesti andmed ei kinnita kooli sisekliima positiivset mõju kodanikukompetentsusele ning hoiakutele. Maakoolides jäi teadmiste tase allapoole vabariigi keskmist, hoiakutes ületab vaid patriotismi skaala väärtus vabariigi keskmise. Siiski vajavad need seosed täiendavat testimist, kuivõrd vene koolide puhul näib see seos olevat valiidne. Nii osutus vene õppekeelega koolides oskuste tase madalamaks Eesti keskmisest, samuti on vene koolides antud märgatavalt madalam hinnang klassikliima avatusele (joonis 8.6.)

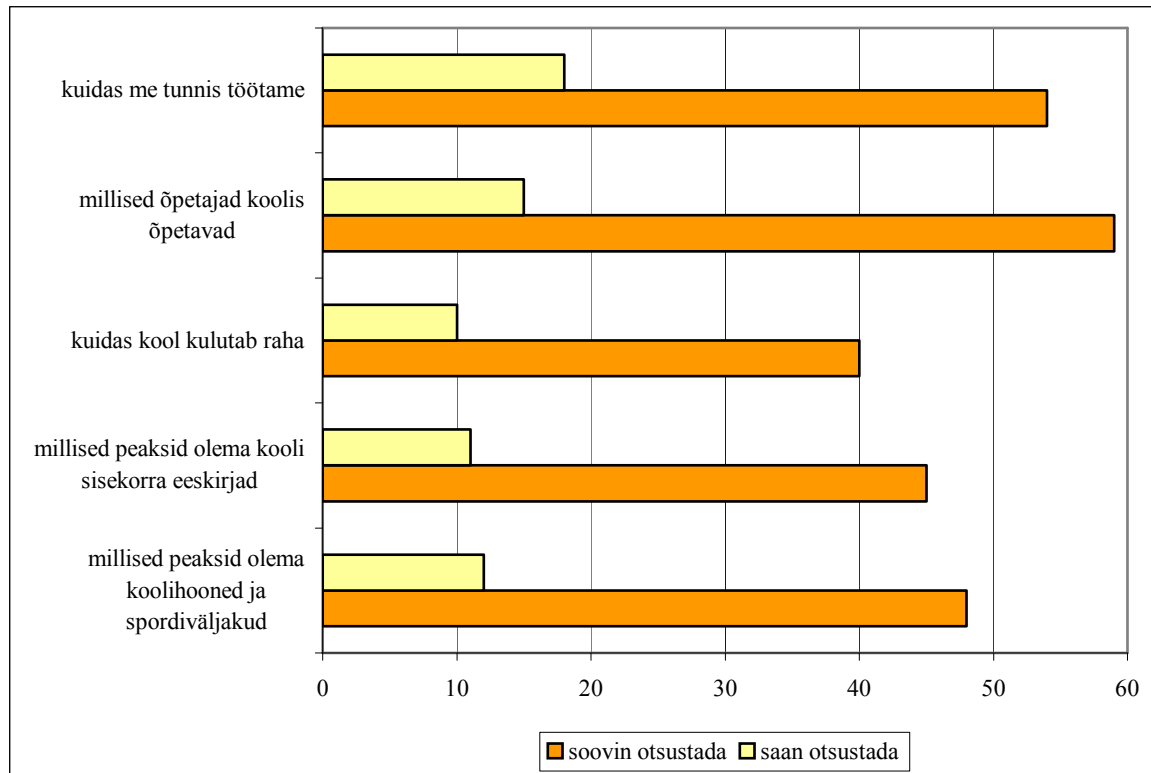
Joonis 8.6. Hoiakud koolisiseste osalusvõimaluste suhtes kooli asukoha ja õppekeele järgi (skaalade keskvaartused)

Koolidemokraatia seisumäärab ka õpilaste soov ja tegelik osalemine kooli või klassi õpilaskogu töös. Õpilaskogude töös osalemist pidas tähtsaks 56% küsitletutest, samas aga ei omanud selles osas seisukohta 34%. Viimane näitab õpilaste apaatsust koolielus toimuva suhtes. Nende hulgas, kes pidasid õpilaskogudes osalemist tähtsaks, olid ülekaalus tüdrukud, 63% tüdrukutest pidas kõnesolevat tegevust oluliseks. Oma seisukoht õpilaskogude osas puudub poistest 39%-il, tüdrukutest 30%. Õpilaste tasemegruppe analüüsisid näeme ilmset seost teadmiste taseme, õpilaskogude väärtustamise ja seisukoha puudumise vahel (joonis 8.7.) Kõrgema teadmiste tasemega õpilastest (esimene tasemegrupp) pidas õpilaskogu töös osalemist tähtsaks 69%, madalaima tasemegrupi (neljas tasemegrupp) õpilastest aga 48%.

Joonis 8.7. Kooli või klassi õpilaskogu töös osalemise tähtsusega nõustujate ja mitte-teadjate osakaal tasemegruppide, kooli asukoha ja soo järgi(%)

Kui palju õpilased tahavad ja tegelikult saavad oma koolis toimuva osas kaasa rääkida? Ka see näitab demokraatia arengupotentsiaali ja seisuga meie koolides. Sellekohaste vastuste analüüs näitab õpilaste soovide ja tegelikkuse suurt lahkuminekut (joonis 8.8.). Kõige rohkem soovivad õpilased kaasa rääkida õpetajate valiku ja tundides toimuva osas (vastavalt 60% ja 54%), kõige vähem huvitab õpilasi kuidas ja kuhu kool talle eraldatud raha kulutatakse (40%). Järgnevad soov kaasa rääkida kooli sisekorra eeskirjade (45%) ja koolihoonete ja spordiväljakute väljanägemise osas (48%). Mõistetav on õpilaste kõrge huvi tundides toimuva vastu, sest sellest sõltub nende õpitulemus. Õpilaste soovi kaasa rääkida õpetajate valikul tuleb suhtuda ettevaatlikult, sest selles vanuses võib range õpetaja osutada õpilaste silmis halvaks õpetajaks. Õpilased võivad alahinnata neile vajalike teadmiste hulka ja kasutatavat õpetamise meetodikat.

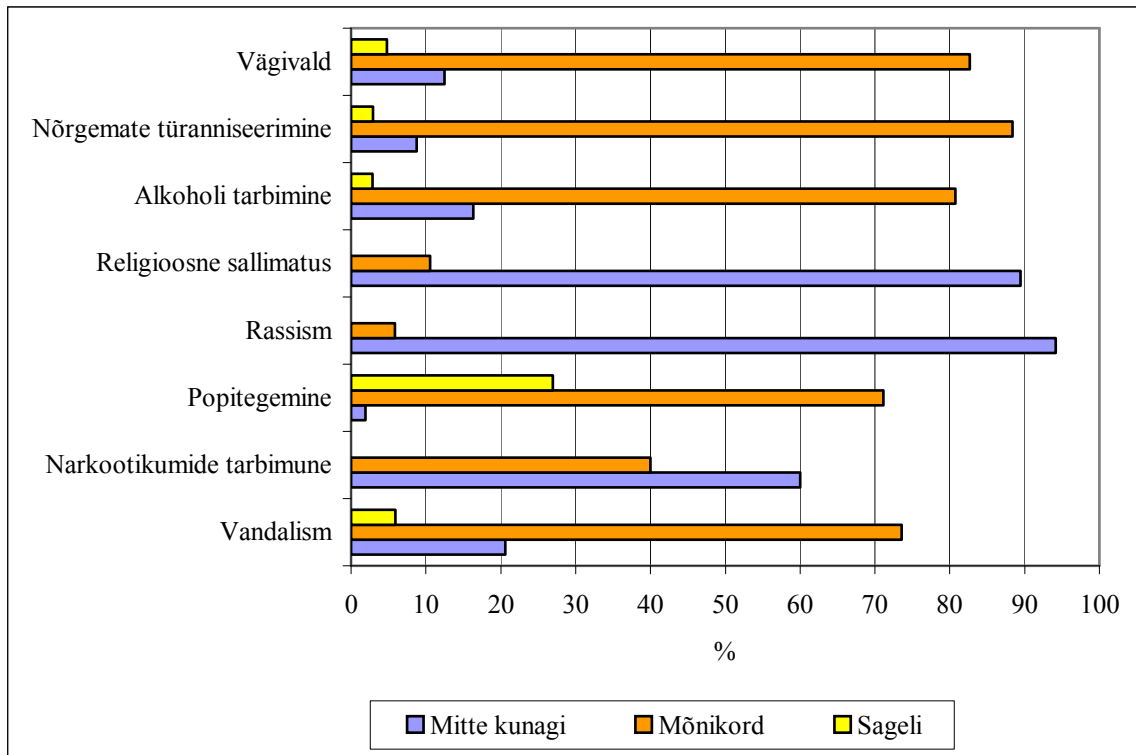

Joonis 8.8. Õpilaste soovid ja tegelikud võimalused kaasa rääkida oma koolis toimivas(%).

Analüüsidest poiste ja tüdrukute soove selgub, et tüdrukud soovivad rohkem kui poisid otsustada millised peaksid olema õpetajad ning kuidas tunnis töötatakse (63% ja 59% tüdrukutest), poiste vastavad näitajad olid 55% ja 49%. Kooli asukoha järgi soovivad kõige rohkem kooli elus kaasa rääkida eesti linnakoolide õpilased(51%), siis vene linnakoolide(50%) ja lõpuks eesti maakoolide õpilased(44%).

Koolidemokraatia tase ja edasine areng ei seonu ainult tundides toimuvaga. Väga tähtis on kogu koolis valitsev keskkond, kas see on sõbralik või vaenulik, kas narkootikumid ja alkoholi tarbimine on koolis probleemiks või on need probleemid jäänud kooli ukse taha. Selge on see, et kool ei ole kinnine ühiskond vaid ta on üks osa meie ühiskonnast. Sageli võib aga sõltuda kooli juhtkonnast, õpetajatest ja ka õpilastest, kas ühiskonnas esinevad probleemid tugevnevad või nõrgenevad kooliseinte vahel. Kõige ekslikum käitumine saab olla probleemide eiramine ja nendest mõõda vaatamine, millega

kaasneb nende kuhjumine ja lootusetus koolis eneses. Alljärgnevalt ülevaade probleemsetest juhtumitest koolis direktorite silme läbi(joonis 8.9.)

Joonis 8.9. Probleemsete juhtumite esinemise sagedus koolis direktorite arvates(%)

Analüüsidest vastuseid näeme, et probleemsete juhtumid ei ole koolis sagedased, välja arvatud popitegemine. Muretekitavad on mõnikord esinevad juhtumid, nagu narkootikumide ja alkoholi tarbimine ning vägivald, mis takistavad koolidemokraatia arengut.

8.4. Kokkuvõtteks

Kooli sisekliima analüüs demonstreeris kui mitmekesine on kolme osapoole nägemus reaalsest ja soovitud koolielust. Õpilased on koolis toimuva suhtes kriitilisemad kui õpetajad ja direktorid. Samas ei ole noorte kriitika destrukttiivne. Nad on sisemiselt valmis koolielus kaasa lööma ja otsustamises osalema, kuid praegu on neil selleks enda hinnangul väga vähe võimalusi. Tüdrukud on koolisisesele aktiivsusele enam orienteeritud kui poisid, vene koolide õpilased on oma koolide suhtes kõige kriitilisemad.

Uuringuandmete põhjal on vara rääkida sotsiaalsest võrgustikust koolis, mis seoks nii õpilasi kui pedagooge. Õpetajad ei ole laste sagedasteks vestluspartneriteks ühiskondlike probleemide arutamisel, ühiseid otsustamismehhanisme ei kasutata kuigi laialdaselt. Arvamuste põhjal selgus, et nii õpetajad kui õpilased pooldavad demokraatlikku tunnikorraldust ja aktiivseid õppemeetodeid, ometigi ei leia need hoiakud rakendamist. Nende hoiakute arengut pärssivate psühholoogiliste, normatiivsete ja materiaalsete tõkete ületamine aitaks oluliselt kaasa koolikliima demokratiseerimisele.

9. Järeldusi ja soovitusi

Käesolev uuring on Eesti kodanikukasvatuse ajaloos esimene omalaadne. Veel kümnekond aastat tagasi oleks olnud mõeldamatu, et nii Lääne- kui Ida-Euroopa maade noored osalevad ühises demokraatiat analüüsivas teadusprojektis. See täna nii loomulikuna näiv fakt on üheks printsiipiaalse tähtsusega tulemuseks.

Teiseks sama mastaapseks avastuseks võib pidada seda, et erinevate maade noored on üllatavalt sarnased oma fundamentaalsetes demokraatlikes teadmistes ja hoiakutes. Kuid nende arusaamad jäävad siiski üpris pinnapealseteks, neis puudub nähtuste sügavam mõistmine ja teadmiste rakendamise oskus. Ligi kolmandikule

uuringus osalenud 90 000 noorest polnud küsimustiku ülesannete lahendamine jõukohane.

Riikidevahelised erinevuste teadmiste tasemes ei ole kodanikuõpetuses nii reljeefsed, kui matemaatikas ja loodusainetes (IEA TIMSS). See viitab muu hulgas olulisele probleemile kooli kodanikukasvatuse edukuse evalueerimisel. Nimelt on kodanikukasvatus kompleksne protsess, milles lisaks koolile osalevad ka teised sotsialiseerimiskullerid – pere ja sõpruskond, lähiümbrus ning massimeedia.

Ühiskonna sotsiaalne ja majanduslik arengutase osutusi jõulisteks mõjuriteks noorte teadmiste ja hoiakute kujundamisel. Lisaks sotsiaal-majanduslikule arengutasemele avaldasid noorte sotsialiseerumisprotsessile mõju poliitilise kultuuri regionaalsed karakteristikud. Regionaalsest aspektist eristusid Ladina kultuuritraditsiooniga Vahemeremaad, Kolumbia ja Tshiili ühelt, ning Põhjamaad teiselt poolt. Esimesel kultuuritüübile on iseloomulikud väga intensiivsed positiivsed hoiakud kõikidel skaaladel ning kõrge valmisolek isiklikuks kodanikuosaluseks. Teine tüüp seostub märksa vaoshoitumate hoiakutega ning passiivsete käitumisvormide eelistamisega. Postkommunistlikke maid jagub mõlemasse kultuuritüüpi. Poola, Slovakkia ja Rumeenia sarnanevad Vahemeremaadega, Balti riigid, Tsehhi, Ungari ja Sloveenia aga Põhjamaadega (sh. Inglismaaga).

Regionaalse kultuuritüübi põhijooned võivad ühe riigi raames tugevneda või nõrgeneda olenevalt maa ideoloogilistest traditsioonidest. Näiteks pooldasid Soome koolinoored interventsionistlikku riiki palju enam kui Eesti õpilased, ning Eesti vene koolide õpilased edestasid sellel skaalal omakorda märgatavalt meie eesti koolide õpilasi.

Vene kodanikukultuuri kogukonnakeskne iseloom leidis väljundeid vene koolide noorte paljudes hoiakutes. Tervikuna osutusi erinevused eesti ja vene koolide õpilaste hoiakutes märgatavalt suuremaks kui erinevused maa- ja linnakoolide vahel. Etniliste juurte rigiidsust kinnitavad ka vene õpilaste oluliselt madalamad väärtused patriotismi ning institutsioonide usalduse skaalal ning samas kõrgemad väärtused immigrantide toetuse skaalal. Vaatamata asjaolule, et vaid 5% küsitletutest olid sündinud väljaspool

Eestit, ei ole Eesti ühiskond kujunenud tugevaks sotsialiseerimiskulleriks suurele osale mitte-eestlastest.

Kui hoiakuid kooli asukoht praktiliselt ei mõjutanud, siis teadmiste ja oskuste tasemes kujunesid regionaalsed erinevused märgatavateks. Teadmised osutusid kõige kõrgemaks Tallinna õpilastel, kes elavad kõige arenenuma infrastruktuuri ja mitmekesiste võimalustega keskkonnas. Arenenud sotsiaalse keskkonna positiivset mõju teadmistele kinnitas ka Pärnu ja Tartu koolide kõrgem tase oma kihi keskmisest. Fakt, et Tallinna vene õppekeeleaga koolide tase oli madalam kihi keskväärtusest, kinnitab juba eespool öeldud tõdemust mitte-eestlaste nõrga integreerituse kohta sotsiaalsesse keskkonda. Kõige madalamaks kujunes teadmiste tase Kirde-Eestis. Maakoolidest osutusid omakorda nõrgimaks väikesed koolid, kus klassis oli alla 12 õpilase. Suured koolid näitasid aga oodatust paremaid tulemusi. See statistika kummutab üldlevinud stereotüübi *small is beautiful*, mille järgi suurkool mõjub lapse arengut pärssivana.

Individuaalse õpilase tasemel osutus teadmiste tase positiivselt korreleerituks tema edasiõppimise sooviga ja negatiivselt korreleerituks õhtuse ringihulkumisega. Aktiivne osalemine klassivälises tegevuses ja meediatarbimine ei mõjuta märkimisväärselt kodanikukompetentsust. Teadmiste taseme mõju hoiakutele pole alati ühesugune - seose olemasolu ja suund on määratud hoiaku objektiga. Näiteks erines kõrgema ja madalama saavutustasemega õpilaste suhtumine naiste õigustesse ja kaasalöömissse heategevuslikes aktsioonides. Samas ei osutunud saavutustase determinandiks kodanikumudeli puhul või suhtumises immigrantidesse. Üldise trendina joonestus välja nõrgema teadmiste tasemega õpilaste madalam suutlikkus oma hoiakuid määratleda.

Kooli kui sotsialiseerimiskulleri mõju kodanikukultuuri kujundamisel väljub kodanikuõpetuse ainetunni raamest. Õpetamise kvaliteet teistes ainetes, õpilaste usk osalusvõimalustesse koolis ja diskussioonidele avatud klassikliima on need faktorid, mis vormivad kõiki kodanikukultuuri komponente. Uuringus ilmnes, et õpilastel ja õpetajatel on suhteliselt sarnane arusaam sellest, millised jooned peaksid iseloomustama korralikku kodanikku ja kuidas peaks kodanikuõpetust õpetama. Samas olid õpilased palju kriitilisemad hinnangutes, mida ja kuidas neile koolis tegelikult õpetatakse. Ka õpetajate

eneste hinnangul on soovide ja reaalse pedagoogilise praktika vahel suur lõhe. Eriti idealistlikeks kujunesid kooli direktorite ettekujutused sellest, milliseid demokraatlikke väärtusi lapsed koolis omandavad ning millised klassivälise tegevuse võimalused on õpilaste käsutuses.

Maakoolide õpilaste hoiakud kooli- ja klassikliima kohta olid positiivsemad, kuid erinevalt rahvusvahelisest trendidest ei aidanud see kaasa nende teadmiste ja oskuste taseme tõusule. Vene koolide õpilased hindasid oma koolides kasutatavaid didaktilisi printsiipe, koolielu mõjutamise võimalusi ning tunnikliima avatust väga kriitiliselt. Samas selgus küsitlusest, et vene koolide õpilase on eestlastest enam orienteeritud suhtlemisele ja kollektiivsele tegutsemisele. Nad tahaksid osaleda kohalikes ettevõtmistes ja heategevuses. Võimalusi selleks ei paku aga kool ega omavalitsus. Nii pöördubki vene noorte aktiivsus mitteformaalsetesse vormidesse. Viimaste hulgas on olulisel kohal ka lihtsalt ringihulkumine, mis omakorda on negatiivses korrelatsioonis nii teadmiste taseme kui demokraatlike väärtushoiakutega.

Üldjoontes on uuringus osalenud Eesti teismelised valmis demokraatlikuks osaluseks. Kas see valmidus jääb püsima, sõltub olulisel määral kohaliku demokraatia arengust ning hariduspoliitilistest reformidest. Viimaste põhisuund peaks olema teaberikka, avatud ja võrdsete võimalustega koolikeskkonna loomine.

IEA uuringu tulemuste põhjal saab anda ka konkreetseid soovitusi:

HARIDUSPOLIITIKAS

- Laiendada demokraatia printsiipe kogu kooli siseelu korraldamisele, tuua demokraatia välja kitsalt ainetunni raamidest. Demokraatia pole ainult akadeemiline teooria vaid ka igapäevane elustiil. Kui teooria pole koolielus rakendatav, on kodanikuõpetuse efektiivsus madal;

- Kodanikuõpetuse õppekavas pöörata rohkem tähelepanu kodanikuühiskonna ja sotsiaalse pluralismi temaatikale; õpetada mõistma huvikonfliktide immanentsust ühiskonnas ja sotsiaalselt aktsepteeritavat toimetulekut huvide konkurentsi oludes;
- Õpetada noori kujundama oma seisukohti ja võtma individuaalseid hoiakuid sotsiaalsetes probleemides. Vähendades nende noorte osakaalu, kes “ei tea” vähendame me ühtlasi poliitiliselt manipuleeritava avalikkuse juurdekasvu;
- Mõtestada ümber (moderniseerida) isamaalise kasvatuse sisu ja meetodeid, eesmärgiga suurendada Eesti atraktiivsust nii eesti kui mitte-eesti teismeliste jaoks;
- Õppematerjalide tootmises suunata põhirõhk õppematerjalide kvaliteedile. Õppematerjalide autorite koolitamine peab tõusma riigi hariduspoliitiliste ülesannete hulka, ei saa loota, et seda kindlustaks liberaalne turumajandus;
- Õpetajakoolituses pöörata enam tähelepanu nende teemade tutvustamisele, kus õpetajad ei tunne end piisavalt varustatuna ning kus õpilaste teadmiste tase osutus madalamaks (valimised, tööturu osapoolte suhted, huvide erinevused ning nende ohjamine kodanikuühiskonnas ja poliitikas);
- Käivitada demokraatiakoolituse programmid kooli administratsiooni jaoks. See võimaldaks korraldada kooli sise-elu tsiviliseeritult, kus konflikte ei lahendata jõu ning ekstreemsete aktsioonide (streigid, pommiähvardused) positsioonilt.

INTEGRATSIOONI- JA NOORSOOPOLIITIKAS

- Pöörata tähelepanu noorte (eriti mitte-eesti noorte) kaasamisele kohalikkude ellu luues selleks erinevaid organisatsioonilisi ja “pehmeid” osalusvorme. Noored on

- kaasatusest huvitatud, kuid neil puudub reaalne side kohaliku omavalitsuse struktuuride ja kodanikuorganisatsioonidega;
- Suurendada õpilaste võimalusi organiseeritud tunniväliseks tegevusteks. Praktiline noorsoopoliitika peab suurendama erineva toimetulekutasemega peredest pärit noorte võrdseid võimalusi. Noorte tegevusprogrammide väljaminekuid ei tohi panna lapsevanemate õlgadele;
 - Revideerida praegust mitte-eesti noorte integratsioonipoliitikat, arvestades olulisi erinevusi eestlaste ja mitte-eestlaste hoiakutes. Nihutada rõhk Eesti riigi- ja rahvuskesksuselt kodanikuühiskonnale ja “rohujuure”- demokraatiale;
 - Suurendada ressursse koolide ja noortekeskuste varustamiseks Eesti ja Eesti vene ajakirjandusega, arvestades, et vaid kolmandikul mitte-eesti ja napilt pooltel eesti õpilastest käib koju ajaleht;
 - Analüüsida veelkord komplekselt vene koolide nõrkade kompetentsusnäitajate põhjusi. Tulemuste põhjal võtta meetmeid vene koolide “järgitõmbamiseks”. Tõenäoselt vajab vene koolide õpetajate ja administratsiooni demokraatiakoolitus olulisi intellektuaalseid ja rahalisi lisaressursse.

Kuna demokraatiaharidus puudutab nii paljusid ühiskonna osapooli, oleks mõttekas luua laiapõhjaline **Demokraatiahariduse Nõukoda**, kuhu kuuluksid lisaks aineekspertidele ja haridustöötajatele ka kohalike omavalitsuste noorsoopoliitikud, massimeedia ja kolmanda

sektori esindajad ning loomulikult ka õpilaskonna liidrid. Demokraatiahariduse Nõukoja ülesandeks oleks monitooring ja soovitude andmine nii kodanikuõpetuse ainekavade kui koolielu ja koolivälise noorsoopoliitika korraldamise küsimustes.

* * * * *

Kaasaegse, demokraatia põhimõtteid edendava kodanikuõpetuse juurutamine Eesti haridussüsteemis on osutunud komplitseeritumaks kui reformide alguses võis arvata. Tänapäevaks on kogutud oluline kogemus, meil on võimalik õppida oma edusammudest ja ebaõnnestumistest. Tänu Eesti ühiskonna avatusele saame õppida ka teiste riikide ja Euroopa ühisest kogemusest. Vaid regulaarne eneseanalüüs ja pidev õppimine kindlustavad demokraatia jätkusuutlikkuse.

IEA Kodanikukasvatuse uuringus osalenud maad

Riik	I faas	II faas, standardrahvastik	II faas, vanemrahvastik
Austraalia	*	*	
Belgia	*	*	
Bulgaaria	*	*	
Eesti		*	*
Holland	*		
Hong Kong	*	*	
Israël	*		*
Inglismaa	*	*	
Itaalia	*	*	
Kolumbia	*	*	*
Kreeka	*	*	
Küpros	*	*	*
Leedu	*	*	
Läti		*	*
Norra		*	*
Poola	*	*	
Portugal	*	*	*
Rootsi		*	*
Rumeenia	*	*	
Saksamaa	*	*	
Shveitsi	*	*	*
Slovakkia	*	*	
Sloveenia	*	*	*
Soome	*	*	
Taani		*	*
Tsehhi Vabariik	*	*	*
Tshiili		*	*
Ungari	*	*	
USA	*	*	
Vene Föderatsioon	*	*	*

